

ÚJ NÉZŐPONT

IX. ÉVFOLYAM

3-4. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BRIGOVÁ CZ LÁSZLÓ: KÖSZÖNTŐ

VERES TÜNDE: ZBORÓ MEZÓVÁROS TÁRSADALMA A RÁKÓCZI-KORSZAKBAN
– CSALÁD- ÉS HÁZTARTÁSVIZSGÁLAT

SERES ISTVÁN: ZUBÁN SZÁVÓ (SZÁVÓ GYÖRGY), II. RÁKÓCZI FERENC
LEGENDÁS BIHARI SZERB LOVASHADNAGYA

TÖRÖK PÉTER: „...ÉN NAGYSÁGOD PARANC SOLATJA NÉLKÜL NEM CSEL
EKETTEM, NEM IS CSELEKSZEM...” – ADALÉKOK BUDAY ISTVÁNNÉ
MELCZER ERZSÉBET ÉLETRAJZÁHOZ

KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA: NYÍREGYHÁZIAK MONOSPETRIBEN
A 18. SZÁZADBAN

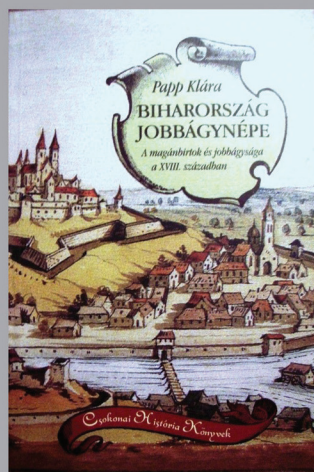
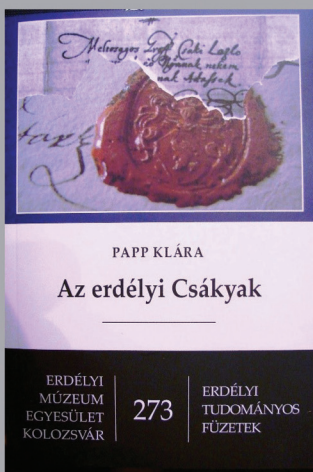
SZENDREI ÁKOS: HOL VAN A BIHARI HEGYKÖZ KÖZPONTJA?
KÖZPONT-E SZALÁRD, VAGY A KISRÉGIÓ NAGYVÁRAD VONZÁSÁBAN ÉL?

FORRÁSKÖZLÉSEK

SZENDINÉ ORVOS ERZSÉBET: A DEBRECENI NYOMDA 1847. ÉVI
KIVÁLTSÁGLEVELE

INTERJÚ

VERES TÜNDE: INTERJÚ PAPP KLÁRÁVAL

ÚJ NÉZŐPONT

VIII. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület online folyóirata

IX. évfolyam 3–4. szám

Debrecen, 2022.

Szerzőink

Kujbusné dr. Mecsei Éva PhD, igazgató (MNL SzSzBML, Nyíregyháza)
Dr. Seres István PhD (történész)

Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD, igazgató (MNL HBML, Debrecen)

Dr. Szendrei Ákos PhD, tudományterületi doktori titkár (DE BTK)

Török Péter PhD, múzeumvezető, történész-muzeológus (Bihari Múzeum, Berettyóújfalu)

Dr. Veres Tünde PhD, történész, titkár (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)

Főszerkesztő

Brigovác László PhD

Szerkesztőség

Dr. Papp Klára DSc, *Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD*,

Dr. Szendrei Ákos PhD, *Török Péter PhD*, *Dr. Vajda Mária PhD*

Szerkesztőbizottság

Dr. Gulyás László Szabolcs PhD, *Kolozsvári István*, *Kujbusné dr. Mecsei Éva PhD*,

Dr. Seres István PhD, *Dr. Szabadi István PhD*, *Székely Gyula*, *Szikla Gergő*,

Dr. Szilágyi Ferenc PhD, *Dr. Szilágyi Zsolt PhD*, *Tőtös Aron*

Technikai szerkesztő

Katona Péter

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Szerkesztőségi e-mail cím: ujnezopont@gmail.com

ISSN 2064-7042

Tartalom

BRIGOVÁ CZ LÁSZLÓ: Köszöntő.....	5
----------------------------------	---

Tanulmányok

VERES TÜNDE: Zboró mezőváros társadalma a Rákóczi-korszakban – Család- és háztartásvizsgálat.....	7
SERES ISTVÁN: Zubán Szávó (Szávó György), II. Rákóczi Ferenc legendás bihari szerb lovashadnagya.....	28
TÖRÖK PÉTER: „...én Nagyságod parancsolatja nélkül nem cselekettem, nem is cselekszem...” – Adalékok Buday Istvánné Melczer Erzsébet életrajzához	35
KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA: Nyíregyháziak Monospetriben a 18. században	45
SZENDREI ÁKOS: Hol van a Bihari Hegyköz központja? Központ-e Szalárd, vagy a kistrégió Nagyvárad vonzásában él?	61

Forrásközlések

SZENDINÉ ORVOS ERZSÉBET: A Debreceni Nyomda 1847. évi kiváltságlevele ..	73
--	----

Interjúk

VERES TÜNDE: Interjú Papp Klárával	84
--	----

Contents

LÁSZLÓ BRIGOVÁ CZ: Salutation/Congratulation.....	5
---	---

Studies

TÜNDE VERES: The Society of the Market Town of Zborov in the Rákóczi Era - Family and Household Analysis.....	7
--	---

ISTVÁN SERES: Szávó Zubán (György Szávó), the Legendary Serbian Cavalry Lieu- tenant of Ferenc II Rákóczi from Bihar.....	28
--	----

PÉTER TÖRÖK: “...I did not act without your Majesty's command, and I will not act...” – Addenda to the biography of Erzsébet Melczer Istvánné Buday's.....	35
---	----

ÉVA KUJBUSNÉ MECSEI: Residents of Nyíregyháza in Monospetri in the 18th Century.....	45
---	----

ÁKOS SZENDREI: Where is the Centre of ‘Bihari Hegyköz’? Is Szalárd the Centre, or Does the Small Region Live in the Attraction of Nagyvárád?.....	61
--	----

Source Publications

ERZSÉBET SZENDINÉ ORVOS: The 1847 Privilege Letter of the Debrecen Printing House.....	73
---	----

Interviews

TÜNDE VERES: Interview with Klára Papp.....	84
---	----

KÖSZÖNTŐ

Papp Klára történész, egyetemi tanár, az MTA doktora, történettudományi szakmai bizottságok vezető tagja. Számos tanulmány és monográfia szerzője, konferenciakötetek, kiadványsorozatok, forrásközlemények szerkesztője, aki tanítványok sorát indította el, támogatja pályájukon. Érdeklődése a múlt iránt már gyermekkorától fogva, neveltetése, szülei közvetlen példája, az otthoni szellemi környezet alapján adott volt, s tudatosan választotta élethivatásul a történettudomány szolgálatát és a tanítást. A korán kialakult vonzalmat erősen tovább táplálták benne az egyetemi hallgatói évek, az oktatók s a magyar és európai történelmi szemináriumok, előadások élénk, ösztönző-megerősítő légköre. Ugyanazok azután magukkal hozták a számára is igen kiemelt jelentőségű, építő emberi kapcsolatokat, később a szakmai nevelőmunkát, a tudás továbbadását. Ez a közeg tanári-tudományos és ismeretterjesztő munkássága során máig meghatározó, személyes élményanyagával, tapasztalatforrásaival, az ismeretszerzés gyakorlati indítékaival s persze mindama társadalmi valórral, melyet a történetkutatói, az oktatói, valamint a közművelő pálya végső soron hordoz-megterem.

Kutatásai alapvetően a magyar koraujkorra irányulnak, főbb tárgyait társadalom- és gazdaságtörténeti jelenségek alkotják. Folyóiratunkat s annak jelen számát nézve szintén lényeges, hogy behatóan tanulmányozza és értékeli a régi Bihar vármegye belviszonyait, a rendi társadalom tagozódásának helybéli sajátosságait, vagyoni állapotokat, táj és nép, vagy nemzetiségi zónák kapcsolatát, gazdasági egységek működését. Ebből a célirányos forrásfeltárásból és -elemzésből, „Biharország” vizsgálatából fejlett ki utóbb fokozatosan a Csáky-nemzetséget és rajta keresztül a magyar főnemességet érintően az a történelmi tevékenység, melyet hosszabb ideje végez, kiterjesztve kutatásainak időhatárát a modern korig. A bihari Csákyakra és az erdélyi grófi ágra vonatkozó, az uradalmak fenntartásához, a rokonsághoz, más főúri házakhoz, politikai összeköttetésekhez fűződő megállapítások mellett munkái egészében a családtörténet s például a nőtörténet szempontjából is sok új eredménnyel szolgálnak.

Tanárként a tárgyi-tartalmi tudás, a forrásokra, ismeretükre és kezelésükre vonatkozó tanácsok, ajánlások mellett továbbadta a tanítványok, egyetemi hallgatói felé a többször fáradságos, hosszas, de sikerélményt teremni képes kitaró kutatás iránti elkötelezettségét. S megmutatta azt, ami őt ösztönözte annak idején a vizsgálandó korszak választásánál, hogy – a kötetet záró beszélgetésből némi általánosítással idézve – „*bőven akad kutatni való téma*”. Különös elismerését jelentik mindennek, valóban értékes visszajelzéseket adnak részére a városi vagy a vármegyei társadalommal, a birtokos és a kisnemességgel, másrészt a parasztsággal, tájakkal és uradalmakkal, ottani közösségek életével foglalkozó, sikeresen védett doktori értekezések és szakdolgozatok.

Periodikánk aktuális számát volt diákjai, doktoranduszai és ebben a folyóiratban vele együttműködő szerkesztőtársai írták. Többségük a közép- és középkor tagjaként, ugyancsak több évtizede járva a pályán, elmélyült társadalom- és gazdaságtörténeti kutatások legújabb eredményeivel viszonyozza az annyiszor tapasztalt tanári-témavezetői és munkatársi útmutatást és segítséget. Egy tanulmány és egy forrásközlés közelít rá az újkori Debrecen és Nyíregyháza múltjában, bár kevésbé feltűnő, de azért mégis látható nyomot hagyó, hosszabb időtávot átölelő eseménysorozatokra. Bihar, az országon belüli ország egy kistája újabb kori életének fordulatait, helységei fejlődésének és hanyatlásának jellegzetessé-

geit összegezi a róluk készült tabló. A Rákóczi-kor kutatói két arcképvázlattal, a szabadságharc másod-harmadvonalbeli, ugyanakkor korántsem érdektelen pályát futó szereplőinek életrajzi adalékaival, valamint egy uradalom átfogó, családok és háztartások szintjéig lemenő vizsgálatával járulnak hozzá a közös, ünneplő kötethez. A Papp Klárával készített, legvégül olvasható interjúban pedig a szakmai közeg mellé-mögé odakerülnek a családi és a magánélet bizonyos, a közpályát tekintve elhatározó eseményei, az irányító-formáló indíttatások is.

E folyóirat, melynek oldalain most az egykori tanítványokból lett munkatársak a kerek évforduló alkalmából köszöntik, indulását, kibontakozását és működését nagymértékben köszönheti az ünnepeltnek, aki elnökké választása után csakhamar szélesebb távlatokat nyitott a Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület előtt, szerteágazóbbá, mélyebbé, termékenyebbé téve a civil szervezet kapcsolatait az északkelet-magyarországi régió több tudományos és közművelődési intézményével. Előmozdította az online térben való megjelenést, majd aztán szerkesztőségi tagként egy olyan szaklap felépítését szorgalmazta, amely a számára szintén fontos kutatási terepet jelentő kelet-alföldi-partiumi táj vizsgálatát tudományközi kérdésként kezeli, állandó tájékozási pontot igyekezve biztosítani mind általában a (történet)tudományos közvélemény, mind a helytörténeti kutatók s ezek éltető forrása, a lokálpatriotizmus számára.

Papp Klára kutatásaival, hiánypótló elemzéseivel, ismeretlen, vagy kevésbé ismert eseményeket, személyeket, közösségeket látószögbe véve s megszólaltatva, s ugyanígy persze másokat támogatva, mentorként is sokrétűen gyarapította történeti irodalmunkat. Bízva abban, hogy még sokáig folytatja ilyen irányú munkáját, kívánunk számára – a pillanat alkalmiságán túl is – életerőt, jó egészséget.

2022. december

A Szerkesztőtársak nevében:

Brigovác László

Veres Tünde

Zboró mezőváros társadalma a Rákóczi-korszakban – Család- és háztartásvizsgálat

A Rákóczi-uradalmak számbavételekor talán nem Makovica szerepel első helyen a felsorolásban. Sőt, sokan talán már nem is tudják, hogy a Zboró központú uradalom egykor a fejedelmi családé volt. Ehhez az „elfeledéshez”, „köztudatból való kikopáshoz” talán az a tény is hozzájárul(t), hogy Makovica a mai lengyel-szlovák határ mentén, tehát a Rákóczi-birtoktömbtől távol, elég kívül esően helyezkedett el. Pedig az uradalom fontos helyet töltött be a család életében, amely fontosságát annak távolsága is kiemelte.

Mégis az uradalom gazdaságáról és társadalmáról csak kevés feltárt információval rendelkezünk, amely egyrészt a forráshiányból, másrészt a megosztott birtok jellegéből adódik. Utóbbi feltárására a szerző már tett egy kísérletet – az 1705-ben, Hagara Mátyás által készített és a fejedelmi részek összeírását tartalmazó urbárium elemzésével próbálta meg rekonstruálni az adott részek, települések társadalmi képét, külön kitérve a család és háztartás vizsgálatára. Jelen tanulmány ugyanerre tesz kísérletet. A fókusz azonban jelen esetben sokkal szűkebb, csak a központot adó Zboróra koncentrálódik, amely kimaradt az előző vizsgálatból. Ennek oka az 1699-ben létrejött, árvák közötti osztozkodás volt.

Vizsgálatunk célja olyan kérdések megválaszolása, mint például, hogyan alakult a mezőváros lakosságának száma a 17. század folyamán, miként változott a jobbság, zselérség, illetőleg a mesterséggel szolgálók aránya, továbbá miként változott a század során a jobbság vagyoni helyzete. A kutatáshoz a fennmaradt urbáriumokat vettük alapul. Azonban ezen források nem mindegyike mutat teljes képet Zboróról, mivel a birtokkal együtt a központként szolgáló mezővárost is felosztották. Így Zboró egyik-másik felének társadalmi helyzetére nem azonos időpontból kapunk adatokat. A legtöbb forrás a fejedelmi ághoz tartozó birtokrészt írja le, ami Zboró mezőváros társadalmi kérdéseinek teljes feltárását nagyban megnehezíti. Azon célból, hogy az a kevés is jobban megismerhetővé váljon, a kutatást kiterjesztettük a család- és háztartásvizsgálatra is, amelyre az 1688. évi, a fejedelmi ág birtokait érintő urbárium különös részletessége adta a lehetőséget.

Az 1688-ban íródott forrás a Rákóczi család magyarországi birtokain készültekkel összehasonlítva sokkal részletesebb adatokat tartalmaz. Módszeresen feljegyezték benne az egy háztartásban élő családokat, megjelölve azt is, házas fiúkról, testvérekről, vagy vőről van-e szó. Az irat legérdekesebb része – s talán ez emeli ki legjobban a korszak több más forrása közül – a fiúgyermek név és kor szerinti felsorolása. Ennélfogva társadalmi vizsgálatunk kiegészül olyan kérdésekkel, mint: Milyen háztartástípusokról beszélhetünk a korabeli Zborón? Hogyan oszlottak meg a háztartások háztartástípus és állatállomány szerint? Hogyan változott a háztartások száma típusonként és társadalmi rétegenként?

Miért éppen Makovica?

Makovica uradalma némiképp kitűnik a Rákóczi-birtokok sorából. Nemcsak mérete, illetve mindentől távol eső elhelyezkedése az, amely felkelti a figyelmet, hanem megszerzésének miertje és módja.

Széles körben ismert, hogy a Rákóczi család nem számított ősi családnak, olyannak, amely már régóta rendelkezett bárói ranggal és ugyanilyen rég részt vett volna az ország irányításában. Hasonlóan széles körben ismert az is, hogy a dinasztiaalapítás, a fejedelmi ág vagyonának, ezzel jelentőségének megalapozása is egy emberhez köthető, Rákóczi Zsigmondhoz. Nem kívánjuk az egykori fejedelem birtokszerzéseinek minden részletét és politikai pályafutását részletezni, azt már megtette helyettünk Trócsányi Zsolt.¹ De a Makovicához vezető út esetünkben kardinális.

A szlovák-lengyel határ mentén elterülő birtokegyüttes 1601-ben lett Rákóczi Zsigmondé. Ekkorra már jelentős földterületekkel rendelkezett, ezzel együtt pedig tekintélyre is szert tett. A köznemesi ősökkel és a zempléni alispáni címet betöltő apával Rákóczi hamar felismerte, hogy előrejutási lehetőség a zálogba vételekben rejlik. Ehhez viszont legelőször – mai szófordulattal élve – alaptókére volt szüksége, azt követően pedig az adott zálogbirtok szolgáltathatta a további bevételeket. Ez az első birtok Szerencs volt 1580-ban. A hegyaljai települést 4000 Ft, a felső-magyarországi főkapitánynak kifizetett kölcsön fejében kapta.² Miből tudta finanszírozni Rákóczi Zsigmond ezt az összeget? Trócsányi Zsolt Makkai László kutatásai alapján a lovaskapitány borkereskedelmét jelölte meg az összeg forrásaként, amelyet alátámaszt a későbbi fejedelem birtokszerzéseinek iránya is. Makovica 1601-ben történő birtokbavételéig a következő részek kerültek tulajdonába: Szerencs (1580), Hernádnémeti (1584), Megyaszó (1588), Zombor (1591), Ónod (1595), Vámos, Pálfalva (1598) Tarcál (1599), Gömör mezővárosa, Edelény, Sáp, Pelsőc (1601). Ezen települések mind zálog-, tehát nem örökbirtokok voltak. Vagyis a Kamara ilyen-olyan indokkal – ha az érdek úgy kívánta – vissza is vehette.³ Szükség volt tehát egy állandó birtokra is, amely nemcsak vagyoni, hanem személyi menedékként is szolgálhat.

Azt, hogy zálogbirtokainak sorsát az állandó bizonytalanság köde mind jobban beborította, már korán megérezte Rákóczi. Éppen ezért már Tarcál zálogba vétele előtt munkálkodott egy birtok megvételén – Makovicán.

Rákóczi Zsigmond vételi szándékát Makovica birtokának akkori tulajdonosa, Janusz ostrogi herceg felé jelezte. Az uradalom eredetileg nem a lengyel származású herceg tulajdona volt, felesége örökölte azt apja halála után. A hitves Serédy Zsuzsanna, Serédy Gáspár lánya volt, aki viszont nagybátyjától kapta a birtokot. A nagybáty, Serédy György azonban a szlovák-lengyel határ menti Makovicát csak inscriptióban, vagyis zálogban kapta meg.⁴ Végrendeletében birtokait elosztotta családtagjai között, Makovicát Serédy Gáspárra hagyva.⁵

---

¹ Trócsányi 1978. 57–110.

² Uo. 59.

³ Mivel a zálogbirtokok szerződéseiben valóban kikötötték, mennyire időre szólt a zálogjog, s hogy a Kamara az adott birtokot idő előtt, a zálogösszeg visszafizetése mellett visszavehette, az új tulajdonosok igyekeztek zálogjukat örökbirtokba váltani. Azonban nem minden, erre irányuló törekvést ért cél, hiszen azzal a kincstár birtokai csökkennének, vagyis a kezelés alatt álló passzív vagyont (a földet) nem lehetne többé pénzzé tenni. Korszakunkban pedig a kincstár üres, mivel a 15 éves háború, illetve a végvárak fenntartása rengeteg pénzt emésztett fel. Pénzszerezési lehetőség a zálogba kiadott birtokokban van, de ahhoz ki kell kerülniük a zálogos tulajdonából. A sürgős pénzügyi helyzet nem tette lehetővé a több évtizedes zálogidő lejárásiának kivárását, ellenben pénz sem volt visszavásárlásra. Ráadásul a Kamarának sokkal többet kellett volna fizetnie, mint az adott birtokok zálogba adása idején, ugyanis az azokon időközben végzett fejlesztések emelték a zálogösszeget. A kincstár előtt így egy út mutatkozott, a zálogbirtokok lefoglalása. Ezt koholt vádak alapján, különféle indokkal kívánták elérni.

⁴ MNL OL A 57. 2. k. 13–14.; Uo. 266–267.

⁵ Gyulai 2021. 130.

Az ő korai, 1566-ban bekövetkező halálakor a gyermek Zsuzsanna Balassi András gyámsága alá került, aki az özvegy Serédynével kötött házasság révén vált e poszt betöltőjévé. A mindössze 16 éves Serédy Zsuzsanna 1582-ben kötött házasságot a lengyel származású Janusz herceggel.⁶ Hozománya Makovica volt, amely így a lengyel úr kezére került. A házasság, de legfőképpen a hozomány aktusa azonban törvényt sértett. 1486-ban ugyanis megtiltották bármilyen magyarországi birtok, legfőképpen vár elidegenítését, egészen konkrétan megfogalmazva, lengyel személyeknek való átadását, ellenkező esetben az adományozó a hűtlenség vádjá, ezzel együtt fej- és jószágvesztés alá esik.⁷ A dokumentumok szerint azonban ennek csak 1587-ben próbáltak érvényt szerezni, az ügyet kivizsgálni, azután, hogy januárban Serédy Zsuzsa ígéretet tett a Szepesi Káptalan előtt, hogy magszakadás esetén a vár és annak birtokai férjére – így lengyel családjára – szállnak. Az év végén már Ernő főherceg idézését kézbesítették Balassinak, hogy tisztázza a helyzetet. S bár ezen ügy kegyelemmel ért véget, a Kamara nem feledkezett el róla, s később, Rákóczi Zsigmond ellen fel is használták azt.⁸

A későbbi fejedelem 1598-ban tett először ajánlatot Janusz hercegnek Makovica uradalmáért, azonban az nem kívánta 100 000 Ft-ért odaadni a birtokot. Miért akarta Rákóczi annyira megszerezni az adott birtokot? Makovica uradalmát a Tatra hegyei tarkítják, vára jól védhető, ezáltal nehezebben megközelíthető. Mindentől távol fekszik, viszont rendkívül közel a lengyel határhoz: kiváló menekülési lehetőség, ha netán szükség lenne rá. A második szempont a bor volt. Rákóczi Zsigmond zálogbirtokait a Hegyalján szerezte, biztosítva a minőségi, drága borok értékesítését, amelynek iránya Lengyelország volt.⁹ Zboró, a makovicai uradalom központja pedig pontosan ezen fő kereskedelmi út mentén feküdt, vagyis Rákóczi egy olyan, saját örökjogú nagy kiterjedésű birtokkal rendelkezett, amely borkereskedelmének állomásául, az eladandó hegyaljai borok bepincézési helyül is szolgálhatott. Tökéletes birtok volt ez Rákóczi számára, amely 1601-ben, 80 000 aranyforint kifizetése ellenében az övé is lett.¹⁰

A fejedelem 1608-ban bekövetkezett halála előtti évben fiai felosztották egymás között Makovicát. A kialakuló birtokközpont, Zboró Rákóczi Pálé lett, hozzátevé, hogy a Rákóczi-testvéreknek továbbra is megvolt a birtokjoguk az uradalomban, így nemcsak a majorokban, hanem a földesúri rezidencián is.¹¹

Makovica uradalma tehát sosem volt kizárólagos – egy személyt illető – birtok, de a dinasztiaalapító fejedelem unokái már egy szilárdabb határt próbáltak meghúzni a közös birtokban. László és II. György szüleiktől eltérően már sokkal részletesebben, településről településre, jobbagyról jobbagyra deklarálták tulajdonukat. Zboró azonban továbbra is közös maradt. Mindez azt eredményezte, hogy a Rákóczi család tagjai egymás mellett alakítottak ki rezidenciát Zborón, külön gazdatisztjeik voltak és mindenkinek megvolt a

⁶ Szvicsek 2001. 91.

⁷ 1486:32 tc.

⁸ ÖStA FHK A Hoffinanz-Ungarn RN. 51. Konv. 1587. január fol. 17–18.; Uo. RN. 52. Konv. 1587. november fol. 102–114.; Uo. RN. 53. Konv. 1588. január fol. 1–5.

⁹ A Lengyelországba vezető kereskedelmi utak és lerakóhelyek elhelyezkedésére lásd Vinkler 2013. 157–185.

¹⁰ Trócsányi 1978. 68. Janusz herceg pálfordulását Makovicát illetően az indokolta, hogy apjától nagyobb birtokokat kapott.

¹¹ A Rákóczi család tagjaihoz kötődő építkezésekre és makovicai tevékenységükre lásd még: Gyulai 2020–2021. 55–140.

maga része, azonban ez nagyobb konfliktust nem okozott. A Munkács eleste utáni események azonban már annál inkább megbolygatták, vagy legalábbis kérdésessé tették az addigi rendszert.

1688-ban az „árvák” birtokainak kezelését a Szepesi Kamara vette át, s azok igazgatósára Klobusiczky Ferencet jelölték ki. Makovica, mint Rákóczi-birtok szintén a fiscus alá került, igaz csak részben. Az említett uradalmon ugyanis Rákóczi Ferenc és Julianna nagynénjükkal, Rákóczi Erzsébettel osztozott. Az ő része továbbra is sértetlen maradt. A régi rend 1694-ben, Rákóczi nagykorúsításával tért vissza, viszont a testvérek még ekkor sem osztották fel egymás között az uradalmat. Sőt, inkább területeket zálogosítottak el, igaz, a kölcsönért való lekötés nemcsak a makovicai birtokokra vonatkozott.¹² Az említett osztozkodás 1699. szeptember 18-án jött létre, miután a makovicai zálogokat kifizették. A Rákóczi-árvák részeitől Juliannának jutott Orlich, Polyánka és Zboró, míg a többi település Rákóczi Ferencé lett.

„Jövé minden felől az elpusztulásra hányódó szegénységnek panasza”

Az 1699-ben megkötött felosztás előtt azonban a Kamara volt az, amely – a Rákóczi-árvák többi birtokával együtt – a makovicai uradalmat kezelésbe vette. Ehhez az eseményhez köthető a tanulmányunk középpontjában álló, 1688-as állapotot rögzítő *connumeratio*.¹³ A dokumentumot Bajoni János készítette el, aki erre való utasítását Klobusiczky Ferencről, a birtokok adminisztrátorától kapta.¹⁴

A 282 oldalas, magyar nyelven íródott feljegyzés hét processusra, járásra bontja Makovica uradalmát, minthogy annak hatalmas kiterjedése miatt igazgatását ezen módszer szerint volt a legegyszerűbb megoldani. Ezek közül az első a zborói járás volt.¹⁵ A váruradalom központját képező Zboró mezővárosa ekkor már feles birtokként van a Rákóczi-árvák tulajdonaként feltüntetve, „*in altera mediet[at]e a méltós[ágos] Gróff Assz[onyunk]e ő N[agysá]gáé*” – írják a másik felével kapcsolatban. Ennélfogva forrásunk csak egy „csonka” Zboró pillanatnyi képét tárja elénk – a mezőváros lakosságának létszámát csak feltételezni lehet, s ugyanez mondható el társadalmáról is: a forrás elemzése során feltároló családszerkezet iránymutatóként szolgálhat.

Zboró, illetve a teljes uradalom társadalmának feltárását nehezíti a tény, hogy megosztott birtokról van szó, így – példának okáért – II. Rákóczi Ferenc és Julianna, továbbá

¹² Gyulai 2020. 204.

¹³ MNL OL E 156.a Fasc. 021. No. 019.

¹⁴ Bajoni János konnumerátori tevékenysége a Rákóczi családdal kapcsolatban az 1670-es évektől kimutatható. Lásd az I. Rákóczi Ferenc utasítására készített összeírást: Uo. Fasc. 025. No. 038.

¹⁵ A zborói járáshoz tartozó települések: Zboró, Bicharo, Ondavka, Felső Polyana, Alsó Polyana, Smilna, Csarnó, Stebnik és Regető. A vizsgált irat elején az egyes processusok és az azok alá sorolt települések felsorolása tartalomjegyzékszerűen olvasható. Szintén a dokumentum első lapjai szolgálnak a megjegyzések feltüntetéséül, amelyet Bajoni János – csakúgy, mint más, általa készített összeírások esetében – rendkívül részletesen vezetett. Erre lásd még regéci példaként az 1689. évben készített feljegyzést: Uo. Fasc. 061. No. 012. Kommentárjai betekintést engednek az uradalom lakosságának szabályszerűségeibe és Bajoni ezekkel kapcsolatos saját véleményébe. „*Némely helyen a legitimus soltészok deficiáltak, akik most afféle helyeken laknak, soltészki szabadságukat hol vették, nem tudják doceálni és noba mostan soltészoknak intuíáltattak, mind azon által levél nélkül az ihyleneket is nem kellene bagyni.*” Uo. Fasc. 021. No. 019.

Rákóczi Erzsébet javairól nem azonos évben történtek feljegyzések. A grófné makovicai birtokait 1688-ban nem, csak 1699-ben írták hasonló mód össze.¹⁶

Annak érdekében, hogy az 1688-as összeírásból kinyert adataink jobban értelmezhetőek, illetve elhelyezhetőek legyenek a változás síkján, több connumeratiót is felhasználtunk vizsgálatunk során. Ezek általános jellemzője, hogy szintén nem tartalmaznak teljes, csupán fél birtokösszeírást. Az alábbi összesítő felsorolás szemlélteti, a felhasznált források mely birtokos résztulajdonáról készültek.¹⁷

Évszám	Birtokos
1641	I. Rákóczi György
1648	Rákóczi László
1673	I. Rákóczi Ferenc
1688	II. Rákóczi Ferenc és Rákóczi Julianna
1699	Rákóczi Erzsébet
1711	Rákóczi Erzsébet

A társadalom, azon belül is a család- és háztartástípusok kérdését boncolgatva legelőször a vizsgálandó kategóriákat kell megállapítani, azt, hogy a 17. században készített feljegyzés(ek)ben szereplő háztartások milyen mai fogalomkörökbe csoportosíthatóak be. Így legalapvetőbb kérdésünk, mi a család? Mely esetekben lehet egy háztartásban élő, de külön családokról beszélni? Mi a háztartás alapja? Ezen kategóriák meghatározásában – csakúgy, mint előző, az 1705-ös évet érintő vizsgálatunk esetében – Andorka Rudolf megfogalmazásait vettük alapul.

Így tehát egy háztartásnak vettük az egy telken élőket, azokat, akik már a korabeli megfogalmazás szerint is „egy kenyéren éltek”. Tudjuk, hogy egy telken, vagyis egy háztartásban több család is élhetett együtt, így például a nő fiúk a szülői háznál maradhattak, vagy egy házatlan zsellért fogadhattak be, aki cserébe szolgált az adott családot. Több formája lehetett a háztartásoknak, sőt, volt is. Az viszont, hogy házas testvérek együtt, vagy házas gyermekek a szüleikkel éltek egy telken, nem teszi meg őket egy családnak! Ennek meghatározásában egyrészt a házasság, másrészt maguk a források szolgáltak iránymutatóként. Evidens, hogy egy adott vesszőn¹⁸ élő házaspárt családnak vesszünk, de

¹⁶ Uo. Fasc. 022. No. 004.

¹⁷ 1641: Uo. Fasc. 021. No. 004.; 1648: Uo. Fasc. 039. No. 001/a.; 1673: Uo. Fasc. 021. No. 014.; 1711: Uo. Fasc. 022. No. 010.

¹⁸ A vessző tulajdonképpen a magyar területeken megszokott sessió, jobbágytelek szinonimájának felelhetne meg, viszont annak nagyságában, kimérésben vannak eltérések magyar „társához” képest. Ezen mértékegység csupán a vizsgált vidéken volt használatos, viszont szinte ugyanolyan értelemben használták, mint Tállyán a kötelet, szélességet mértek vele. II. Rákóczi Ferenc makovicai uradalmában az általunk vizsgált települések közül kettő kivétellel egy egész jobbágytelket 12 vesszőben mértek: „*egy integra colonialis sessio computálatik 12 vesszőből*” – olvashatjuk, de azt nem, hogy mekkora is az a vessző. Uo. Fasc. 022. No. 008/a. Erre Takáts Sándor munkájában bukkantunk, aki egy korábbi, 1673-as makovicai urbáriumból idéz: „*unus sulcus 8 ulnis*”, vagyis egy vessző 8 rőfből áll. Takáts 1908. 250. Nincsenek adataink arra nézve, hogy Makovica vidékén pontosan mekkorának tekintették egy rőf nagyságát, ezért számításunkban a földrajzilag hozzá viszonylag közel eső Eperjes adatait használtuk. A város, illetve térségében használatos rőf 62,82 cm volt, s mivel egy

hova soroljuk az ugyanott élő, már felnőttkorba lépett, de nőtlen férfiakat? Vagy azokat a nőtlen fivéreket, akik együtt élnek? A kérdés nem olyan egyszerű, mint első látásra tűnhet. Andorka családtagoknak csak a házaspárokat és azok gyermekeit ismeri el, s megfogalmazása szerint a velük egy fedél alatt élő nőtlen fivér már nem tartozik a családhoz. Viszont nem számíthatjuk a fivért egy másik családnak, hiszen a család megfogalmazás eleve többes számot von maga után. Az ellentmondást Andorka Rudolf a háztartástípusok különböző kategóriáival próbálja feloldani. Ennek értelmében ő az együtt lakó testvéreket a nem-család háztartások közé, míg a nőtlen fivér esetét az oldalirányban kiterjesztett családos háztartáshoz sorolja.¹⁹

Ezekben az esetben követtük, és elfogadtuk Andorka kategorizálását, bár hozzáteszünk, az együtt élő testvérek besorolásakor dilemmáink erősek voltak. Miért ne lehetne ugyanis családnak számítani ezeket a nagyon közeli rokonságban lévő, egy háztartásban élő embereket? A bennünk megfogalmazódott kérdőjeleket csak erősítették a különböző értelmezések, illetve a feldolgozott forrás, amelyből kitűnik, hogy az egy háztartásban élőket vették egy családnak, vagyis az egy fedél alatt élő testvéreket is. Ez a későbbiekben sem változott, s az 1784-es népszámlálás alkalmával a család meghatározásakor is az egy háztartásban élőket vették alapul.²⁰ De vegyünk egy még konkrétabb példát; Veress Éva a sárospataki uradalom jobbágycsaládjainak vizsgálatakor hasonló dilemmával szembesült. Ő végül az együtt élő testvéreket családtként fogadta el, hozzátéve, hogy eseteik „*határeseteknek tekintendők*”.²¹ Nézetét mi is osztjuk, viszont a jobb átláthatóság, a háztartástípusok megfelelő szemléltetése miatt követtük Andorka kategóriáit.

Viszont a háztartástípusok besorolásainál további problémákba ütköztünk. Andorka a legegyszerűbb háztartástípusként az egyedül élőket teszi meg. Neki könnyű dolga volt, mivel az általa feldolgozott népszámlálási feljegyzésekben ezt pontosan nyomon lehet követni. Azonban a 17–18. századi jobbágyösszeírások célja nem a népesség számának, hanem az adóalaphoz való nyilvántartása volt – hány/mekkora sessiót ülnek meg a jobbágyok. Éppen ezért nem volt szükség az egész háznép megjelölésére, csupán a családfőt jegyezték fel. Ellenben feltehetjük a kérdést, hova soroljuk azokat a személyeket, akik neve mellett kiskorú vagy éppen házas fiút, vőt nem jegyeztek be? Ezek az emberek éppúgy lehettek egyedül élők, mint családos emberek gyerek nélkül, vagy leánygyermekkel, tekintve, hogy utóbbiakat nem jelölték a korabeli összeírásokban. A kérdés megoldásaként az ilyen családfőket egy másik, nevezetesen a „besorolhatatlan” kategóriába jegyeztük fel.

Az egyszerű családmodell mellett vizsgálatunkban alkalmaztuk a kiterjesztett család kategóriáját is. Azokban az esetekben tudtuk ezt megtenni, amikor a házas gyermek egy háztartásban – tehát egy vesszőn – lakott a szülőkkel, vagy a – feltételezhetően – nőtlen testvérel. Épp ezért a Simkó családot is ezen kategóriába soroltuk. A portán így két családfő lakott, apa-fia ugyanazon névvel rendelkezett, E.K.V. rövidítést jegyeztek be nevük mellett, tehát egy kenyéren éltek, amely közös állatállományt is jelentett. Házas zselétként négy ökrük volt, ennek megfelelően marhával szolgáltak. Ezen felül az összeíró

---

vessző 8 ilyen rőf, könnyen kiszámolhatjuk, hogy egy vessző alatt 5 métert értettek. Bogdán 1990. 194. Ennél fogva a 12, egész házhelyet kitevő vessző 60 méter volt. A soltészok „örökségüktől fogva” ennek dupláját, 24 vesszőt kaptak, vagyis 120 méter széles telket ültek meg.

¹⁹ Andorka 1984. 402–407.

²⁰ Acsádi 1957. 228.

²¹ Veress 1958. 386.

még 2 tehenet és 4 sertést jegyzett be a Simkó család tulajdonaként. Idősebb Simkó Jánosnak volt még egy nőtlen fia, a 24 éves Márton, az ifjabbik Simkó feleségével egy hároméves kisleányt, Andrászt neveltek.

A többcsaládos háztartások csoportjában kapott helyet az özvegy Pavelko Györgyné és Maszlinik György. Az egy háztartásban, de külön kenyéren élő két családot nyilvánvaló rokonság fűzte egybe, mivel a bejegyzés szerint sógorok voltak. De a többcsaládosok besorolásánál nem csupán a rokonság volt a döntő. Kosztelnik István és Szepesi Lőrinc szintén 4 vessző nagyságú telket ültek közösen, de külön háztartással. Ellenben rokonsági fokot nem jelöltek. Utóbbi ilyen távlatból már nehezen igazolható, továbbá az is elképzelhető, hogy az adófizetés miatt kényszerültek egy telekre; akárhogy is, két külön család lakta a sessiót, amelyre a kiterjesztett család kategóriája nem illik rá. Ez azonban nem jelenti azt, hogy együtt lakó szülőket és házas gyermekét ne soroltuk volna ebbe a kategóriába. Abban az esetben tettünk így, ha szülők legalább két házas gyermekükkel, így azok családjával éltek egy vesszőn, egy vagy külön kenyéren.

Hogyan alakult a lakosság száma?

Az 1688-ban készített connumeratio szerint 85 háztartást számoltak össze Zborón. Ez természetesen nem tükrözi a családok számát, tekintve, hogy közülük többen is egy háztartásban éltek. Az Andorka Rudolf módszerét követő vizsgálat alapján ekkor a váruradalom központjában 95 család élt a Rákóczi-árvák birtokrészén. Nem szabad elfelejteni ugyanis, hogy forrásaink csupán egy media oppidumot írnak le, beszéljünk akár az 1641-es, vagy az 1688-as évről! De hozzávetőlegesen hány főt foglalhatott magába ez a 95 család?

A kérdés megválaszolása nem egyszerű, csak hipotetikus számokat kaphatunk. Ennek oka a vizsgált feljegyzés „pontatlansága”, mivel nem tartalmazza nők és leányok számarányát. Nem véletlenül tettük a fentebb jelzett szót idézőjelbe; az összeíróknak nem is volt feladatuk a pontos népességösszeírás, hiszen ahogy arra már utaltunk, ezen dokumentumoknak a célja az adóalap feljegyzése volt. Nőket abban az esetben jegyezték be, ha ők voltak a családfők. Ez pedig akkor történhetett meg, ha özvegyek vezették a háztartást. Az ő reprezentálásuk nagyon alacsony, ugyanis a korban nem volt megszokott, általános dolog, hogy nők legyenek a családfők, ezáltal ők vezessék a jobbágyi gazdaságot. Helyette vagy ismételten megházasodtak, vagy más, esetleg házatlan zsellért vagy rokont fogadtak háztartásukba.²² 1688-ban mindössze 5 női relictá családfőt jegyezték be. Közülük egyedül a már említett Pavelko Györgyné élt közös session sógorával, Maszlinik Györggyel. Viszont, ha nőket csak ritkán jegyezték be, leánygyermeküket pedig egy esetben sem, honnan lehet megállapítani a lakosság számát? Ezen a ponton csupán feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Feltételezzük, hogy minden felnőtt férfi nő volt, így mellettük (98 fő) élt 93 nő – az eltérést a relicták száma adja. Tudjuk, hogy 1688-ban 101 fiúgyermeket írtak össze, hány lány lehetett? Számításunkhoz Zimányi Vera és J. Újváry Zsuzsanna kutatásait vettük alapul.²³ A szerzőpáros a rohonc-szalónaki uradalom 1648-as népszámlálási adatait vizsgálta, amely népszámlálásban lányok számát – sőt azok életkorát is –

---

²² Zimányi–J. Újváry 2004. 48. Vö. Péter 1989.

²³ Zimányi–J. Újváry 2002.

feltűntették. Az említett Batthyány-birtok nem volt egy homogén uradalom etnikai szempontból nézve. Voltak külön horvát, német és magyar települések, de mellettük vegyes lakosságú falvak is léteztek. Zimányi Vera és J. Újváry Zsuzsanna adataiból kiderül, hogy a fiú- és lánygyermek számok közötti eltérés – etnikai hovatartozástól függetlenül – 17–18% körül mozgott. Számszerűsítve ez a következőképpen mutatható ki: a rohonc-szalónaki uradalomban 2874 fiút és 2371 lányt írtak össze. Ismét, ha feltételezzük, hogy ez a 18%-os, fiúk esetében látható nagyobb születési arány Zboróra is érvényes, az azt jelölné, hogy a 101 fiúgyermek mellett 84 lány lehetett, akik kimaradtak az összeírásból. Mindez azt jelenti/jelentené, hogy 1688-ban a Rákóczi-árvák zborói birtokrészén összesen mintegy 376 fő élt.

Mivel azonban ezen adat helyességében nem lehetünk biztosak, a lakosság szám változásának megállapításához a továbbiakban csupán az összeírt családok és fiúgyermek számát vettük figyelembe.

Évszám	Összes háztartás	Összes család	Fiúgyermek
1641	48	55	
1648		58	48
1673	80	81	124
1688	85	95	101
1699	67	67	61
1711	48	52	52

1. táblázat. Háztartások és családok száma a zborói birtokrészekben. (Szürkével a fejedelmi ág birtokai jelölve.)

Az adatokból kitűnik, hogy viszonylag kisebb mértékű, de egyértelműen jelenlévő lakosság szám-növekedés jellemezte a váruradalom központját, amely az 1690-es évekig érvényes volt. Az ilyen irányú változás minden bizonnyal nem független attól a tényről, hogy Zboró a 17. századig falunak számított, s gyakorlatilag semmi nem emelte ki a többi település közül. Ez a Rákóczi család birtoklásával egyértelműen más irányt vett. A makoicai várban történt építkezések, továbbá az, hogy a vár lábánál elterülő Zborón is új házat emeltek, megindította a fluktuációt. Ezt elősegítette, tovább erősítette az ipari létesítmények, mint malmok és üvegműhely alapítása is. Zboró tehát a Rákóczi család tevékenységeinek köszönhetően mezővárosi rangját, ezzel együtt gyarapodó lakosság számát.

A Bajoni által készített összeírásban is fellelhető a 17. századi hasonló jellegű források állandó tartalma: a jobbágyi panasz. Fejezetünk idézett címe is ezen, egyébiránt általánosságban megfogalmazott leírás. De nézzük, milyen konkrét jellemzést tett Bajoni Zboróra! A cenzus mértékének változásával kapcsolatban olvashatjuk a következőket. A régi urbáris feljegyzések szerint évente 100 forint cenzust kellett volna a lakosoknak befizetni, azonban azok hitük szerint vallották Bajoni felé, hogy csupán 25 forintot fizettek, s erre való levelük a templommal együtt elégett. „Egyébiránt a connumerátornak úgy tetszett, hogy a

mostani romlott időben ennyire való elfogyatkozott voltukhoz [a szerző kiemelése] képest, hogy mégis inkább épülhetnének, ugyancsak jl 25 hagyatott rajtuk.”²⁴

Miként változott a jobbágyság vagyoni helyzete?

Ahhoz, hogy az elszegényedés mértéke kimutathatóvá váljon, a jobbágyság vagyoni helyzetét kell megvizsgálnunk. Ehhez a makovikai birtok további összeírásait is felhasználtuk. A jobb értelmezhetőség miatt a jobbágyság állatállományát egy háztartásra eső átlagszámban is megadtuk.

	Háztartások száma	Jobbágyfiúk	Lovak száma	Ökrök száma	Tehenek száma	Juhok száma	Sertések száma	Méhek száma
1648	58 (család)	48	29	67	45	20	216	67
átlagszám egy háztartásra			0,5	1,15	0,77	0,3	3,9	1,15
1673	80	124	19	96	188	84	236	17
átlagszám egy háztartásra			0,2	1,2	2,35	1,05	2,95	0,2
1688	85	101	18	105	155	100	245	43
átlagszám egy háztartásra			0,21	1,2	1,82	1,1	2,88	0,5
1699	67	61	2	28	17		8	
átlagszám egy háztartásra			0,02	0,4	0,25		0,1	
1711	48	52	11	46	42		16	
átlagszám egy háztartásra			0,2	0,95	0,87		0,33	

2. táblázat. A jobbágyság állatállománya. (Szürkével a fejedelmi ág birtokai jelölve.)

A táblázatból egy igen hullámzó vagyoni helyzet olvasható ki. Az igásállatok száma végig alacsony maradt, amely – a regéci uradalommal ellentétben – nem feltétlenül függ össze a lakosságszám csökkenésével, vagy még pontosabban, nemcsak azzal függ össze. Az igásállatok számának alakulásában a korabeli trendnek megfelelően láthatjuk akár a robotkötelesség lerázását. De mennyire szabályozza az urbárium a marhás robotot? Ennek kapcsán megállapíthatjuk, a zborói jobbágyok teljesen más módon teljesítettek szolgálatot más uradalmak lakóihoz képest, ugyanis – bár a megszokott, „*tisztek parancsolata szerint*” fordulat itt is szerepel – ezen kívül csak fuvarozást követeltek tőlük. Utóbbi után pedig „*öt mért föld*” megtételekor még fizetséget is kaptak. Vagyis a marhával történő hagyományos földművelési munka nem volt tőlük elvárt.

²⁴ MNL OL E 156.a Fasc. 021. No. 019.

Nem is volt szükség arra, hogy esetleg a szántást saját állataikkal végezzék el. A makovicai uradalom majorjaiban sokkal több szarvasmarhát, ökröt tartottak, mint más, Tiszán inneni Rákóczi-birtokokon.²⁵ 1690-ben csak a zborói majorban 27 marhát írtak össze, amelyekkel a mintegy 308 kassai köből befogadóképességű zborói majorsági szántókat művelni tudták.²⁶

A Bajoni által is leírt „elfogyatkozás” valóban kimutatható ugyan, azonban az 1690-es évektől kezdve. Miért? A legegyszerűbb válasz ennek kapcsán a 17. század eseményei, a sorozatos háborúk és az azokkal járó gazdasági nehézségek. Emellett azonban van egy általános elvándorlás is, amelyre Bajoni is felhívta a figyelmet: fiatal legények más uraság birtokaira költöznek, özvegyasszonyok gyermekeiket Lengyelországba viszik. A migráció mögött a jobb életkörülményekbe vetett remény húzódnak meg. Azonban az igásállatok számának csökkenésére más magyarázat is akad, amely a társadalom differenciálódására vezethető vissza.

Miként változott a jobbágyság, zsellérség, illetőleg a mesterséggel szolgálók aránya?

	Összes jobbágy-háztartás	Összes jobbágy-család	Összes zsellér-háztartás	Összes zsellér-család	Összes házas zsellér-háztartás	Összes házas zsellér-család	Összes házatlan zsellér-család	Zsellér földdel	Pázsit zsellér	Uraság földjén élő
1641	9	18	39	39	39	39				
1648		51		7						
1673	24	24	56	57	56	57				1
1688	22	28	63	67	53	57	10			
1699	28	28	39	39	39	39		12	11	16
1711	13	16	32	33	33	33		9	19	5

3. táblázat. Társadalmi megoszlás Zborón.

Látható, hogy a zsellérség száma volt az, amely a század közepére felduzzadt, s ugyan-
ezt a réteget érintette a csökkenés is. Ki számított zsellérnek Makovicán? A jobbágyság ezen rétegének két csoportja létezett: házas és házatlan zsellér. Utóbbi elnevezés magáért beszél: azok a jobbágyok, akik nem rendelkeztek saját telekkel, házhellyel, így külső telekkel sem. Ők másnál „zselléreskedtek”. A házas zsellér kategóriájának behatárolásánál egy másik makovicai település, Hrabóc feljegyzését kell igénybe vennünk. „*Coloni domos inquilinares*” olvasható Hrabóc településénél.²⁷ A falu lakosai mind házas zsellérek voltak, telkük nagyságát nem is jegyezték fel. Zselléri kategorizálásukat külső telkük elcsatolása mi-

²⁵ Veres 2021. 56.

²⁶ MNL OL E 156.a Fasc. 021. No. 020. Makkai László számítása szerint már a 17. század közepén szembe-sültek azzal, hogy béresekével jobban megérte szántani, mint a jobbágyokat robotra küldeni. Ennek érdekében más-más elvárásokat támasztottak a két eketípus elé. A béresekének 30 köblöt kellett szántania, míg a jobbágyinak kettőt. Makkai 1954. 62. Tehát amennyiben a zborói majorban 7 eketípust ki tudtak állítani, csupán azzal több, mint 200 kassai köböllel mért szántót tudtak beszántani.

²⁷ MNL OL E 156.a Fasc. 022. No. 008/a.

att kaphatták, vagyis ebből a szempontból Makovicán az számított házas zsellérnek, akinek külső telke nem volt. Viszont az 1705-ös összeírás azt mutatja, ez nem kizárólagos feltétel. Mesticzka, Semetkocz és Olsavka településeken zsellérként feljegyzett lakosok egy része $\frac{1}{4}$ vesszőn, tehát nagyon kis, töredéktelken élt, vagyis ahogy a magyar részeken, úgy az északabbi vidéken is az aprótelkesek zsellérnek számítottak. Elgondolásunkat erősíti, hogy Zborón is a házas zsellérek esetében nem jelölték a vessző nagyságát.

A differenciálódást azonban az igásállatok száma közötti különbség is jelzi. Az 1688-as évben 67 házas zsellércsalád kezén 34 ökör és 83 tehén oszlott meg, ami átlagszámokban kifejezve 0,5 és 1,2. A 28 jobbágycsalád tulajdonként összesen 65 ökröt és 58 tehenet írtak fel, 2,3 és 2 átlagszámokkal.²⁸ Tehát az igaerő ilyen jelentős megoszlása és a sessiónagyság feljegyzésének hiánya arra enged következtetni, hogy a zsellérek nagy része nem foglalkozott szántóműveléssel. Mivel foglalkoztak a zborói zsellérek?

	Szabadosok	Mesterek
1641	4	7
1648	5	13
1673	5	27
1688	2	30
1699		22
1711	3	25

4. táblázat. A mesterséggel szolgálók száma Zborón.

A 4. táblázat adatai egyértelműen tükrözik a Rákóczi család Zborói tevékenységét, amelyen keresztül a mezőváros ipari jellegét erősítették. Malmok, mészárszék, vendégfogadó, sörfőző, mángorló, papírkészítő malom, fűrészmalom, portörő malom és huta jegyzetett be Bajoni által; nem véletlen, hogy akárcsak az állatállomány és lakosság szám esetében, az 1680-as évekre esik a mesterséggel szolgálók legmagasabb száma.

Magas számarányuk – 95 családból 30, tehát 31% –²⁹ az urbáriumból is kitűnik. „*Min-denféle mester ember*” robotját a nyári munka idejére nézve egyöntetűen heti három napban állapították meg. A vargáknak bőrt kellett előkészíteni, s meghatározott számú férfi és női lábbelit adóként beadni. Az asszonyoknak fonni, a takácsoknak fonalat kellett szőni. Ezen kívül a puskások, tehát a vadászok munkáját is pontosan meghatározta Bajoni az összeírásában. A mesteremberek túlnyomó többsége pedig a zsellérek sorából került ki. A 67 zsellércsaládból 25, tehát 37% élt mesterségéből.³⁰

²⁸ Ebben az esetben nem háztartásokkal, vagyis sessiókkal számoltunk, hanem családokkal. Ennek oka, hogy – ahogy más uradalmakban, úgy – Makovicán is megfigyelhető az együtt élő családok „elválása”. Vagyis, azon folyamat pillanata, amikor több család egyazon telken osztozik, de külön családi gazdaságot visz. Ennélfogva a családok kategóriájával történő kalkulálás pontosabb adatot eredményezhet.

²⁹ Ezen adat kiugróan magasnak számít. 1689-ben a teljes regéci uradalom területén az összeírt családfők csupán 5,1%-a volt kézműves. A Koháry család nógrádi birtokain a 18. század első évtizedében ugyanez mindössze 3% volt. Szirácsik 2017. 200.

³⁰ A következő mesterségeket jegyezték fel Zborón: puskás, gombkötő, lakatos, esztergályos, szűcs, varga, takács, kovács, kerékvártó, bodnár, szűgyártó és csizmadia. Ezek közül a legtöbben vargaként (8 fő) és takácsként dolgoztak (7 fő).

Tehát a szolgáló rétegen belül jól elkülöníthető megoszlás látszik. A jobbágyság nagyobb állatállománnyal, és igaerővel rendelkezett – ők voltak azok, akik elsősorban mezőgazdasággal foglalkoztak. A zsellérség viszont megélhetését az iparban találta meg, ezért kevesebb az állatállománya. Az itt bemutatott zborói társadalmi megoszlás tehát ismét egy példa, hogy a zselléresedés nem feltétlen jelent elszegényedést.

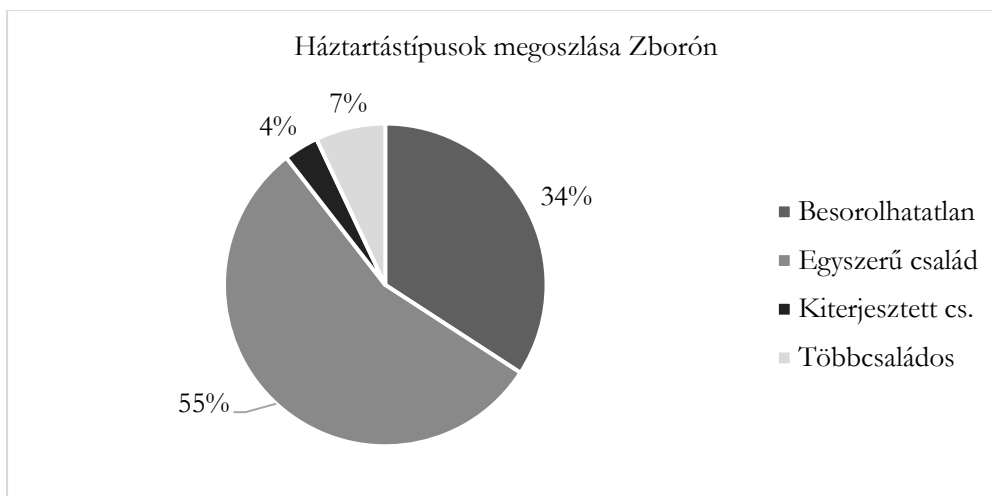
Háztartástípusok megoszlása

	Besorolhatatlan	Nem-család	Egyszerű család	Kiterjesztett család (szülő/nőtlen testvér)	Többcsaládos (szülő két házassal gyerekekkel vagy házassal testvérek)	Összes háztartás száma	Etnikum
Zboró	29 (34,1%)		47 (55,2%)	3 (3,5%)	6 (7%)	85	tót
Bicharo	23 (35,3%)	1 (1,5%)	39 (60%)	1 (1,5%)	1 (1,5%)	65	ruszin

5. táblázat. Háztartástípusok megoszlása Zborón 1688-ban.

A 17. században Zboró lakosságának többsége egyszerű családos háztartásban élt. A feltüntetett 55,2% azonban bizonyosan nem felel meg a valóságnak, amelynek oka az, hogy a „besorolhatatlan” kategóriában helyet kapók nagy része szintén egyszerű családmódban élhetett. Bizonytalan kategorizálásuk a feltüntetett fiúgyermek vagy más együttlakó hiányával van összefüggésben.³¹

A nagycsaládos háztartástípus ellenben csak nagyon alacsony számmal van jelen, viszont ez uradalmunkban nem számított kiugró adatnak.³²

1. diagram. Háztartástípusok megoszlása Zborón.

³¹ Az 1705-ben készült összeírás elemzése hasonló eredményre jutott. Ezen korábbi vizsgálatunkban II. Rákóczi Ferenc összes makoviciai birtokának háztartástípusait tekintettük át. Ennek alapján az uradalom lakosságának nagy része szintén egyszerű családos háztartásban élt.

³² 1705-ben a vizsgált háztartások 17,5%-a volt kiterjesztett, s 7%-a többcsaládos.

Hogy el tudjuk helyezni a zborói háztartástípusok megoszlását, összehasonlításként Bicharo településének adatait is megvizsgáltuk. A Zborótól kicsit északabbra fekvő települést annak hasonló jellege predesztinálta összehasonlító alapnak. Bicharo – bár nem volt mezőváros – hasonló lakosságsszámmal rendelkezett, mint Zboró. Közelsége miatt egyazon földrajzi körülmények jellemzik, vagyis mindkét település lakosságát ilyen szempontból ugyanolyan tényezők befolyásolták. S valóban, háztartástípusok tekintetében csupán minimális eltérést tapasztalhatunk, amely eltérés a nagycsaládosok csoportját érinti.

Hogyan oszlottak meg a háztartások háztartástípus és állatállomány szerint?

Amennyiben az állatállományt külön háztartástípusokra lebontva kívánjuk vizsgálni, alapvető feltételezésünk, hogy a nagycsaládosok – így a kiterjesztett és többcsaládosok – sokkal nagyobb igaerővel és több haszonállattal rendelkeztek, mint az egyszerű háztartásban élők. Előzetes elgondolásunkat arra alapozzuk, miszerint az egy kenyéren élők jobban ki tudták használni gazdasági erejüket, családonként kevesebb adót fizettek. Valóban megállja-e a helyét ezen feltételezésünk? A kérdés eldöntéséhez Bicharo, illetve az 1705-ben készült, II. Rákóczi Ferenc makovikai birtokrészét leíró forrás adatait is igénybe vettük.

Zboró	Ló	Ökör	Tehén	Sertés	Méh	Juh	Nincs állat
Besorolhatatlan (29 házt.)	2	32	50	62	10		1
átlagszám egy háztartásra	0,06	1,1	1,7	2,1	0,3		
Nem-család (0 házt.)							
átlagszám egy háztartásra							
Egyszerű család (47 házt.)	14	44	78	134	25	97	3
átlagszám egy háztartásra	0,2	0,9	1,6	2,8	0,5	2	
Kiterjesztett család (3 házt.)		8	9	11			
átlagszám egy háztartásra		2,6	3	3,6			
Többcsaládos (6 házt.)	2	21	18	37	8	3	
átlagszám egy háztartásra	0,5	3,5	3	6,1	1,3	0,5	

6. táblázat. Zboró háztartásainak állatállománya 1688-ban.³³

³³ A táblázatokban kurzívval, illetve félkövérrel jelöltük az összehasonlító adatokat. Kurzívval a Bicharoval történő egybevetést, így azt jelöltük, ahol jobb adat mutatkozik. Ugyanezen elven félkövérrel a makovikai részirtok átlagadatait emeltük ki. A szürke háttérrel jelzett mezők azt hivatottak mutatni, hogy a zborói értékek meghaladják mind a bicharóit, mind a többi birtokét.

Bicharo	Ló	Ökör	Tehén	Sertés	Méh	Juh	Nincs állat
Besorolhatatlan (23 házt.)	6	34	40	39	6	35	4
átlagszám egy háztartásra	0,2	1,4	1,7	1,6	0,2	1,5	
Nem-család (1 házt.)	3	6	5	14	1		
átlagszám egy háztartásra	3	6	5	14	1		
Egyszerű család (39 házt.)	10	67	87	89	21	83	1
átlagszám egy háztartásra	0,2	1,7	2,2	2,2	0,5	2,1	
Kiterjesztett család (1 házt.)	1	4	3	5	6		
átlagszám egy háztartásra	1	4	3	5	6		
Többcsaládos (1 házt.)	1	8	7	9		16	
átlagszám egy háztartásra	1	8	7	9		16	

7. táblázat. Bicharo háztartásainak állatállománya 1688-ban.

Makovicai részek	Ló	Ökör	Tehén	Sertés	Méh	Juh	Nincs állat
Besorolhatatlan (68 házt.)	16	116	81	106	41	122	7
átlagszám egy háztartásra	0,2	1,7	1,2	1,5	0,6	1,8	
Nem-család (5 házt.)	1	8	10	3	2	5	
átlagszám egy háztartásra	0,2	1,6	2	0,6	0,4	1	
Egyszerű család (148 házt.)	32	258	197	278	81	165	6
átlagszám egy háztartásra	0,2	1,7	1,3	1,8	0,5	1,1	
Kiterjesztett család (52 házt.)	37	132	122	126	77	169	2
átlagszám egy háztartásra	0,7	2,5	2,3	2,4	1,4	3,25	
Többcsaládos (21 házt.)	12	64	47	63	21	37	1
átlagszám egy háztartásra	0,5	3	2,2	3	1	1,7	

8. táblázat. II. Rákóczi Ferenc makovicai birtokainak adatai 1705-ből.

A táblázatok összevetése azt mutatja, hogy éles különbség állítható fel Zboró és Bicharo lakosságának gazdálkodása között. Utóbbi településen az egyszerű családmóddel

dívott, s az ide sorolható háztartások nagyobb igaerővel bírtak, mint a hasonló kategóriába eső zborói társaik. A mezővárosban élők sokkal kevesebb ökröt tartottak, elsősorban haszonállatokat, sertést és juhokat lehetett megtalálni portáikon. Vagyis a szántógazdálkodás valamivel kisebb súllyal jelentkezett körükben.

Mivel Bicharo esetében csak egy többmagvú háztartásról beszélhetünk, az e téren való összehasonlításhoz az 1705-ös átlagértékeket használtuk fel. Ezek nem egy-egy település, hanem II. Rákóczi Ferenc összes makovicai egész- és részbirtokaira vonatkozó adatokat jelzik.

A kiterjesztett és többcsaládos háztartások esetében feltűnő hasonlóság figyelhető meg a 7. és 8. táblázat számai között. Ennek alapján mindkét részre érvényes a megállapítás – egyben az előzetes feltevés – a többmagvú családok kezén koncentrálódott a legnagyobb igaerő, sőt, ezzel kapcsolatban a zborói adatok még magasabb értéket is mutatnak! Az igavonó állatok kiemelkedő számai egyértelműen jelzik, ezen háztartások nagyobb földeket bírhattak, ennél fogva a legvagyonosabb réteget alkothatták Zboró társadalmán belül. De társadalmi hovatartozásukat tekintve, jobbágyokról vagy zselléerekről beszélhetünk eme vagyonosabb réteget tekintve?

Hogyan alakult a háztartások száma típusonként és társadalmi rétegenként?

	Összes háztartás száma	Ebből jobbágy	Ebből zsellér	Ebből soltész	Ebből popovec
Zboró	85	22	63		
%		25,8	74,1		
Bicharo	65	45	8	6	6
%		69,2	12,3	9,2	9,2

9. táblázat. A háztartások megoszlása társadalmi rétegenként 1688-ban.³⁴

Zboró	Jobbágy	Zsellér	Soltész	Popovec
Besorolhatatlan	5 (5,8%)	23 (27%)		
Nem-család				
Egyszerű család	11 (13%)	36 (42%)		
Kiterjesztett család		3		
Többcsaládos	5	1		

³⁴ A soltészok az adott település vezetői voltak, a bírói jogkörök őket illették. A cím csupán családon belül öröklődött. A vezetőknek helységenként meghatározott előjogaik voltak, amelyeket a birtok tulajdonosa erősíthetett meg. Egyes esetekben külön földdel, erdővel, réttel, sőt malommal is rendelkezhettek. MNL OL E 156.a Fasc. 022. No. 002. Popovecnek az ortodox papokat nevezték. Mivel a makovicai uradalom etnikai szempontból kevert birtoknak számított – tótok és ruszinok lakták és alkottak külön településeket – az ortodox vallású népesség körében a papság nagy jelentőséggel bírt. A soltészokhoz hasonlóan előjogokkal és meghatározott földterülettel rendelkeztek, amelynek nagysága 12–24 vessző között mozgott. Mivel Zboró tótok lakta település volt, lakosai között nem volt megtalálható se a soltészi, se a papsági tiszt.

Bicharo	Jobbágy	Zsellér	Soltész	Popovec
Besorolhatatlan	13 (20%)	5 (7,7%)	2	3
Nem-család	1			
Egyszerű család	30 (46%)	2 (3%)	3	3
Kiterjesztett család	1			
Többcsaládos			1	

10. táblázat. A háztartástípusok megoszlása társadalmi rétegenként 1688-ban.

Annak ellenére, hogy a vizsgált két település egymáshoz nagyon közel feküdt, társadalmi rétegződésükben egy nagyon fontos, alapvető különbség mutatkozik. Zboró mezővárosának túlnyomó többségét a zsellérség, míg Bicharóét a jobbágyság alkotta. A külső telekkel nem rendelkező, illetve a töredéktelken élő zborói zsellérség kimagasló aránya uradalomszinten is feltűnő. Az 1705-ben készített összeírás alapján ekkor a fejedelem makovicai birtokain a társadalom mindössze 9,52%-a számított zsellérnek!

Zboró													
Jobbágy	Ló	Ökör	Tehén	Sertés	Méh	Juh	Zsellér	Ló	Ökör	Tehén	Sertés	Méh	Juh
B. (5 házt.)		16	15	24			B. (23 házt.)	2	16	35	38	10	
á/h		3,2	3	4,8			á/h	0,08	0,6	1,5	1,6	0,4	
E. (11 házt.)	10	32	28	52	11	91	E. (36 házt.)	4	12	50	82	14	6
á/h	0,9	2,9	2,5	4,7	1	8,2	á/h	0,1	0,3	1,3	2,2	0,3	0,1
K. (0 házt.)							K. (3 házt.)		8	9	11		
á/h							á/h		2,6	3	3,6		
T. (5 házt.)	2	17	15	36	4	3	T. (1 házt.)		4	3	1	4	
á/h	0,4	3,4	3	7,2	0,8	0,6	á/h		4	3	1	4	

11. táblázat. A jobbágyság és zsellérség állatállománya háztartástípusok szerint.

Hiába a zsellérség magas száma, Zboró mezővárosán belül a jobbágyság volt az, amely arányaiban több ígás- és haszonállattal rendelkezett, vagyis előbb tett megállapításunkhoz visszacsatlakozva, a jobbágyság alkotta a társadalom vagyonosabb rétegét. De ez a réteg nem volt kizárólagos! A zsellérség többmagvú családjai hasonlóan tekintélyes ingósággal rendelkeztek, így ők is vagy bérszántást végeztek, vagy nagyobb földekkel rendelkeztek a város körül. Arra, hogy a zborói – minden bizonnyal legfőképpen mezőgazdasággal foglalkozó – jobbágyréteg figyelemre méltó számú állatállománnyal rendelkezett, a bicharói adatokkal való összehasonlítás is rámutat.

Bicharo													
Jobbágy	Ló	Ökör	Tehén	Sertés	Méh	Juh	Zsellér	Ló	Ökör	Tehén	Sertés	Méh	Juh
B. (13 házt.)	5	22	24	26	6	27	B. (5 házt.)			6			
á/h	0,3	1,6	1,8	2	0,4	2	á/h			1,2			
N. (1 házt.)	3	6	5	14	1		N. (0 házt.)						
á/h	3	6	5	14	1		á/h						
E. (30 házt.)	6	49	64	70	8	18	E. (2 házt.)			3	1	3	
á/h	0,2	1,6	2,1	2,3	0,2	0,6	á/h			1,5	0,5	1,5	
K. (1 házt.)	1	4	3	5	6		K. (0 házt.)						
á/h	1	4	3	5	6		á/h						

12. táblázat. A jobbágyág és zsellérség állatállománya háztartástípusok szerint.

Összegzés

A 17. század során a makovicai váruradalom központját képező Zboró lakosságzáma növekedésnek indult. Ezen tendencia mögött a Rákóczi család intézkedései állnak. Rákóczi Zsigmond ezen birtokát már nem zálogént, hanem örökjogon szerezte meg, családjára egy olyan biztos uradalmat kívánt hagyni, amelyet a Kamara nem vehet tőle vissza, s gyermekei, unokái rezidenciaként is használhatják.

A dinasztiaalapító fejedelem ezirányú törekvése érvényre is jutott, igaz nem feltétlen maradéktalanul. Halála után gyermekei felosztották a birtokot egymás között, amely ezt követően ennek alapján öröklődött tovább. Bizonyos részek közösek maradtak ugyan, de a felosztás azt eredményezte, hogy két család külön gazdasága működött közvetlen egymás mellett, külön gazdatisztekkel. A felosztás, mint ismert, az uradalom sorsára is hatással volt.

A megosztás azonban nem szabott gátat annak, hogy a Rákóczi család mindkét ága fejlesztéseket hajtson végre az uradalmi központon belül. Ennek két leglátványosabb eleme a Rákóczi-kúria felépítése és különböző ipari létesítmények alapítása volt. Ezen fejlődéshez kapcsolódóan, ennek köszönhetően szerezhetett Zboró mezővárosi rangot.

Az átrendeződés a társadalmat is nagymértékben érintette. Ahogy egyre jobban előtérbe helyeződött a mezőváros ipari jellege, úgy költözött mind több kézműves a településre, s ezzel párhuzamosan körükben egyre inkább háttérbe szorult a mezőgazdaság. Ebből kifolyólag már nem is volt szükséges nagyobb sessiót és külső telket birtokolniuk, töredéktelkesekké váltak. Megindult zselléresedésük.

Ez a zselléresedés azonban nem feltétlen az elszegényedés kifejeződése! Bár valóban kevesebb igaerővel rendelkeztek, mint a jobbágyág felső rétege, igásállatuk leadása vélhetően részben az említett iparosodással áll összefüggésben. Esetükben az igaerő azért

sem használható teljes mértékben a gazdasági erő kifejezésére, mert volt más tevékenység, amelyből fenntarhatták magukat, a kézművesség. A Rákóczi család egy másik uradalmán, a regécin figyelhető meg hasonló jelenség. A jobbágyok önként vállaltak zsellérséget, adták le állataikat és költöztek kisebb telekre. „Cserébe” igyekeztek több szőlőterületet fel-fogni, s családi gazdaságaik központjába a szőlőművelést helyezni. Tehát a regéci esetében sem nevezhető a zselléresedés elszegényedésnek.

Kétségtelen, a zborói társadalom erősen differenciált volt. A zsellérségen belül is több réteget lehetett elkülöníteni. Viszont a jobbágyság és zsellérség is élesen elhatárolódott egymástól. Előbbiek körében jól kimutatható volt, hogy az ő tevékenységük megmaradt a mezőgazdaság területén, legnagyobb arányban ők rendelkeztek az állatállománnyal. Kézművességgel csak nagyon kevesen foglalkoztak közülük. Ezzel szemben a zsellérség 42%-a szolgált mesterségével!

Általános feltételezésünk volt, hogy a nagycsaládos háztartások nagyobb igaerővel, ezáltal nagyobb gazdasággal is rendelkeztek, amely – vélhetően – nagyobb fölterületek művelésében, esetleg bérszántásban csúcsosodott ki. Az állatállomány és a háztartástípusok megoszlásának vizsgálata elgondolásunkat igazolta. Azonban Zboró mezővárosában ez csak egy nagyon szűk réteget foglalt magába, amely rétegen belül a jobbági és zselléri háztartások között nem volt különbség. A legnépesebb kategóriát az egyszerű családos háztartások jelentették. Sőt, amit látunk a többmagvú családok esetében, az egy átmeneti állapot. Hogyan is kell ezt érteni?

A 9 nagycsaládos háztartásból 6 családjai éltek külön kenyéren. Vagyis egy telken több gazdaság is működött egymás mellett, a családok külön állatállománnyal rendelkeztek. Az ő esetük egy köztes állapot pillanatnyi képe az egyszerű családos háztartások kialakulása felé. Veress Éva a sárospataki uradalom jobbágyságát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a vagyonosabb jobbágyság az, amelyik egybe tömörül, s alakít ki többcsaládos vagy kiterjesztett háztartásokat. Ezt pedig egy olyan közegben teszi, teheti meg, ahol a szegénység mértéke még nem számottevő.³⁵ Hangsúlyos volt-e ennek alapján a szegénység Zboró egyszerű családos háztartásban élő lakosságának körében? Mivel az állatállomány vizsgálata azt mutatja, hogy az ilyen családmodellben élők kezén magas átlagszámban oszlottak meg az ingóságok, véleményünk szerint Veress ezen megállapítása Zboró esetében nem érvényes. Az egyszerű családos háztartásban élők tehát nem feltétlen voltak rosszabb gazdasági helyzetben nagycsaládos társaikhoz képest.

A Rákóczi család 1601-től kezdődött tulajdonlása alapjaiban változtatta meg nemcsak az uradalom gazdaságát, hanem Zboró társadalmát is. Az ipari jelleg hozzájárult egy gazdagabb iparos réteg kifejlődéséhez, amelynek tagjai a zsellérek közül kerültek ki. Ezen kézműves réteg létrejötte viszont tovább differenciálta a társadalmat, amely az adatok alapján a következőképpen nézhetett ki.

1. Nagycsaládos telkes jobbágyok
2. Egyszerű családos háztartásban élő telkes jobbágyok
3. Iparos házas zsellérség
4. Marhás/gyalogszeres zsellérség
5. Pázsit zsellérség
6. Ház nélküli zsellérség

³⁵ Veress 1966. 369.

Tünde Veres

The Society of the Market Town of Zborov in the Rákóczi Era – Family and Household Analysis

In the 17th century, Zborov was not a market town with a long history, it acquired this title around 1670. We can therefore safely say that the development of the city was due to the Rákóczi family. Its members continuously developed Zborov, which development formed the basis of our study of Zborov's society.

The purpose of our study is to answer questions such as how the population of the market town changed during the 17th century, how the proportion of serfs, squires, and skilled workers changed, and their financial situation. We extended the research to family and household research, which was made possible by the special detailedness of the 1688 urbarium concerning the estates of the royal branch.

Therefore, our social investigation is complemented by questions such as what types of households we can talk about in contemporary Zborov. How were the households distributed according to household type and livestock?

Források

- 1486:32 tc. Ezer év törvényei, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=48600032.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny%3Fkeyword%3D1486> (Utolsó letöltés: 2022. augusztus 31.)
- ÖStA Österreichisches Staatsarchiv
- FHKA Finanz- und Hofkammerarchiv
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- A 57 Magyar kancelláriai levéltár. Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája. Libri Regii.
- E 156.a Magyar kincstári levéltárak. Magyar Kamara Archivuma. Összeírások. Urbaria et conscriptiones. Registrata.

Szakirodalom

- Acsádi 1957. Acsádi György: Az 1784–85. évi népszámlálás és az ezen alapuló népességnylvántartások. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk.: Kovacsics József. Bp., 1957. 224–241.
- Andorka–Faragó 1984. Andorka Rudolf, Faragó Tamás: Az iparosodás előtti (XVIII–XIX. századi) család- és háztartásszerkezet vizsgálata. In: Agrártörténeti Szemle, 26. (1984) 3–4. sz. 402–437.
- Bogdán 1990. Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek, 1601–1874. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV. Levéltár-tan és történeti forrástudományok 6.) Bp., 1990.
- Gyulai 2020. Gyulai Éva: Birtok-politika: II. Rákóczi Ferenc uradalmi, 1694–1701. In: Szellem és tudomány: a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének folyóirata, 11. (2020) Különszám. 200–210.
- Gyulai 2020–2021. Gyulai Éva: Főúri birtok és fejedelmi rezidencia: a Rákócziak Zborón. In: Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon, 6. (2020–2021) 1–2. sz. 55–140.
- Gyulai 2021. Gyulai Éva: Zboró (Zborov) és a Rákóczi család. In: Rákóczi emlékkönyv. Szerk.: Bódvai András. Bp., 2021. 129–178.
- Makkai 1954. Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). Bp., 1954.
- Péter 1989. Péter Katalin: Női családfők Sárospatakon a 16. és a 17. században. In: Századok, 123. (1989) 5–6. sz. 563–605.

- Szirácsik 2017. Szirácsik Éva: Gazdálkodás a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokain (1647–1731). Bp., 2017.
- Szvirček 2001. Szvirček Ferenc: Balassák nyomában a Felvidéken. In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXV. Szerk.: Szvirček Ferenc. Salgótarján, (2001). 63–96.
- Takáts 1908. Takáts Sándor: A magyar léhen és a holden. Első közlemény. In: Századok, 42. (1908) 1. sz. 245–263.
- Trócsányi 1978. Trócsányi Zsolt: Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése). In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1978. Szerk.: Dankó Imre. Debrecen, (1979). 57–113.
- Veres 2021. Tünde Veres: Livestock keeping at the Regéc estate as reflected by 17th century sources and other Rákóczi estates. In: Történeti tanulmányok 29. Szerk.: Barta Róbert. Debrecen, (2021). 52–68.
- Veress 1958. Veress Éva: A jobbágycsalád szervezete a sárospataki uradalom falvaiban a XVII. század közepén. In: Történelmi Szemle, 1. (1958) 3–4. sz. 379–429.
- Veress 1966. Veress Éva: Háztartás, telek és termelés viszonya hegyaljai és bodrogtközi jobbágyszervezetekben a XVI. század derekán. In: Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Szerk.: Makkai László. Bp., 1966. 285–426.
- Vinkler 2013. Vinkler Bálint: Krakkói adalékok felső-magyarországi borkivitelünk múltjához (Útvonalak, utak és szállítás a 16–17. század fordulóján). In: Történeti tanulmányok 21. Szerk.: Bárány Attila, Papp Klára. Debrecen, (2013). 157–185.
- Zimányi–J. Újváry 2002. Zimányi Vera, J. Újváry Zsuzsanna: „*Mindenik jobbágyunknak mennyi gyermeke vagyon és azok hány esztendősek?*”. Egy 17. századi uradalmi „népszámlálás” tanulságai. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál, Tóth István György. Bp., 2002. 461–549.
- Zimányi–J. Újváry 2004. Zimányi Vera, J. Újváry Zsuzsanna: Család- és háztartásvizsgálat egy 17. század közepi „uradalmi népszámlálás” alapján. In: Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére. Szerk.: Ötvös István. Piliscsaba, 2004. 42–66.

Seres István

Zubán Szávó (Szávó György), II. Rákóczi Ferenc legendás bihari szerb lovas-hadnagya

A fejedelem lovastiszte

A Rákóczi-szabadságharcban viszonylag kevés szerb katonatiszt harcolt a fejedelem oldalán, s egyikük éppen Bihar vármegyei volt, és az érmelléki Gálospetri lakosa volt. Az alábbi rövid összefoglalásomban az ő pályafutását kívánom bemutatni.

Bár gálospetri lakos, és magyar nemes volt, s az 1708. évi tiszántúli hadimustra magyar nemzetiségűnek írta, kétségtelen szerb (a korabeli nyelvhasználatban „rác”) származását több adat is alátámasztja. Károlyi Sándor első dunántúli hadjárata idején Ujlaki András ezereskapitány egy ugyancsak szerb származású Rác Miklós nevű kuruccal együtt őt küldte le követségbe a bajai rácokhoz, miről 1704. január 23-án tudósította a generálist,¹ 1706. szeptember 3-án pedig Bercsényi Miklós tett említést róla a Rákóczihoz írott levelében („*a mi rác Szávónk*”). Ez utóbbi szerint 300 császári szolgálatban álló rác katona érkezett Szolnokhoz, akik többek között vele is szóba elegyedtek, és elmondták neki, hogy mire készülnek a császáriak.²

Közvetlen, de figyelemfelkeltő adat az is, hogy a már említett 1708. évi katonai összeírás szerint a Maros menti Pécskán született, mely közismerten szerb ajkú település volt, a karlócai békét követően, majd a Rákóczi-szabadságharc idején pedig szerb határőr-állomás. A magyarországi szerbek – közkeletű nevükön „rácok” – zöme végig szemben állt a magyar függetlenségi törekvésekkel, a fejedelem szolgálatába eleinte hazai születésű, és úgy is mondhatnánk: magyar érzelmű szerbek álltak. A telepített rác határőrök zöme többnyire kényszer hatására állt magyar szolgálatba. Zubán Szávó szerepe ezért is különös témánk szempontjából.³

Életkoráról két forrásunk van: 1706-ban 36, 1708-ban pedig 40 évesnek írták, azaz 1668–1670 táján születhetett. Míg a két, „rác” etnikumára utaló forrásunk csupán Szávóként, vagy Rác Szávóként említi, addig 1704 tavaszán és kora nyarán már a Zubán Szávó név szerepel. Az 1704 elején készült, és hivatalosan április 29-én lezárt Bihar vármegyei katonai összeírás szerint Csonka Sámuel bagosi katona „*Zuban Szávó főhadnagy*” seregében szolgált,⁴ amikor pedig Károlyi Sándor generális 1704. július 7-én, körmendi táborából több tisztje – négy kapitány, öt ezerebeli tiszt (!) és két zászlótartó – hősiek helytállását dicsérte a fejedelemnek, név szerint említette Zuban Szávót is.⁵

¹ „Én ez előtt Nagyságodnak szálló két rendbeli levelemben is megírtam, hogy mihelt be érkeztem, Rác Miklóst és Szávót Bajára az rácokhoz leküldöttem, az két biztattak, hogy minden bizonytal az rácóság megbódol.” Ujlaki András ezereskapitány levele Károlyi Sándornak. Székesfehérvár, 1704. január 23. KO V. 1897. 56.

² A német portásként 300 rácot küldött Szolnokhoz a Tisza túlsó részére, akik „*az vár irányában érkezvén beszálltettek a mieinkkel, s azok közt a mi rác Szávónkkal, hogy Magyarországra készülhének, s elsőben is Szolnoknak, – de mi haszna már, ha fölégették; azzal elválnak.*” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Jászapáti, 1706. szeptember 3. AR I/V. 1877. 230.

³ A témáról részletesebben lásd: Seres 2005. 67–91.

⁴ „*Ex Bagos: Samuel Csonka Dux Zuban Szávó Sub eodem Ductore nescitur ubi est*” MNL OL G 16. I. 2. f. fol. 549v.

⁵ Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Körmendi tábor, 1704. július 7. OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/3. fol. 87r; MNL OL P 396. 1704. júl. Fasc. 2. B. Nr. 16.

Úgy tűnik, elejétől végéig Károlyi Sándor lovasregimentjében szolgált, amit előbb Gencsy Zsigmond, majd újvárosi Szócs János, s végül Bikk László vezetett. 1705–1708 között végig főhadnagyi rangban említik.

A Károlyi-ezred fennmaradt összeírásai többnyire Száva vagy Szávó Györgynek nevezik. Egy Blenke Polyán (Pojana) községben, 1705. november 30-án készült „*Tabella Lustralis*” szerint a 2. sereg főhadnagya volt „*Georgius Szávó*”.⁶ Nagyjából ezzel egyidőben kelhetett az a névlista, mely az ezred tagjainak kiosztott lovakat és azok árát tartalmazza. Ebben „*Hadnagy Szávó Uram*” neve szerepel.⁷ 1706-ban ő a 2. sereg főhadnagya, 36 évesnek és gálospetri lakosnak vallotta magát („*Száva György Uram*”). Érdekes, hogy a regiment 1707. évi „új mustráján” a név „*Szavulj György*” formában fordul elő.⁸ Az ezrednek azonban még ugyanebben az évben bekövetkezett redukciója során, főhadnagyi rangja megtartásával a beosztás nélküli tiszteket és altiszteket tömörítő voluntér kompánia 1. káplárságába került. Az 1708. évi mustrakönyvben ugyancsak Gálospetribe valónak tüntették fel („*Szavó György*”), és az ekkor 40 évesnek tartott férfiről az is kiderül, hogy a Maros menti Pécskán látta meg a napvilágot.⁹

Itt még érdemes megjegyeznünk, hogy még 1708. február 25-én, Balkányból a fejedelem 15 köből búzát utaltatott ki számára („*Szavai György*”) Bakay Ádámmal.¹⁰

Az 1708. évi hadimustra utáni források már, mint voluntér tiszteket említik 1708–1709 táján: „*Szökött Volunterek: [...] Szávó György Gálos Petri*”;¹¹ „*Volentir Tiszt Uraméknak Regestuma, az kik jelen vadnak: [főhadnagyk – S. I.] [...] Zuban Szavó*”; „*Udvari sereghez tartozandó Volentir Tiszt Uraméknak specifikációja: [...] Szavó György Fő Hadnagy*”; „*Anno 1709. die 25. Januarii Debreczeni Lustráról absens Volunterek száma, nevek: [...] Szavó György*”.

1706 végéről rendelkezésünkre áll egy kimutatás Zubán Szávó családi és anyagi helyzetéről. Szatmár vármegye nemesi közgyűlésének Lázáriban, 1706. december 30-án megtartott közgyűlésén iktattak egy kimutatást a Károlyi-regiment odamenekített családtagjairól és jószágállományáról. A datálatlan irat december 7. és 24. között kelt. Eszerint a kvártélyban Szávó György főhadnagynak (2. sereg) a feleségét, tíz gyermekét és cselédjét (egyéb vele egy fedél alatt élő családtagok, szolgák stb.) jegyezték fel. A főhadnagy tulajdonában 8 ló, 14 ökör, 40 tehén, 150 juh és 23 sertés volt. Naponta főhadnagyként 4 orális és 6 ekvilis porciót utaltak ki számára.¹²

⁶ MNL OL P 396. Nr. 4132.

⁷ „*Hadnagy Szávó Uram Katonái: Horvát Ádám 1 ló 18 for.*” MNL OL P 396. Nr. 9514.

⁸ „*Méltóságos General Marschallus Károlyi Sándor Uram ő Nagysága Fő Colonellussága, Új Mustra, Nemzetes Vitézlő Szócs János Uram ezere.*” MNL OL P 396. Nr. 4132.

⁹ Ugyanakkor érdemes megjegyeznünk, hogy az 1704. évi kimutatás nem említi meg a felsorolt gálospetri katonák között, így talán akkor még nem is volt a helység lakosa.

¹⁰ „*25. Februarii Balkány. Adamo Bakai. Nemzetes Vitézlő. Szavai [!] György Tekintetes Nagyságos Károlyi Sándor Generalis és Senator Úri híviink ezerebéli főhadnagy számára tizenöt köből búzát valamely jószágunkból adadni kegyelmessen resolválnán, a' midőn általa requiráltani fog, folytatkozás nélkül adminisztrálni el ne mulassa.*” MNL OL E 156.a Fasc 13. No. 27. 7.

¹¹ Domahídy László levele Károlyi Sándornak. Ilonda, 1708. szeptember 9. MNL OL P 396. 1708. szept. irreg. Nr. 4939.

¹² „*Nemzetes Vitézlő Szócs János Kapitány Uram ezerebéli vitézlő rendeknek helyekből kibontakozott cselédyeknek marhájoknak lisztája.*” MNL SzSzBML IV.501.a. fol. 225r. A felettebb értékes forrást Mészáros Kálmán rendezte kiadás alá, akinek ez úton is köszönöm, hogy a Zubán Szávóra vonatkozó részt felhasználhattam!

Zubán Szávó későbbi életéről, részvétele a tatárok elleni harcban

Mivel kétségkívül nemes ember volt, Bihar vármegye összeírásaiban nem is nagyon találkozhatunk vele. Kivételt képez egy 1717. március 10-én, Konyáron készült kimutatás az érmelléki járás nemességéről, ahol a gálospetri nemesek között említik a nevét.¹³ Katonai múltját ugyanakkor nem tagadhatta meg, 1717 folyamán, a tatár betörés idején őt is a fegyvert fogott egykori kuruc tisztek között találjuk!

Savoyai Jenő Károlyi Sándornak adott parancsot, hogy nem csupán a Tiszántúlon, hanem Nógrádtól fogva egészen a Tiszáig, és túl az összes vármegyéket az ő parancsnoksága alá rendelte. Károlyi feladata elsősorban a belső csendességre való vigyázás volt, s ennek értelmében folyamatos kapcsolattartást rendelt el a budai, pétervárad, temesvári, kassai, nagyvárad parancsnokokkal, valamint Steinville erdélyi generálissal. Ugyanakkor Károlyinak a huszti és munkácsi őrség parancsnokaival is kapcsolatban kellett állnia, és fel kellett készülnie egy Moldva vagy Lengyelország felől történő ellenséges betörésre is. Tevékenységéről hetente kellett beszámolnia a Nándorfehérvár alatt táborozó fővezérnek, valamint a bécsi Haditanácsnak.¹⁴ Károlyi rögtön hozzálátott a feladat végrehajtásához. Felhívást intézett a „*Tiszán innét s mind Tiszán tól lévő nemes vármegyékére*”, valamint parancsot küldött a Jászkunszágra és a hajdúvárosokra is. Egészen Nógrád vármegyéig, beleértve Pest-Pilis-Solt egyesült vármegyét, a Jászkunszágot és a szabolcsi hajdúvárosokat is, parancsba adta, hogy hol 50, hol 60, hol kevesebb és hol több lovas katonát állítsanak fel. A hegyvidéki vármegyékben pedig gyalogság kiállítását rendelte el. A felállítandó csapatok feladata elsősorban a tolvajok és a „gonoszság” eltávolítása, valamint a folyamatos kapcsolattartás lett.¹⁵

Az elmúlt hónapok tapasztalatai alapján Károlyi elsősorban külső támadástól tartott, ezért azt kérte Savoyai Jenőtől, hogy a vármegyék által felállított katonaságot állandó haderővé szervezhesse, s azzal bármikor készen állhasson akár egy esetleges betörés visszaverésére, akár pedig egy hazai felkelés leverésére. A fővezér azonban erre nem adott engedélyt, és a Haditanáccsal együtt kizárólag a „belső csendesség” megőrzésére utasította a szatmári főispánt.¹⁶

A kutatás jelenlegi állása szerint Abaúj, Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna, Nógrád, Ung és Zemplén vármegyék, valamint a hajdúvárosok részéről kiállított katonaság számáról és összetételéről rendelkezünk adatokkal. Közülük Biharon kívül még Abaúj, Kraszna, Ung és Zemplén vármegyék katonáinak ismerjük a név szerinti összeírásait. Károlyi a védelem

¹³ „*Quanti contributionalis nobilitaris*” MNL HBML IV.1.a. 3. k. p. 301.

¹⁴ „*Stainville generálist erdélyi corpussal benhagyván Erdélyországának conservatiójára, nekem is ordert adott, hogy nemcsak Tiszántól való földön, hanem Nógrád vármegyétől fogva, inclusive egész az Tiszáig s innét való nemes vármegyék commandó alá adatatván, mindenek felett az háza belső csendességére vigyázzak, mind budai, pétervári s tömösvári, kassai, várad s erdélyi generálisokkal, úgy huszti s munkácsi commandantiákkal correspondent s cointelligenter lévén, Moldva s Lengyelország felől az ellenség motusira vigyázzak, és valamint ő hercegségének Nándorfehérvár alá, a szerint Bécsben is a fölséges consillium bellicumnak minden héten reportálják s relatiót tegyek.*” Szalay 1865. 112–113.

¹⁵ „*Ezen rendelések e szerint tétetvén ő hercegsége által, én azonnal megindultam kötelességemben, s mind Tiszán innét s mind Tiszán tól lévő nemes vármegyékere circularist töttem, s az háza belső csendességének conservatiójára nézve, egész Nógrád vármegyéig inclusive, a proportione comitatum, kibén 50 kibén 60 kibén több s kevesebb katonákat, az hegyes tartományokon pedig gyalogságot is intimáltam felállítani, és azok által minden tolvajságot, gonoszságot eltávolítani, a nemes vármegyéknek cointelligenter való léit parancsoltam.*” Uo. 113–114.

¹⁶ „*És még eleintén kértem ő hercegségét, engedtesse nekem corpusban vennem az nemes vármegyékben felállított katonaságot, de semmiképen nem obtineálhattam, hanem csak az belső csendességnek conservatióját parancsolta ő hercegsége s így a fölséges hadi tanács.*” Uo. 114–115.

megszervezésében elsősorban a régi, megbízható katonáira számított, így többek között magához rendelte a két legendás portyázó tisztjét, Török Pétert és Fábián Istvánt is. Az előbbi Török Peti néven a szabadságharc ismert alakja volt, Thököly Imre törökországi emigrációjával tért haza, és az ugyancsak nagyhírű Pikó Demeter (Pikó Deme) állandó társaként Károlyi lovasezredének volt a főhadnagya. A berettyóújfalui születésű Fábián István a Bihar vármegyei hajdúvárosok lovasságának, majd Kárándy Mihály ezredének volt a főhadnagya. Híres portyázó tiszt és „kalauz” volt, aki kiválóan ismerte az ellenőrzésük alá tartozó vidéket, amiért elsősorban a Maros menti rác határőrök és a nagyváradi császári őrség ellen vezetett rajtaütések, valamint a támadók elleni védekezés során látták nagy hasznát. Komáromi főbíró rögtön írt a két egykori kuruc tisztnek, hogy haladék nélkül menjenek Károlyihoz.¹⁷

Bihar vármegye még június folyamán egy száz főből álló egységet állított fel. Ennek alapját a vármegye katonasága adta. A 15 főből álló lovas katonaság Unghváry Mihály főhadnagy parancsnoksága alatt állt. Rajtuk kívül 12 vármegyei hajdú Vajkovich János hadnagy keze alatt, akik mellé a vármegye még további húszat kívánt felfogadni. II. Rákóczi Ferenc egykori ezredese, Tardy Ferenc, valamint két volt kuruc hadnagy parancsnoksága alatt egy ötven főből álló lovas katonaságot is szerveztek a védelmi vonalban érintett helységekből. A Tardy Ferenc parancsnoksága alá rendelt „linea”, vagyis védelmi vonal összesen huszonöt helyséből állt, köztük összesen három gálospetri lakos neve szerepel, köztük Zubán Szávóé!¹⁸ A lovasságnak a települések közötti állandó kapcsolattartás volt a célja, valamint a levelezés folyamatos fenntartása.¹⁹ Tudomásunk szerint Bihar vármegye katonasága ténylegesen is részt vett a tatárok elleni harcban, erről azonban csak szórványos adataink vannak. Két forrásunk kimondottan Zubán Szávó személyével is foglalkozik.

Trenchényi Ferenc 1717. július 12-én írta meg Károlyi Sándornak, hogy a jövő péntekre várja ide magához az alispánt és Tardy Ferenc vármegyei kapitányt, hogy a fenn álló katonaság felállítására véghez menjen. Ha Károlyi Sándor „*Zuban Szávót régi szolgáját s tanult katonát ezen fen álló had közjé valamely tisztnek méltóságának recommendálni, nem volna káros, mert jó kalauz, és tanult régi katona, csak hogy sem pénz, sem lova, Excellentiád segítségét is imploválná, én az mivel segíthetem, örömet fogok cselekednem.*” Őt és magát ajánlja Károlyi gráciájába.²⁰

Négy nappal később Boronkai Ádám Érsemjénből tájékoztatta a generálist, hogy a katonákat már lajstromba vették, Tardy Ferenc most szedi össze őket, már nagyrésztük készen áll. „*Zuban Szávónak is csak hozzá való lova s egyéb készületi légyen, noha az előtt is közötté volt specificatióban az több katonáknak, de Excellentiád úri recommendatiojára nézve annyival inkább lézzen accomodatioja.*”²¹

¹⁷ „Török Péter és Fábián Istvánéknak mindgyárt expressusom által levelemet küldöttem, meg írván, menjenek Excellentiádhoz.” Komáromi Csapkés György levele Károlyi Sándornak. Debrecen, 1707. június 24. MOL P 398. Nr. 41329.

¹⁸ A másik két személy az ugyancsak régi kuruc Borbély János és Mónai Mihály volt.

¹⁹ MNL OL P 396. 27. t. 3. Bihar vm. (Acta diversorum Comitatum)

²⁰ Trenchényi Ferenc levele Károlyi Sándornak. Gálospetri, 1717. július 12. MNL OL P 398. Nr. 76868.

²¹ Boronkai Ádám levele Károlyi Sándornak. Érsemjén, 1717. július 16. MNL OL P 398. Nr. 8691.

István Seres

Szávó Zubán (György Szávó), the Legendary Serbian Cavalry Lieutenant of Ferenc II Rákóczi from Bihar

Teacher Klára Papp's main research area is Bihar, the settlement and population history of Bihar. The protagonist of my short article also comes from this region, but he is a special figure. Szávó Zubán, or as it is usually written: György Szávó (or Száva) was actually a Hungarian nobleman of Serbian origin, from Pécska on the bank of Maros in Arad. Despite his origin, he was the first lieutenant of Rákóczi's War of Independence. We know that he was a Hungarian nobleman from Gálospetri, but he declared himself to be of Rác (Serbian) ethnicity. He fought through the Kuruc freedom struggle, and then in 1717, he went to war against the Crimean Tatars invading from the North-East. Throughout the War of Independence, he was a senior lieutenant in the cavalry regiment of Sándor Károlyi, the commanding general in Tiszántúl.

Források

Kézírtas források

MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
IV.1.a.	Bihar Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
G 16 I. 2. f.	Rákóczi-szabadságharc levéltára. II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára. Munkácson maradt rész. Erdélyre és Partiumra vonatkozó iratok.
P 396	Magánlevéltárak. Károlyi-levéltár. Károlyi család nemzetségi levéltára. Károlyi család. Acta Publica.
P 398	Magánlevéltárak. Károlyi-levéltár. Károlyi család nemzetségi levéltára. Károlyi család. Missiles.
E 156.a	Magyar kincstári levéltárak. Magyar Kamara Archivuma. Összeírások. Urbaria et conscriptiones. Registrata.
MNL SzSzBML	Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára
IV.501.a.	Szatmár Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek.
OSZK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
Fol. Hung. 1389.	Folia Hungarica. Thaly Kálmán gyűjteménye.

Forráskiadványok

AR	Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. II. köt. 1706–1708. Közli: Thaly Kálmán. Bp., 1877. (Archivum Rákóczianum. I. osztály. V. kötet.)
KO	A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. V. kötet. S. a. r.: Géresi Kálmán. Bp., 1897.
Szalay 1865.	Szalay László: Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. Negyedik kötet. Pest, 1865.

Szakirodalom

- Seres 2005. Seres István: Rác katonák II. Rákóczi Ferenc hadseregében. In: A pécsi egyházmegye a 17–18. században. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis I.) Szerk.: Fedeles Tamás, Varga Szabolcs. Pécs, 2005. 67–91.

Török Péter

**„...én Nagyságod parancsolatja nélkül nem cselekedtem, nem is cselekszem...” –
Adalékok Buday Istvánné Melczer Erzsébet életrajzához***

A szabolcsi hajdúvárosok Rákóczi-szabadságharcban betöltött szerepének feltárására irányuló kutatásaink egyik központi kérdése volt a főkapitányi tisztséget betöltő személyek életútjának rekonstruálása. A két, II. Rákóczi Ferenc által kinevezett hajdúvárosi főkapitány elsősorban a városok katonai szerepvállalását és a közös ügyekhez való hozzájárulást felügyelte, míg a vicekapitányok a mindennapokban felmerülő kérdések megoldásán dolgoztak.¹

A két főkapitány – bölsei Buday István és szemerei Szemere László –² életére vonatkozó források lehetőséget nyújtanak arra, hogy ne csupán a tisztséget viselő közszereplőről, hanem a hétköznapi emberről is kaphassunk egy halvány képet, amelyen a katona mellett álló család is megjelenik.

Dolgozatunkban Buday Istvánné Melczer Erzsébet alakját kívánjuk előtérbe helyezni, a rendelkezésünkre álló források alapján bemutatni egy kuruc tisztségviselő, katona feleségének szabadságharc alatti életét.

A Buday István szerepére irányuló kutatásaink során arra törekedtünk, hogy az egykori Bihar vármegyei alispán hézagossá váló családtörténetének hiányzó elemeit illetően megnyugtató válaszokat találjunk. Az adatok feltárása napjainkban is folyamatban van, az újabb és újabb információk jelentős mértékben árnyalják a szakirodalom és az általunk korábban közölt megállapítások tartalmát.³

Buday István magánéletéről a Rákóczi-szabadságharc lexikona⁴ és a legújabb – a tábornoki kar családi hátterére összpontosító – tanulmány is szűkszavúan tájékoztatja az olvasót.⁵ Csicseri Orosz Borbála és kellemesi Melczer Erzsébet személyében Buday István neve mellé két feleség került, akiktől legalább három, felnőttkort megért gyermeke született. A két fiú nevét ismerjük – Zsigmond és László –, ellenben a leányról csak egy félmondat árulkodik, ami a férjét, Kállay Ferencet említi, mint Buday István veje. Jól látható, hogy a későbbi hajdúvárosi főkapitány élete még tartogat olyan kérdéseket, amelyek tisztázása szükséges a kissé zavaros családi állapotok felgöngyölítéséhez. Azt teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy Melczer Erzsébet házastársa volt Buday Istvánnak és legalább egy közös gyermekük – a már említett László – született, aki megérte a felnőttkort.

* A tanulmány az NKA Magyar Génius Program Ideiglenes Kollégiuma által támogatott „A berettyóújfalui járás Bihar vármegye egykori történetiségének feldolgozására interdiszciplináris kutatás, tanulmányok, monográfia, konferencia megvalósítására.” című, 650132/00014 azonosító számú pályázat keretében készült.

¹ 1702-ben – az elrendelt conscriptio körül kialakult vita miatt – Désány István lemondott a szabolcsi hét hajdúváros főkapitányi tisztségéről. A szabadságharc kirobbanásáig ezt a pozíciót nem sikerült betölteni, az üresen álló székbe pedig II. Rákóczi Ferenc nevezte ki az általa választott személyt, Buday Istvánt. A tényleges munkamegosztásról, a vicekapitányok szerepéről ld. Török 2021.

² Szemere Lászlóra ld. Török 2018.

³ Buday István pályafutásával, Bihar vármegyei tevékenységével több korábbi publikációinkban foglalkoztunk. Török 2019a., Török 2019b., Török 2019c. 68–110.

⁴ Heckenast–Mészáros 2005. 82.

⁵ Mészáros 2020. 114.

Melczer Erzsébetre vonatkozóan meglehetősen kevés forrással rendelkezünk, ennek ellenére kísérletet teszünk arra, hogy legalább egy vázlatos összefoglalást készítsünk, amely a hézagos adatok alapján is betekintést nyújthat az élettörténetébe.

Nem vagyunk könnyű helyzetben, amikor Buday Istvánnét próbáljuk meg elhelyezni a Melczer családfán. A nagy családtörténeti összefoglaló munkák nem említik a kutatás középpontjában álló hölgyet, nem szolgáltatnak semmifajta kiindulási alapot, amelyen elindulhatna, aki Melczer Erzsébet múltját kívánja feltárni.⁶ A tanulmánykészítő segítségére az apostaghi és pakosi Szemere család családfája siet, amelyen feltűnik a kutatás középpontjában álló Erzsébet.⁷ Ezen közlés alapján Melczer Erzsébet Melczer Lajos és Jármay Katalin gyermekeként látta meg a napvilágot. Anyai nagyszülei szolnoki Jármay András és Paksy Katalin voltak. Az új adatok összevetése az említett családtörténeti munkákkal nem hozott megnyugtató eredményt Melczer Erzsébet származását illetően, sőt, az édesapát, Melczer Lajost, sem találhattuk meg a Melczer családdal foglalkozó lapokon.⁸ A rendelkezésünkre álló adatok közötti ütközést egy levél oldhatja fel, amit krompachi Holló Zsigmond írt Buday Istvánnak.⁹ Ebben Holló – aki a Szepesi Kamara tisztviselője – arra kéri az ekkor bihari alispánként tevékenykedő Budayt, hogy segítsen érvényt szerezni a kamara majdnem egy évvel korábbi beszolgáltatási követelésének, mert Bihar vármegye nem teljesítette a rá kivetett mennyiséget. Esetünkben nem is a levél tartalma lehet érdekes, hanem az a megszólítás, amellyel Holló Budayt illette: kedves sógor uramnak nevezte, ami valamilyen rokoni kapcsolatot enged feltételezni a két férfi között. Itt sietett segítségünkre az egyik családtörténeti munka, amely szerint Holló Zsigmond Paksy Klárát vette feleségül, aki így rokonságba került Buday Istvánnal, mivel a felesége, Melczer Erzsébet anyai nagynyja szintén a Paksy családból származott.¹⁰ A nehezen kibogozható családtörténeti adatok így nyerhetnek értelmet és ezek alapján elfogadhatjuk a korábban említett Szemere család hitelességét, amely szerint Melczer Erzsébet Melczer Lajos és Jármay Katalin gyermeke. Csupán találgatásokba bocsátkozhatnánk a születés helyét és időpontját illetően, a rendelkezésünkre álló adatok alapján egyértelmű választ nem adhatunk ezekre a kérdésekre. Ezen a területen további kutatásokra van szükség, hogy a szakirodalomban megjelenő Melczer család hiátusai kitöltésre kerüljenek. Szintén nehéz helyzetben vagyunk Erzsébet gyermekkorát illetően, illetve akár a házasságkötés időpontjának lehatárolása kapcsán sincs olyan támpontunk, ami megkönnyítené munkánkat. Buday István – a szakirodalom megállapítása szerint – valamikor 1654 körül születhetett, és 1676-ban már, mint tokaji háztulajdonos és szőlőbirtokos tűnik fel a forrásokban. Nem tudhatjuk, hogy mikor kötötte első házasságát csicseri Orosz Borbálával és hány évig tarthatott ez a frigy. Inkább a rendelkezésünkre álló adatokat visszafelé göngyölítve próbálkozhatunk némi behatárolással. Ebben azok a források lehetnek segítségünkre, amelyekben egy fiú is említésre kerül. 1709-ben és 1711 elején is egy-egy levélben bukkan fel a gyermek, aki az édesanyja

⁶ NI VII. 407–410. és Kempelen VII. 145–147.

⁷ Szerdahelyi 1898. 37.

⁸ NI VII. 407–410. és Kempelen VII. 145–147.; Nagy Iván munkájában Paksy Kata férjeként szolnoki Jármay András szerepel. NI IX. 16.; A Jármay családja szerint Jármay András felesége Kata, akitől két gyermek, András és Kata, született. Ezen a családfán jelenik meg Melczer Lajos, mint Jármay Kata férje. NI V. 319.

⁹ Holló Zsigmond levele Buday Istvánnak. Debrecen, 1699. január 1. MNL HBML IV.1.b 2. d. Fasc. II. 994/1699.

¹⁰ A krompachi Holló családra: NI V. 133–134.

mellett van, és a szabadságharc vége felé, mint árva jelenik meg az iratokban.¹¹ Ezekből az apró utalásokból arra lehet következtetni, hogy még 1711-ben sem lehetett László nagykorú, független, saját családdal bíró férfi. Ellenben 1713-ban már Károlyi Sándornak írt leveléből az tűnik ki, hogy önálló feladattal megbízott ember, aki jötevőjének köszöni meg a támogatást.¹² Talán ezek a szórványadatok nyújthatnak kiindulási alapot egy munkahipotézis felállításához, amely szerint László valószínűleg az 1690-es évek közepe táján születhetett. Amennyiben ezt a feltételezést elfogadjuk, akkor Melczer Erzsébet születési időpontját esetleg az 1660-as évek végére, az 1670-es évek első felére tehetjük.

Melczer Erzsébet egy komoly tisztséget betöltő, középkorú férfihoz ment feleségül, aki szépen gyarapította vagyonát, nemcsak Tokaj-Hegyalján, hanem Bihar vármegyében is. Az alispánsággal járó állandó utazás és távollét minden bizonnyal megszokottá vált, a hétköznapiok részét képezte, hogy a családfő az év jelentős részében nem tartózkodik otthon.¹³ Ez az állapot Erzsébetet egy talpraesett, jó gondolkodással megáldott nővé edzette, aki önállóan tudott cselekedni, dönteni, ügyeket intézni, amit a szabadságharc ideje alatt sikerült is kamatoztatnia.

Buday István 1701-ben – tizenhárom év után – vonult vissza az alispáni szolgálatból,¹⁴ és a szabadságharc kitöréséig nem rendelkezünk olyan adatokkal, amelyeket a személyéhez köthetnénk. A háttérbe vonuló, közel ötven éves Buday csak a fegyveres ellenállás kibontakozását követően lép újra színre, amikor 1703. július végén Rákóczi táborában csatlakozott a kibontott zászlók alatt gyülekező felkelőkhöz és felajánlotta szolgálatait a későbbi fejedelemnek. Rákóczi azonnal egy fontos feladatot bízott rá: udvari kapitányának nevezte ki. Első tisztségét 1703 októberéig viselte, amikor ebben a pozícióban Vay Ádám váltotta fel. Ezt követően sem kapott kisebb megbízásokat, hiszen a szabolcsi hajdúvárosok főkapitányi tisztje és ezen települések lovasezredének ezredesi címe, illetve

¹¹ „*Én az nagy lábaim fájása miatt immár valamennyire fen vánszorgok, de még csak alig hághatok reájok. Isten őszentfelsége, uram őkegyelme súlyos betegségével is meglátogatott. Nem különben szegény fiam betegségével [...]*” Melczer Erzsébet levele Barkóczy Krisztinának. Halábor, 1709. szeptember 18. MNL OL P 398. No. 47214. Halábor település Buday István birtoka, akinek az édesanyja halábori Halábory Roxalone volt. „*Én édes kedves sógor uram életemnek napjait az nagy keserőséggel töltöm, most ismét hallottam némely [...] emberektől, hogy kevés begyaljai szőlőimet elfoglalták az Őfelsége számára, holott én, sem az én árvám Őfelsége ellen nem vétettünk [...]*” Melczer Erzsébet levele Nehéz Bálintnak. Halábor, 1711. március 22. MNL OL G 26 IV.2.a (1711) p. 46–49.

¹² Buday László levele Károlyi Sándornak. Tiszatardos, 1713. április 30. MNL OL P 398. No. 9581.

¹³ Bihar vármegye újjáalakuló közgyűlését 1688. augusztus 30-án, Szentjobbon tartotta, ahol bejelentették Benkovich Ágoston váradi püspöki és főispáni kinevezését, valamint megválasztották a vármegye tisztségviselőit. Buday Istvánt, Baranyi Mihállyal együtt, ekkor választották meg alispánnak. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 1r–4r.; A teljesség igénye nélkül, csak néhány követjárást emeltünk ki a számtalan távollét közül: Buday István és Fodor György Aspermont-nál jártak követtségben. Bihar vármegye közgyűlése. Diószeg, 1689. április 30. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 11r.; Követtségben, szintén Aspermont-nál. Bihar vármegye közgyűlése. Debrecen, 1689. július 27. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 12v.; Budayt a bécsi udvarba küldik. Bihar vármegye közgyűlése. Bagos, 1690. január 5. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 19r.; Buday Schiphko commissarius-nál járt. Bihar vármegye közgyűlése. Konyár, 1690. február 23. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 20r.; Benkovich Ágoston levele Bihar vármegyének. Lelesz, 1693. július 18. MNL HBML IV.1.b Fasc. I. 287/1693; Benkovich Ágoston szerint a pozsonyi diétára Buday Istvánt érdemes küldenie a vármegyének. Benkovich Ágoston levele Bihar vármegyének. Lelesz, 1696. augusztus 9. MNL HBML IV.1.b Fasc. I. 689/1696.; A követi, képviselői feladatokon túl a vármegyei katonai jelenlétét is az alispán szervezte. Az 1697-ben kitörő zavargások, a viszszafoglaló háborúk zűrzavara Bihar vármegyét is katonák kiállítására kötelezte, akiket az alispán vezetett a kijelölt táborokba. Ehhez ld. Benkovich Ágoston levele Bihar vármegyének. Lelesz, 1697. augusztus 13. MNL HBML IV.1.b Fasc. II. 809/1697. és Pálfi János levele Buday Istvánnak. Kismarja, 1697. szeptember 4. MNL HBML IV.1.b Fasc. II. 821/1697.

¹⁴ Bihar vármegye tisztújító közgyűlése. Váradolaszi, 1701. április 7. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 269r–v.

a kapcsolódó katonai feladatok mind-mind előlépést jelentettek a ranglétrán.¹⁵ Buday István levelei egy folyamatosan úton lévő, néha betegeskedő kuruc tiszt életébe engednek betekintést, aki nagyon kevés időt töltött otthon.¹⁶

A mindennapi élet pedig a házasútra maradt, akinek nem pusztán a saját birtokok felügyelete jutott, hanem a Károlyiakhoz fűződő kapcsolat miatt Barkóczy Krisztina támogatása, segítsége, kinyújtott kezeként ügyeinek intézése is az ő vállára nehezedett. A fennmaradt források alapján megállapítható, hogy mind Buday István, mind a felesége különös tekintettel viseltetett a Károlyiak érdekei iránt. A Károlyi Sándor – aki szintén legtöbb idejét a táborban töltötte – és felesége között zajló levelezésben számos alkalommal felbukkan a Buday családtagok neve. Buday István általában a Szatmár vára körül folyó harcok idején jelenik meg, mint aki készségesen segíti a Károlyi-birtokokat igazgató Barkóczy Krisztinát.¹⁷ Melczer Erzsébet nem csupán szívéllyességből figyelt oda, hanem konkrét megbízásokat hajtott végre, képviselve a Károlyi család érdekeit. Ezek a feladatok lehetnek egyediek,¹⁸ de jól látható, hogy például az építkezésekhez szükséges fa- és vasáru beszerzése, a só értékesítése állandó jelenlétet igényelt Melczer Erzsébettől, aki – igaz, elvárva Barkóczy Krisztina utasításait – sok esetben önálló döntéseket hozott ezekben a kérdésekben. Tokaj és Tiszatardos volt az a két település, ahonnan Buday Istvánné mind a saját, mind a rábízott ügyeket intézte. Tokajban és Tardoson is rendelkeztek házzal, amelyek jó szolgálatot jelentettek a különböző építkezéshez használt alapanyagok tárolásához.¹⁹ Tokajban folytak azok a csere- és hitelügyletek, amelyek a minél hatékonyabb és profitorientáltabb kereskedést segítették. Nem csupán pénzért történt vásárlás, hanem a barterkereskedelem is szerepet kapott, amikor a rendelkezésre álló sót cserélték tokaji borra.²⁰ Olyan esetről is beszámolt Melczer Erzsébet, hogy tisztességes tokaji embereknek hitelbe adott árut, amiért pénzt várt cserébe.²¹ Saját bevallása szerint nem mindenki

¹⁵ Heckenast–Mészáros 2005. 82.

¹⁶ Az állandó tábori létet jól nyomon követhetjük Buday István Károlyi Sándornak írt leveleiből, amelyek a Károlyi család levéltárában maradtak fent.

¹⁷ „Budai Uramra nincs panasza, hozzáam is jó, s az vigyázásba is igen serény, de próbált dolog Kegyelmed előtt, az roszakokkal a jó is szegényen val.” Barkóczy Krisztina levele Károlyi Sándornak. Nagykároly, 1704. május 4. Barkóczy levelek 2011. 48.

¹⁸ Ilyen egyedi eset a nyuszt prémjének kérdése, amely több levélben is felbukkan. Károlyi Sándor levele Barkóczy Krisztinának. Cegléd, 1705. augusztus 12. Károlyi levelek 1994. 66.; Barkóczy Krisztina levele Károlyi Sándornak. Gelénes, 1705. szeptember 6. Barkóczy levelek 2011. 87.; Barkóczy Krisztina levele Károlyi Sándornak. Olcsva, 1705. szeptember 14. Barkóczy levelek 2011. 88.

¹⁹ Tokaj, Tarcál, Mád, Bénye, Tállya, Zsadány, Olaszi, Csovaj összeírása. 1711. január 13. MNL OL E 156.a Fasc. 58. No. 27.

²⁰ „Én Nagyságod parancsolatjából a sót megnéztem, vasat Nagyságod számára vettem. Háromszáz singet, betével egy sós. Deszkát vettem, száz szálat, ötével egy kósón.” Melczer Erzsébet levele Barkóczy Krisztinának. Tiszatardos, 1708. szeptember 22. MNL OL P 398. No. 47212.; „Nagyságod levelét alázatosan vettem az hátra maradt sónak ára iránt való parancsolatját értem. Minden úttal móddal azon vagyok, hogy mentül hamarabb azon hátra maradt pénzt kezembe vessem. De az kik akkor pénzt ígértek, most borral kínálkoznak, de én Nagyságod híre s parancsolatja nélkül nem cselekedtem.” Melczer Erzsébet levele Barkóczy Krisztinának. Hilyó, 1708. december 27. MNL OL P 398. No. 47213.; „Nagyságod parancsolatját alázatosan vettem. Ami a só dolgát illeti: igenis jó szívvel kívánok Nagyságodnak valaminek tudok alázatosan szolgálnom, az mely sókat hitelben kiattam, azon emberséges emberek tokaji borokkal 23 forintokban adni kínálnak, de én Nagyságod parancsolatja nélkül nem cselekedtem nem is cselekszem, hanem az iránt mit parancsoljon Nagyságod, alázatosan elvárom.” Melczer Erzsébet levele Barkóczy Krisztinának. Tardos, 1709. május 14. MNL OL P 398. No. 47215.

²¹ Melczer Erzsébet levele Barkóczy Krisztinának. Tardos, 1709. május 14. MNL OL P 398. No. 47215.

szerette, mert keményen alkudott vagy tartotta az árat, nem fogadott el semmilyen megállapodást, amely kárt okozhatott a megbízójának vagy saját magának.²² A Barkóczy Krisztinához írt leveleiből kitűnik, hogy a rendet preferálta, a pontos elszámolás híve volt, aki nem szeretett sok pénzt magánál tartani. A tiszteletet minden esetben megadta a rangban felette állónak, még ha ő azt nem is várta el tőle.²³ Jól látható, hogy Melczer Erzsébet egy két lábbal a földön álló, valós helyzet helyesen felmérő nő, aki mind a saját, mind a Károlyi család érdekeit szem előtt tartotta. Gondolhatnánk, hogy ez egy általános familiáris viszony, de a rendelkezésünkre álló források alapján azt feltételezhetjük, ennél egy kicsit többről lehetett szó a két család között. Nemcsak azért, mert Melczer Erzsébet Kassára menet Károlyi Sándorék lányát is meg akarta látogatni,²⁴ hanem a szabadságharc vége felé, amikor Barkóczy Krisztina szükségét szenvedett, Tiszatardoson látták vendégül, átengedve neki mindenüket.²⁵ Természetesen mondhatjuk azt, hogy ez egy megszokott eljárás lehetett, de ezt a fajta előzékenységet, odafigyelést már a harcok kezdetétől nyomon követhetjük, amit akkor is fenntartott a Buday család, amikor már a család fő nem játszott komoly szerepet a szabadságharc történetében.

1710 tele komoly veszteséget hozott Melczer Erzsébetnek: férje, Buday István elhunyt.²⁶ Az özvegyen maradt asszony – aki mellett ott találjuk fiát, Lászlót – kétségbeesetten próbálta menteni a család vagyonát, amely komoly veszélybe került, a császári adminisztráció lefoglalta a tokaji birtokokat. Melczer Erzsébet minden követ megmozgatót, hogy birtokaikat visszakapják. Az adminisztráció felé kérelmet fogalmazott meg, amelyben a tokaji házáról és szőlőiről kívánta bebizonyítani, hogy az az ő tulajdona, nem az elhunyt férjéé, és sem ő, sem az árván maradt fia nem tettek semmi rosszat a királlyal szemben.²⁷ Feltehetően a kérések meghallgatásra kerültek, a szabadságharc lezárta követően Károlyi Sándor intézkedett a vitatott kérdések rendezéséről.²⁸ A sokat küzdő asszonyról a legutolsó adatunk 1712-ből származik, amikor az egyik részbirtokáról állított

²² Melczer Erzsébet levele Barkóczy Krisztinának. Tiszatardos, 1708. október 7. MNL OL P 398. No. 47211.; „Jóllehet most is némelyek nehezítéssel vannak irántam, mivel már két-két májás árát [...] volt e sónak, de én mind hat-hat májásan attam.” Melczer Erzsébet levele Barkóczy Krisztinának. Hilyó, 1708. december 27. MNL OL P 398. No. 47213.

²³ „Nagyságod parancsolatját pénzül hamarabb is várom mitéő legyek.” Melczer Erzsébet levele Barkóczy Krisztinának. Tiszatardos, 1708. szeptember 22. MNL OL P 398. No. 47212.; „Jóllehet a javát elbortáták, az kő sőt én eladtam arról számot adok Nagyságodnak; Tudom, hogy kárt nem fog vallani benne nagyságod; Valamikor Nagyságod e pénzért méltóztatik kiüldeni, készen találhatik az ezer forint.” Melczer Erzsébet levele Barkóczy Krisztinának. Tiszatardos, 1708. október 7. MNL OL P 398. No. 47211.; „Az mi az títulus dolgát illeti: mindenkor megilleti Nagyságodat azon títulus. Azért tovább is continuálom.” Melczer Erzsébet levele Barkóczy Krisztinának. Semjén, 1709. február 21. MNL OL P 398. No. 47217.

²⁴ „Bemenvén Kassára a méltóságos kisasszonynak fogok udvarolni.” Melczer Erzsébet levele Barkóczy Krisztinának. Hilyó, 1708. december 27. MNL OL P 398. No. 47213.

²⁵ „Azután csak odaköltözöm, sok okora nézve, míg maradhatok ottan. Ilyen felfordult időbe, ilyen pusztaságba nem szeretem [!] lenni. Másként is, noha minden alkalmosságokat Budai Uramék jobbra nekem engedtek, de csak alkalmatlan.” Barkóczy Krisztina levele Károlyi Sándornak. Tiszatardos, 1710. október 5. Barkóczy levelek 2011. 347.

²⁶ Buday István halálának pontos időpontját nem ismerjük, de behatárolására próbát tehetünk. Buday István 1710. október 14-én még levelet írt, amelyben jelezte, hogy igencsak beteg. Buday István levele Károlyi Sándornak. Ellenben az 1711. januárjában készített összeírásban Melczer Erzsébet már özvegyként szerepel. Ezen adatokból feltételezhetjük, hogy Buday István az említett két időpont között hunyt el. Buday István levele Károlyi Sándornak. Tokaj, 1710. október 14. MNL OL P 396. 1. No. 4099. és Tokaj, Tarcal, Mád, Bénye, Tállya, Zsadány, Olaszi, Csovaj összeírása. 1711. január 13. MNL OL E 156.a Fasc. 58. No. 27.

²⁷ Melczer Erzsébet levele Nehéz Bálintnak. Halábor, 1711. március 22. MNL OL G 26 IV.2.a (1711) p. 46–49.

²⁸ „11. Budai Istvánné Asszonynak restituáltassék az jószágá mindjárt, itt lévén velünk mind maga, s mind fia.” (Memoriale) Károlyi Sándor instrukciója Csajághy Jánosnak és Pongrácz Györgynek. Nagykároly, 1711. május 2. Bánkúti–Mészáros 2012. 1091.

még ki öröklevelét,²⁹ amely a kutatás jelen állása szerint az utolsó irat, ami Melczer Erzsébet életéről tudósít. 1713-ban fia már önállóan munkálkodik, Károlyi Sándor megbízását teljesítve szőlőket és az elvégzett munkákat vizsgálta meg és további szolgálatait ajánlotta fel jótevőjének.³⁰ Majd 1714-ben a pár évvel korábban Tokajban megtelepülő kapucinus rendnek adta át saját telkét – amely a Rákóczi-ház közelében volt –, hogy az épülő rendháznak udvara legyen.³¹ Ezek a lépések, vállalások azt mutatják, hogy László már nem állt édesanyja közvetlen felügyelete, gyámsága alatt, az önálló döntések és a saját vagyon egy független férfihez köthetők. Azt nem tudhatjuk pontosan, hogy ez az atyai örökség Lászlóra eső részét képezte, vagy a Melczer Erzsébet tulajdonában lévő házhoz kapcsolódott, de talán még beszédesebb számunkra a Károlyi Sándornak írt levél, amelyet Tiszatardosról címzett, ahonnan korábban édesanyja intézte a család és a Károlyiak ügyeit. Feltehetően ez a birtok és a tokaji telek is Melczer Erzsébet halálát követően kerülhetett László birtokába, mint örökség.

A rendelkezésünkre álló szűkös forrásadottságok miatt talán nem sikerült egy teljes életutat felrajzolni, de úgy véljük, hogy ezek az elszórt adatok is megengedték egy vázlatos biográfia összeállítását, amely egy kicsit Melczer Erzsébet személyiségére, habitusára is rávilágított. A nyitott kérdések, amelyekhez újabbak csatlakoztak, arra sarkallják a kutatót, hogy munkáját tovább folytassa, hiszen a családtörténet mellett a Rákóczi-szabadságharc mindennapjainak megismerése felé is lépéseket tehetünk. A háború nem pusztán a szemben álló felek fegyveres konfliktusa, amely önmagában, csak a hadtörténet szemszögéből értelmezhető, a hátország szerepe – amelyben a nők hatalmas munkát végeztek – ugyanolyan súllyal esik a latba, amelynek megismeréséhez az ilyen családtörténeti kutatások vihetnek minket közelebb.

---

²⁹ Dongó 1902. 122.

³⁰ Buday László levele Károlyi Sándornak. Tiszatardos, 1713. április 30. MNL OL P 398. No. 9581.

³¹ Matolai 1899. 231.

Péter Török

“...I did not act without your Majesty's command, and I will not act...” – Addenda to the biography of Erzsébet Melczer Istvánné Buday's

István Bölsei Buday, the former deputy of Bihar, joined Ferenc Rákóczi II immediately after the outbreak of Rákóczi's War of Independence. The nearly 50-year-old man supported the future prince according to his best talent, and his wife, Erzsébet Melczer, also helped him in this.

The research conducted in connection with Rákóczi's War of Independence focuses more on questions of military, economic and social history. Micro-historical explorations have received more emphasis in recent decades, concentrating on groups and individuals who fell outside the scope of traditional research models. With the help of such an in-depth analysis focusing on one person, we aim to bring the wife, mother, family member behind the soldier closer to the reader.

Források*Levéltári források*

MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
IV.1.a	Bihar Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek.
IV.1.b	Bihar Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
E 156.a	Magyar kincstári levéltárak. Magyar Kamara Archivuma. Összeírások. Urbaria et conscriptiones. Registrata.
G 26 IV.2.a	A Thököly- és a Rákóczi szabadságharcok levéltárai. Rákóczi-szabadságharc levéltára. Kérvények. levelek. jegyzékek. Levelek, tisztázatok.
P 396	Magánlevéltárak. Károlyi-levéltár. Károlyi család nemzetségi levéltára. Károlyi család. 1. Acta publica.
P 398	Magánlevéltárak. Károlyi-levéltár. Károlyi család nemzetségi levéltára. Károlyi család. Missiles.

A Károlyi levéltár Missiles anyaga digitális adathordozón elérhető: Acta Rákócziana – A Károlyi levéltár Rákóczi-kori iratai. (Szerk.: Laczlavik György. Készítették: Avar Anton, Laczlavik György, Mészáros Kálmán. A mustrakönyveket feldolgozta: Mészáros Kálmán. Fotók: Czikkelyné Nagy Erika.) DVD-ROM. Bp., 2011.

Nyomtatásban megjelent források

Barkóczy levelek 2011.	Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Első kötet (1698–1711). Közreadják: Fogarassy Zoltán, Kovács Ágnes. Debrecen, 2011.
Bánkúti–Mészáros 2012.	Bánkúti Imre, Mészáros Kálmán: Már nem háború, de még nem béke. Iratok a Rákóczi-szabadságharc végnapjainak történetéhez (1711. május–június). In: Hadtörténelmi Közlemények, 125. (2012) 1087–1137.
Dongó 1902.	Dongó Gy. Géza: Bocskay-irományok (XIV. közlemény). In: Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez, 8. (1902) 4. sz. 121–122.

- Károlyi levelek 1994. Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724). I. kötet. Közreadják: Csobó Péter, Fejes Judit, Kovács Ágnes, Kovács Zoltán, Restás Attila, Szabó Zsolt, Wiedemann Krisztina. Debrecen, 1994.
- Matolai 1899. Zemplén-vármegye politikai és helyrajzi ösmertetése. (43. folytatás.) Ford.: Matolai Etele. In: Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez, 5. (1899) 8. sz. 230–232.
- Szerdahelyi 1898. Az apostaghi és pakosi Szemere-család nemzedék-rendje. (A Szerdahelyi-család levelesládájából.) Közli: Szerdahelyi István. In: Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez, 4. (1898) 1. sz. 37.

Szakirodalom

- Heckenast–Mészáros 2005. Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. (S. a. r., kieg., előszó: Mészáros Kálmán.) Bp., 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak.)
- Kempelen VII. Kempelen Béla: Magyar nemes családok. Maár–Nizsnyay. VII. köt. Bp., 1913.
- Mészáros 2020. Mészáros Kálmán: Háború és magánélet. A kuruc tábornoki kar családi háttere a Rákóczi-szabadságharcban. In: Rákóczi Emlékkönyv. Szerk.: Bódvai András. Bp., 2020. 92–127.
- NI V. Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. V. köt. Pest, 1859.
- NI VII. Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. VII. köt. Pest, 1860.
- NI IX. Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. IX. köt. Pest, 1862.
- Török 2018. Egy zempléni nemes a hajdúvárosok élén: Szemere László. In: A fejedelem szolgálatában: Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Szerk.: Kovács Eleonóra, Mészáros Kálmán. Bp., 2018. 102–114.
- Török 2019a. Török Péter: Adalékok bölsei Buday István életrajzához. In: A Bihari Múzeum Évkönyve XXIV. Szerk.: Sándor Mária. Berettyóújfalu, (2019). 7–20.
- Török 2019b. Török Péter: Rákóczi oldalán: a kuruccá lett alispán. In: Új Nézőpont, 6. (2019). 3. sz. 35–63.
- Török 2019c. Török Péter: A szabolcsi hajdúvárosok szerepe a Rákóczi-szabadságharcban. PhD-értekezés. Debrecen, 2019.

Török 2021.

Török Péter: Vicék és kapitányok: Néhány gondolat a szabolcsi hajdúvárosok Rákóczi-szabadságharc alatti közigazgatásáról. In: „*Az ifjak tanítása oly nagy jó*”. Tanulmányok Kovács Ágnes tiszteletére. Szerk.: Fogarassy Zoltán, Mészáros Kálmán, Török Péter. Debrecen, 2021. 431–440.

Kujbusné Mecsei Éva

Nyíregyháziak Monospetriben a 18. században

A 16–17. században az ország területén lezajlott hadi cselekmények miatt néha az életben maradáshoz, máskor a biztonságos léthez volt szükséges a menekülés, a szülő- és lakóhely elhagyása. A migráció azonban a 18. század elején a török kiűzését, majd a szatmári békét követően is folytatódott, csak a vándorlás motivációjában került előtérbe a mindennapok könnyebbé tételének reménye: az útnak indult jobbágyok a kedvezőbb feltételekkel kecsegtető új helyekre áttelepedve szerettek volna javítani sorsukon. A vándorgenerációk utódai – a migrációs előnyöknek köszönhetően jobb életfeltételek közé került elődöknek a telepítéssel járó kedvezményeire alapozva – bátrabban vállalkoztak arra, hogy szülőhelyüktől több száz kilométerrel arrébb keressék boldogulásukat. Ráadásul a könnyebb élet mellett a migráció során akár jogállásváltozás is bekövetkezhetett: a szökött örökös jobbágyok ugyanis új lakóhelyüket elhagyva már, mint szabad menetelűek vándorolhattak tovább. Volt, aki olyan helyre ment, ahol ősei vagy akár ő maga is járt korábban (pl. a Felvidékről nyáron aratni, télen fenni jöttek sokan az Alföldre), vagy ahova rokonai, ismerősei költöztek, de akadtak olyanok is, akik a hadi terhek és a pusztulás elől elmenekült őseik szülő- vagy lakóhelyére tértek vissza. A leginkább befogadóvá a 18. században az alacsony népsűrűség és a földbőség miatt a töröktől visszafoglalt területek váltak.¹ Itt a birtokosok különböző kedvezményeket ígérve igyekeztek vissza- vagy odacsalogatni a jobbágyokat. Néha a megyék is asszisztáltak a szökött jobbágyok befogadásához, miközben szabályozással, tiltással igyekeztek korlátok közé szorítani, meggátolni az elvándorlást. Egymással élénk levelezést folytatva III. Károly körlevelére² hivatkozva kérték vissza szökött lakosaikat, akiket a királyt, a földesurat, a vármegyét megcsalóknak, felebarátját nyomorítóknak bélyegeztek.³ Előfordult erőszakos cselekedet is: a bihari nemesek tiltakozása szerint pl. a szabolcsi főszolgabíró katonái éjszakai betörésükkor a lakosokat visszahurcolták.⁴ A két megye közötti feszültséget növelte, hogy a 18. század első évtizedeiben Szabolcsból a „jobbágyvándorlás elsősorban Bihar megyébe irányult, ahol az összes elköltözőknek több mint egyharmada telepedett le.”⁵ Veres Miklós e megállapítását Papp Klára is megerősíti: az „átvándorlás a rendelkezésre álló források szerint Szabolcs megyéből volt a legnagyobb arányú [...] Szabolcsból 1698 és 1735 között 1020 jobbágy és zsellérsalád keresett jobb megélhetési lehetőséget Bihar megye településein.”⁶ Bársony István kutatásaiból az is tudható, hogy a magánbirtokok falvaiba és mezővárosaiba települtek át legszívesebben. Többen mentek a Berettyótól északra és a Sebes-Köröstől délre fekvő területekre.⁷

A 18. század végén az alig fél évszázaddal korábban újratelepített Nyíregyházáról továbbvándorolni kívánók érdeklődésének fókuszába is egy bihari falu, Monospetri került.

---

¹ Papp 1998. 64.

² 1719. november 2-án kelt.

³ Ács 1983. 367.; MNL. SzSzBML IV.1.b. Fasc. 22. No. 13. 1721.

⁴ Uo. Fasc. 20. No. 21. 1719.

⁵ Veres 1962. 183.; Ács 1985. 590.

⁶ Papp 1998. 129.

⁷ Uo.

A település, amelyen 1601-ben még 62 család élt,⁸ 1694-ben, a Benkovichs Ágoston váradi püspöknek történt birtokátadás után a kincstár kezén maradt birtokok összeírásában már néptelennek van feltüntetve.⁹ 1695-ben¹⁰ a budai kamarai adminisztráció Pósalaki János debreceni nótáriusnak juttatta. Az adományozásról Balogh István ezt írta: „*Sokszori bécsi útján, az udvari kancellárián, az udvari és a kassai kamarán szerzett összeköttetései révén, a nemesség megszerzése után módja nyílt birtokszerzésre is. I. Lipót 1696. április 30-án kelt leiratával értesítette a felső-magyarországi kamarai igazgatóságot, hogy Pósalaki Jánosnak és feleségének Kis Ilnánának, 500 forint lefizetése ellenében Monospetri praediumot adományozta, amíg fiági utódaik élnek. A kamara az akkor néptelen falut 500 forint kötelezvény ellenében egy bét múlva át is adta. Úgy látszik azonban, hogy ezt a birtokot már az előző évben is bérelhette, mert már június elsején zálogba adta Bossányi Sándornak és feleségének 8 évre. A záloglevél szerint Bossányi az elszállt jobbágyságot visszatelepíti, a még Pósalaki által tett őszi vetést learattatja, az erdeit megőrzi, a zálogba adó sertései makkoltatását megengedi, malmot, vendégfogadót épít a birtokon. Pósalaki a zálog kiváltásakor viszont az erre tett kiadásait megtéríti.*”¹¹ Az 1699 decemberében készült összeírásban 9 jobbágyot írtak össze a településen.¹² Köztük voltak a Borny, Csiffor, Farkas, Phileph [Fülöp], Tőtös, Turkul családok. Az 1715-ös összeírásban mellettük (Stephanus Farkas; Mathias Phülöp; Andreas Phülöp; Clemens Bornik; Joannes Turkol) néhány más családfőt is feltüntettek: Michael Horni, Stephanus Vadas, Paulus Pap, Stephanus Derey, Galus Sánta, Georgius Borcsjar szerepelnek.¹³

Az 1601-ben összeírt családnevek közül a 18. század közepén az alábbiak fordultak újra elő: Balogh, Bornyi, Farkas, Filep/Fülöp, Hajdu, Kiss, Nagy, Palos, Szilágyi, Szücs, Tivadar. Az 1754-es összeírásakor¹⁴ és az 1773-as urbárium¹⁵ idején a településen az alábbi családokat vették számba:

A 18. század második felében Monospetriben élő családok

1754	1773
Balogh	Balogh
Béres	Béres
Bona	
Borcsman/Borcsomann	Borcsomány
Bornyi/Bornyu	Bornyi
Borsa/Borsa Divadár	
Bujdosó/Bujdossó	
Buzás	Buzás
Csengery	Csengeri
Csordás	
Derecskey/Derecskei	Derecskei

⁸ MNL OL E 156.a Fasc. 49. No. 1. 1601.

⁹ MNL OL E 156.b Fasc. 1. No. 5. 1694.

¹⁰ MNL OL E 156.a Fasc. 49. No. 5. 1699.

¹¹ Balogh 1987. 11–12.

¹² MNL OL E 156.a Fasc. 49. No. 7. 1699.

¹³ Bíró 2009. 11.; MNL OL N 78. No. 26. 1715.

¹⁴ MNL OL E 156.a Fasc. 111. No. 41. a. 1754.; 1754-ben 85 családfőt írtak össze. Lásd MNL OL E 156.a Fasc. 153. No. 79. 1754.; Monospetriben 1769-ben 4, 1784-ben és 1792-ben 7 nemes élt. Lásd Szálkai 2010.

¹⁵ MNL OL C 59. Monospetri 1767. évi urbárium.

A 18. század második felében Monospetriben élő családok
1754 **1773**

Dragus	Dragus
Farkas	Farkas
Fülep/Fülöp/Fülöp alias Mattya	Filep
Giliga	
Gombos	
Grama	Grama
Hajas, ns.	
	Ignát
	Jakab
Kaskötő	
Kerekes	Kerekes
Kiss	Kiss
Kondás	
Kónya	
Kovács, ns.	
Lukács	
Lupul/Lupuly	
Major	
Marthe	
Molnár	
Nagy	Nagy
Orosz	
Ősz	
Pap	Pap
Paskaly	
Popucz/Papicz	Papicz
Rosznay	
Sándor	
Sánta/Sántha	
Sarka	
Szilágyi	
Szöllőssi/Szöllősy	
Szűcs	Szűcs
Tálos	
Terge	Terge
Thury	Turi
Tivadar	
Tószegy/Tószegi (nótárius)	
Turkuly/Turkul	Turkuly

A 18. század második felében Monospetriben élő családok

1754

1773

Tury	
Tyētis/Tyetyés	
Ursuly/Urtul	Urszuly
Vadas	Vadas
Vanka	Vanka
Veres	
Zabolay	Zabolay
	Zsárka
Zsimbor	

A Derecskei, a Papp és a Vadas családok már az 1716-es conscriptio idején is ott éltek. Feltételezhető, hogy a Pósalaki család által kezdeményezett betelepítés során érkeztek. 1714-ben ugyanis idősebb és ifjabb Pósalaki János telepeseket hívott Monospetribre, kedvezményeket biztosítva számukra: „*nevezett falumban szállásandó és következendő jövénynek jobb kedvel és jobb szível meg maradbassanak és bátorosabbak lehessenek*”. Terheik: marhával, akinek nincs, az gyalogszerrel szolgáljon évi 15 napot. A kilencedet mindenből adják. Marhával a vendégfogadóhoz 2–2 szekér fát vigyenek. Szüretre egy erős embert küldjenek. Kötelezettségeik teljesítése után szabadon elmehettek.¹⁶

A falu közepén a Pósalaki család fából építette fel a három szobából és konyhából álló házát, amelyhez pincét is készíttetett. A portát, amelynek tágas udvarán oldalról zöldséges és káposztás kert, továbbá ló-, ököristálló és disznóól, a szárnyasok számára ól, valamint kenyérsütő-ház, gabona- és zöldségraktár is állt, valószínűleg faoszlopos sövénykerítés vette körül. A házhoz tartozott a Berettyó folyón lévő, folyamatosan működő malom. Az appertinentia részei voltak a három nyomásban művelt majorsági szántók, a rétek, a szőlők, ez utóbbiakat napszámban műveltették. A bort a helyi nagyobbik kocsmában árulták. A birtok 38 egész-, 22 fél- és 24 szellértelkén éltek adózó jobbágyok. Az egésztelkesek közül 23 volt örökös.¹⁷ A szántók nagysága nem volt arányban a telkek nagyságával, mint ahogy a féltelek is lehetett nagyobb, mint az egész. A jobbágyok adót nem fizettek, hanem szolgáltatásokkal tartoztak: ígás- vagy gyalogrobotjuk 15 nap körüli volt. A gabona tizedelésekor mindegyik telek után egy-egy csirkét adtak. A borkilenced a rossz időjárás miatt kisebb lett a szokottnál. Gabonakilencedbe átlagos évben 180 pozsonyi mérőt, a zabból való kilencedként kb. 20 pozsonyi mérőt adtak, bár zabot csak ritkán vetettek. Pósalaki halála után a helyzet romlott, mert sem az özvegye, sem a fia nem értett a gazdálkodáshoz. Javítani csak a szolgáltatások rendezésével, a szántóföldek irtvánnyal való bővítésével, juhtartással, szénégetéssel, ser- és pálinkafőzéssel lehetett volna.

A település a Pósalaki család kihalta után visszaszállt a kincstárra. Ezután Bogáthy Pál,¹⁸ az Erdélyi Gubernium tanácsosa, a királyi biztos helyettese 1758. október 25-én

¹⁶ Uo.; MNL OL E 156.a Fasc. 153. No. 79. 1754.

¹⁷ „*Az egésztelkes jobbágyoknak van 24 hold szántóföldje, 12 kasza rétje és egy hold belseje. A fél- és negyedtelkes jobbágyoknak aránylag kevesebb. A szellérnek csak belseje van. A kurialista az úrral kötött szerződés feltételeitől függ. Mindegyiknek van legelője, és ahol erdő létezik, ott mérsékelt faigazási joga is.*” Tessedik–Berzeviczy 2004. 10.

¹⁸ Apja marus-bogáti Bogathi/Bogáthy János 1794-ben vízaknai sósízt, szebeni harmincados, vízaknai királybíró. Nagy 1858. 152.

adományként kapta meg Mária Teréziától.¹⁹ A Bogáthy család – szokás szerint – az új birtok benépesítése érdekében kedvezményeket biztosított az ide települő lakosoknak. 1773-ban 23 örökös, 23 szabad menetelű gazdát tüntettek fel, 1785-ben a népszámlálók 117 házban 137 családot, 622 főt, 312 férfit és 310 nőt (köztük 117 gyereket) írtak össze. Közülük 19 volt nemes, 98 zsellér.²⁰

A telepítési kedvezmények 1794-ben Nyíregyházán is többeket ösztönöztek az elköltözésre. A lakóhelyet változtatni kívánók között nem voltak „öslakos” helybeliek, elődeik, sőt akár ők maguk is megtapasztalták a migráció előnyeit, hiszen családjaik a felvidéki megyékből indulva éltek Pest és Békés megyében, mielőtt a 18. század közepén ide érkeztek.²¹ A gazdánkénti évi egy aranyadó, a robotmentesség, a regálé- és pusztabérleti lehetőségek, a széles határ, amelyet szállásokra osztottak, elősegítette a földművelő-állattenyésztő közösség boldogulását, illetve megfelelő belső piac kialakulásával több száz kézműves megélhetését is. Az 1786-ban elnyert oppidum jogállás és országos vásártartási jog az 1790-es évekre a régióban átlagostól kedvezőbb gazdasági és jogi lehetőségeket teremtett. Mindezek ellenére a folyamatos betelepülés mellett állandó volt az elvándorlás. Az impopulációs években leginkább a régi lakosok közül költöztek el többen, mert nem kapták meg ugyanazokat a kedvezményeket, amelyekkel az újak rendelkeztek. De az újak közül is elmentek mindazok, akik a terheket sokallva egy újabb telepítésnél nagyobb lehetőségeket reméltek. Nyomós érvként esett latba a több ezres evangélikus, magát tótnak valló, hitbuzgó közösség számára, hogy a földesúri ígéret ellenére vallásukat nem gyakorolhatták szabadon. Rácz Demeter teljhatalmú megbízott Károlyi Ferenchez 1754. december 4-én írott levelében ezt írta: „*ha egy-két hónap forgása alatt nem végezhet excellentiád papjok s oratóriumok felől, nem sokat számlálunk márciusban közzülük*”.²²

Egy 1756-ban kelt irat szerint a telepítési jogok és a vallásszabadság korlátozása, a dézsmafizetés bevezetése, az erdőhasználat akadályozása, a sok előfogatolás miatt többen is „*Szlavóniába való kívándorlásra készültek. De mikor köztudottá vált, hogy a kívándorlás indítói, akik másokat előjegyeztek, saját nevüket nem írták alá, az ügyben való sok tanakodás után, – mindnyájan elállottak a kívándorlástól és megmaradtak az itteni településnél*”.²³

A legjelentősebbnek az 1794-ben a Bihar megyei Monospetriben való átköltözés tűnik, amit a helytörténetírók néha érzelmekkel teli, emlékezetre méltó eseményként örökítenek

¹⁹ MNL OL E 227. 23. kötet. 439.; MNL OL A 130.

²⁰ Danyi–Dávid 1960. 32–33.

²¹ Kujbusné 2001., Kujbusné 2003., Kujbusné 2010. A település egyik birtokosa, gróf Károlyi Ferenc birtokosársának, Palocsay Istvánnénak a hozzájárulásával a főként Felvidékről spontán érkezettek befogadása mellett Békés megyéből szervezett telepítéssel pótolta a korábban elvándoroltakat. A nagy kedvezményeknek köszönhetően a század közepén alig félezernyi lakosság az 1753–54-es impopulációs éveket követően folyamatosan nőtt: 1754-ben közel kétezren, az 1. népszámlálás idején, 1785-ben hét és félezren voltak itt. A 18. század utolsó harmadától az eljárók és a földesurak azoknak az új lakosoknak a befogadását támogatták, akiknek a mestersége vagy egyéb munkavégzése hiánypótló volt és bérletekkel folyamatosan bővítették a megművelendő területeket is. Mindezek ellenére az első hullámmal érkezettek földfoglalásával, szállásalakításával szerzett előnyét, az örökkel járó vagyonaprózódásokat, a természeti csapásokat volt, aki nem tudta kompenzálni, ezért a helyi társadalom folyamatosan zselléresedett. Ezen a helyzeten igyekeztek változtatni az új telepítvényeken nyerhető előnyök kihasználásával.

²² MNL OL P 398. No. 61179. sz. Rácz Demeter levele. A lakosság több mint kétharmadát kitevő gyülekezet szabad vallásgyakorlását csak a türelmi rendelet biztosította.

²³ MNL SzSzBML V.11.e. 37/37. 1756:6., magyarra fordítva: Németh 1979. 358–359. Az elköltözés 10 pontban összefoglalt okait latinul tartalmazza a főbírók jegyzőkönyve is, lásd Balogh 1982. 104.

meg és hagyományoznak egymásra.²⁴ Érdeemes azonban megvizsgálni a megmaradt, bár töredékes forrásokat, amelyek alapján pontosabban körvonalazhatóak a migrációs okok, valamint az el- és visszavándorlás.

A nyíregyházi elköltözés kapcsán két okot említ a szakirodalom. Az egyik az érzelmi szál: „Az 1700-as évek elején már több család hagyta el Monospetrit. Voltak, akik a jobb élet reményében Nyíregyházára költöztek. Azonban a hosszú évek során rádöbentek arra, hogy a helyváltásuk nem járt eredménnyel. Legalábbis nem jött be a számításuk.” – írta Biró Endre.²⁵ Mindezek igazolása nem egyszerű feladat, hiszen a nyíregyházi egyházi anyakönyvek nem említik a szülők, házasuló felek, elhunytak születési helyét és a közigazgatási iratokból sem került elő olyan adat, amely igazolná a Monospetriből való tömeges idetelepülést. A migráció nyomon követését így az összeírások névanyagának összevetésével kísérrelhetjük meg, ami a névvariációk, elírások, mentességgel bíró, ezáltal a számbavételből kimaradt lakosok stb. miatt sok kérdést hagy nyitva. A fellelhető conscriptiók alapján az állapítható meg, hogy a Monospetriben is összeírt, de egyedi azonosításra kevésbé alkalmas családnevek fordultak csak elő a később Nyíregyházán összeírtak között. Így pl. az 1707-ben Nyíregyházán számba vett 65 különböző nevű család között található Farkas, Pap és Sánta nevű, de nem igazolható, hogy Monospetriből jöttek. 1714-ben a 63 különböző nevű család között a Farkas és a Sánta család még megtalálható, 1752-ben azonban már csak a Pap családot írták itt össze. Nyíregyházán a 18. század első felében a birtokosváltozások és a hadihelyzet miatt megélnékült a migráció. 1748-ban, amikor a település osztatlan felét az ecsedi uradalom részeként Károlyi Ferenc megvásárolta, néhány százan laktak. 1752-ben a megyei conscriptorok közel 34 különböző nevű családot találtak itt (Ács, Balogh, Béri, Bihari, Biri, Borbély, Czifra, Dankó, Fazekas, Filep, Fintor, Kerecseny, Királi, Kadircs, Kurnet, Móricz, Napkori, Nagy, Néma, Oláh, Orosz, Pap, Prsztirko, Riczu, Sipos, Suhajda, Szabó, Szilágyi, Szűcs, Taraczkai, Tornai, Török, Ungi, Uri).²⁶ Közülük a Balogh, Filep, Pap, Szilágyi és Szűcs nevek korábban előfordultak a Monospetriben összeírtak között is, de ezek sem olyan különleges, jellemző nevek, hogy csupán az alapján feltételezhetnénk, hogy onnan jöttek.²⁷ Az újratelepítés előtti években Nyíregyházán élt Asztalos, Bodnár, Varga család tagjai közül mentek – vagy „visszamentek”? – Monospetribé, bár bizonyítani, hogy onnan jöttek, róluk sem tudjuk.

A fél-, egy évszázad múlva történt, Monospetribé való átköltözés, esetleg „hazatérés” motivációs tényezőjeként említik az 1794. évi rossz termést is. A korábbi aszályos és természeti csapásokban bővelkedő évek után az 1794. év valóban nem kedvezett a határbeli

²⁴ Gyakori a feldolgozások alapforrásnak tekintése. Az eredeti iratok megismerésének hiánya miatt a téves következtetések, adatok hagyományozódhatnak.

²⁵ Lásd részletesen Biró 2009.

²⁶ Későbbi tanúvallomások szerint nem is éltek mindannyian a településen, hanem néhányukat az összeírás idejére szekérrel hozták. Lásd Kujbusné 2001.; Kujbusné 2010.

²⁷ A migrációt jellemzi, hogy az 1707-ben Nyíregyházán összeírt 65 család közül 30 család neve nem szerepel 1714-ben az összeírt 63 családnév között, amelyben 26 új család neve jelenik meg, akik közül csupán 4 maradt meg 1752-re is. Nyíregyházán mind az 1707. évi, mind az 1714-es összeírásban, sőt 1752-ben is szerepeltek az alábbi családok: Bihari, Borbély, Nagy, Oláh, Orosz, Pap, Török. 1707-ben és 1714-ben is itt voltak, de 1752-ben már nem írták össze az alábbiakat: Csorba, Csordás, Dersi/Dery/Durák, Encsi/Encsy, Farkas, Foghagymás, Halasi/Halassy, Harsányi, Jakó, Kakas, Kálmán, Kardos, Kaskötő, Kovács, Lázár, Lengyel, Molnár, Nehéz, Nemes, Német, Olajos, Varga. 1714-ben tűntek fel, és még 1752-ben itt voltak a Biri, a Czifra, a Suhajda és a Szabó család tagjai. 1707-ben összeírták a Néma családot, akiket 7 év múlva már nem találtak itt, de az 1752-es összeírásban újra feltűnnek.

szállásokon és szomszédos bérelt földeken földművelésből, állattenyésztésből élő nyíregyházi gazdáknak. A nehézségeket a krónikák ekként örökítik meg: „*Nebéző csapással látogatta meg az Úr e serény népet 1794-ben. Az iszonyú, szárazság miatt se nem kapáltak, se nem vetettek és arattak, se nem kaszáltak. A leperzselt mezők parlagon bevettek, s a lakosság bánatában ki sem mozdult hajlékából, ami a földművelő és állattenyésztéssel foglalkozó népre lesújtó állapotot idézett elő. Nagy drágaság keletkezett, majd inség fenyegette a lakosokat.*”²⁸

A település nótáriusa a bírák évkönyvében ezt a bejegyzést tette: „*[1794] Ez év annyira terméketlen volt, hogy a rozs 10 vonás forinton kelt. Ezt a rendkívül való bérség és az eső hiánya okozta, sem fű, sem széna nem termett, emiatt kaszálásra és aratásra nem is volt szükség, a hőség sokakat a tanyákra kényszerített. A venyigén ellenben igen kútűnő bor termett.*”²⁹

Hogy mégsem az 1794. rossz év miatt keltek útra, azt a költözni szándékozók 48 aláírással ellátott kérvénye bizonyítja, amely az év első hónapjaiban már megjárta a megyei és a földesúri tisztek hivatalait és a város elöljáróságát. Markó Ádám főbíró 1794. február 25-én igazolta Barcs György, Szuchi János, Magyar János, Hornyák György és Zajatz Simon elmenni szándékozó nyíregyháziaknak, hogy a kötelességüknek eleget tettek, az 1794-re kirótt taxát kifizették.³⁰ Ha a többiek, akik a novelláris törvény³¹ szerint szabadmenetelűekként kérik elengedésüket, útlevelüket, szintén így tesznek, mehetnek – olvasható az iratban. A költözési szándékot a kérelmezők az alábbiakkal indokolták: „*mivel Nyíregyháza területén annyira elszaporodtunk, hogy alig tudjuk családunkat eltartani, mivel pedig jobb sors reményében elköltözni kívánunk [...]*” A költözést azért sürgették, hogy új lakóhelyükön a tavaszi munkákat még időben elkezdhesék.³²

1794 első felében többen a tanács és a földesúri ispánok engedélyével eladták javaikat, ezt a város birtokváltozásokat nyilvántartó könyvében is rögzítették.³³ Az adásvételhez – a Desseffy-örökösök nevében Mittuch Ferenc, a Károlyi-részről Oláh Lukács megbízásából – a törvénybíró, Gráff András és az ácsmesterséghez értő Kozák János, Franczell János tanácsbeliek, Barnicsek Leopold kőműves, Kaba Márton, Problincez György fafaragó, Galád György nádkötő becsülte fel az ingatlanokat.³⁴

Az átköltöző családok – az emlékezet szerint 84, az összeírások alapján 73 –³⁵ közül az elsők már márciusban (Hladki János, Lenkovszky Márton, Csernyik János, Pivarts Mátyás) útra keltek.³⁶

²⁸ Borovszky é. n. 102.

²⁹ Balogh 1982. 110.

³⁰ Asztalos Márton, Bencs/Bencsik János, Bukoviczki György, Hladki János, Kosska György, Laczkó Márton, Sramkó Tamás, Tóth Mátyás is megfizette a taxát, és ezáltal elbocsátást nyert.

³¹ Az 1791. évi novelláris törvény szabad költözködési jogot biztosított a jobbágyoknak. (1791. évi erdélyi XXVI. törvénycikk a jobbágyok örök időkre való személyes lekööttségének az eltörléséről és a nekik bizonyos föltételek alatt megengedett szabad költözéséről.)

³² MNL SzSzBML V.11.e. 37/37. 1794:2.

³³ MNL SzSzBML V.12.a. 1/81. 1794.

³⁴ MNL SzSzBML V.11.e. 37/37. 1794:2.

³⁵ Boda Zsigmond végül Nyíregyházáról Bercelre ment és nem Monospetriben.

³⁶ MNL SzSzBML V.11.e. 37/37. 1794:2.

Nyíregyházáról Monospetribe költözésre jelentkezők 1794-ben
Nyíregyházáról Monospetribe érkezettek   **Költözésre még jelentkezők**

1.	Alman János	1.	Balku István
2.	Asztalos Márton	2.	Barcs György
3.	Bars György	3.	Bencsik Márton
4.	Bars János	4.	Béres Márton
5.	Benda János	5.	Boda Zsigmond
6.	Benkó János	6.	Cziriák János
7.	Bentsik János	7.	Duris Mátyás
8.	Bodnár Jakab	8.	Fricz János
9.	Bornyai Mihály	9.	Gulve István
10.	Bukoviczki György	10.	Gulve János
11.	Czvik Mihály	11.	Gyuris Mátyás
12.	Csernik/Csernyik János	12.	Hladki György
13.	Fazekas Márton	13.	Hrestyák János
14.	Fele János	14.	Hronecz János
15.	Gerda János	15.	Hudák Mátyás
16.	Gramma Simon	16.	Jasko György
17.	Gyuriskó Tamás	17.	Kis Pál
18.	Haraj Pál	18.	Kolostini Mátyás
19.	Hladki György	19.	Kovács Márton
20.	Hladki/Hlatki János	20.	Kubanyi János
21.	Hornyák György	21.	Kvitka Mihály
22.	Juhász Mihály	22.	Laczkó Márton
23.	Kis Tamás	23.	Lenkovszky Márton
24.	Koska György	24.	Literszky Mihály
25.	Latzkószki Márton	25.	Mallya Jakab
26.	Magyar János	26.	Mallya Mihály
27.	Majoros András	27.	Mazor György
28.	Miháلكó Mihály	28.	Mazor György
29.	Miholetz Pál	29.	Salay György
30.	Palenyik Mátyás	30.	Salay Mihály
31.	Pivarts Mátyás	31.	Smajta György
32.	Srankó Tamás	32.	Szabadi István
33.	Szuchi János	33.	Szalai Márton
34.	Tóth Mátyás	34.	Tokár János
35.	Vitovszki Mihály	35.	Varga Márton
36.	Zajatz Simon	36.	Victoris Pál
37.	Zvara Márton		

Az elköltözők közel egynegyedének vázolható fel a vagyoni helyzete az ingatlanváltozásokat rögzítő tanácsíratokból. Megállapítható, hogy nem voltak igazán tehetősek, de többük bírt városi házzal, istállókkal, ólakkal, sőt akadtak olyanok, akiknek beépített, fákkal beültetett, körbeárkolt szállása, vízvételi lehetősége, a bérelt földön pedig vetésterület része is volt – tükrözve gazdálkodásukat.

Asztalos Márton a városban egy jónak ítélt házat mondhatott magáénak egy ócska kamarával.³⁷ Szállását, amelyhez 2 kötél föld is tartozott, előző év őszén bátyjának, Györgynek adta el.³⁸ A szálláson szintén állt egy háza istállóval, valamint négy verem, voltak itt ültetett gyümölcs- és fűzfái, körülötte árok és kerítés, sőt egy kútban is hetedrész tulajdont szerzett. Monospetriben a házzal bírók között írták össze.³⁹

Barcs György a városban az alsó kocsmánál olyan pitvaros házzal rendelkezett, amelynek belső és külső kamarája, istállója egy deszkakerítéssel körbevett udvaron állt. Egy kútnak a negyede volt az övé.⁴⁰ A szállásán lévő háza istállóval, benne lévő hídlással, deszka jászolokkal, egy marhaistálló, egy pelyvás szín, öt verem, egy kis ól, egy kútnak negyedrésze, árok, kerítés, néhol garádjával rakva 97 Rft-ra⁴¹ becsültetett. A szállásán lévő épületeket a megbecsült áron engedte át Saiben Mártonnak 0,5 kötél földjével együtt.⁴² Monospetriben az összeírásakor még ház nélküli.

Bencs/Bencsik János, ifjabb városi házához kamarája, istállója volt, mindez egy fedél alatt. A becslők szerint 105 Rft 27 xr-t⁴³ ért. A szálláson állt egy ház és egy marhaistálló, amely körül volt árkolva és kerítve. Becsértéke 35 Rft 15 xr. 1794. január 20-án házat és szállását Dulanszky Györgynek alku szerint adta el a szomszédos Sima pusztán lévő 8 köből vetésével együtt az uraságok ispánjának jelenlétében.⁴⁴ Monospetriben ház nélküli 1794 nyarán.

Benda/Bende Jánosnak csak a városban volt sövénykerítéses háza istállóval. 1794-ben Monospetriben házzal bírt.

Ifjabbik Benkó János 1794. április 10-én jelentette, hogy mivel „szükségtől szenved”, ki akar költözni, ezért eladta házat és Monospetriben vett egyet.⁴⁵

Béres Mártonnak a városban egy háza, egy kamarája, egy rossz istállója és különös vályog sertésólja volt. A szálláson egy istállót, pelyvás színt, kis ólat, termő gyümölcsfákat tudhatott a magáénak, amit körülárkolt. Monospetriben házzal bírt.

Bukoviczki György a városban lévő házat, valamint rozszant istállóját és kamaráját 1794. március 10-én eladta, hogy az új lakóhelyén vehessen egyet.⁴⁶

Gerda János csizmadiának a városban volt egy körülkerített ócska háza és sövényből készült ólja, ezt bár eladta, de új lakóhelyén házat 1794-ben még nem vett vagy épített.

³⁷ MNL SzSzBML V.12.a. 1/81. 1794. N. 639.

³⁸ Uo. N. 660.

³⁹ MNL HBML IV.1.b. 1794. II. 252.

⁴⁰ MNL SzSzBML V.12.a. 1/81. 1794. N. 644.

⁴¹ Rft: rénes forint = 60 krajcár, pengő forint (Pft) vagy ezüstforint = 2,5 váltóforint (Vft)

⁴² MNL SzSzBML V.12.a. 1/81. 1794. N. 636.

⁴³ xr = krajcár, 1858-ig 60, aztán 100 krajcár = 1 forint

⁴⁴ MNL SzSzBML V.12.a. 1/81. 1794. N. 620.

⁴⁵ Uo. N. 670.

⁴⁶ Uo. N. 666.

Gyuris Mátyásnak csak a szálláson volt háza és istállója körülárkolvá és kerítve. Gyümölcsfái mellett értéként becsülték fel egy kútban bírt tizenketted részét.⁴⁷

Koska Györgynek új pitvaros városi háza volt.⁴⁸ „*Szállásföldje ugyan nagyon, de semmi épületek rajta nincsenek. Kiköltözött, ezért az uraság egy kötélalj szállásföldjét odaadta Bálint Györgynek.*”⁴⁹

Laczkó/Laczkovszki Márton a körülkerített városi házát és ócska istállóját 1794. február 24-én 44 Rft-ért adta el Fedor Andrásnak.⁵⁰

Magyar Jánosnak vályogtéglából épült új háza volt a városban, udvara végében deszka kamarával, színnel, istállóval, deszkából készült kerítéssel, hízlaló óllal, egy kúttal. A két kötélaljnyi szálláson lévő háza végében is volt két istálló, egy kisebb ól, egy pelyvás szín, kerítés, gyümölcs- és fűzfák, „*egy különös kút válijával gémjével?*”. A Gáváról idejött Perbál Jánosnak adta el 440 Vft 42 xr-ért, átengedve királytelki 5 1/3 köből gabona és 1 1/2 búza vetését is 9 Vft-ért.⁵¹

Mazor Györgynek a városban volt egy régi háza két kis kamarával és egy színnel. Udvarának kerítését és gyümölcsfáit is számba véve ingatlanát 60 Rft-ra becsülték.

Pivarcs/Pivarts Mátyás városi házát 1794. április 8-án 50 Vft-ért adta el Hvidsjak Jánosnak.⁵² Monospetriben 1794-ben ház nélküli.

Sramkó Tamás javaiért – akinek városi háza, hozzá kamarája, ócska istállója volt, a 3 kötélalj földnyi szálláson pedig a körbekerített kis ház mellett marhaistálló, pelyvás ól, hat verem, egy kútban ötödrész is illette – Pristják Ádám 118 Vft-ot adott.⁵³ Monospetriben ház nélküli.

Szalai Márton a városban csupán egynegyednyi házat tudhatott a magáénak, szállása nem volt.

Szuchi János városi, jónak minősített házát és ócska kamaráját Henzely Ádámnak 141 Vft-ért úgy adta el, hogy a vevő fizette a fél aranytaxát. A két kötélaljnyi szálláson lévő háza egy istálló, gyümölcs- és ültetett fűzfák, árok, kerítés, egy kútban hetedrész, négy verem pedig 1794. február 17-én a becsült áron, 81 Rft-on került Kovács Pál Keső kezébe.⁵⁴

Tóth Mátyás Szarvas utcai városi ingatlanain („*egy ház, jó készületű kamarájával, egy sövény ól, egy fedél nélkül való istálló vályog falja, palánk kerítés és deszka kapu*”) és szállásának fele Kis György, a szállás másik fele Kis Tamás birtokába került. A szálláson volt „*egy romló félen lévő háza, egy nagy különös istálló, egy pelyvás szín, egy garadja akol fedele nélkül, gyümölcsfák, árok kerítés és azok körül ültetett fűz és bodzafák, egy kútban nyolcadrésze, három verme.*” Az adásvételt 1794. március 4-én bonyolították le.⁵⁵

Vietoris Pál a szálláson lakott, itt állt a háza, amihez épített egy istállót, és a kertbe telepített gyümölcsfákat is, amelyeket kerítéssel vett körbe.

⁴⁷ Uo. N. 622.

⁴⁸ Uo. N. 648.

⁴⁹ Uo. N. 651.

⁵⁰ Uo. N. 645.

⁵¹ Uo. N. 635.

⁵² Uo. N. 668.

⁵³ Uo. N. 643.

⁵⁴ Uo. N. 641., 642.

⁵⁵ Uo. N. 656., 657.

Zajác Simon városi vályogfalú házához új szobát épített és a tetőt is kicserélte, úgy adta el a szálláson lévő házzal, amelyhez volt istálló, két rossz ól, egy kút válójával és kerítés. A becsült áron Lukácsko György Mátyás fia számára vette meg, sőt megalkudott 312 Vft-ért a királytelki árendának is a felére.⁵⁶ Monospetriben mint ház nélküli szerepel.

Monospetriben a nyíregyháziak közül 1794-ben házzal bírtak még: Barcs János, Bodnár Jakab, Czvik Mihály, Csernik János, Fazekas Márton, Gyurisko Tamás, Hornyák György, Miháلكó Mihály, Miholecz Pál, Tóth Mátyás, Vitovszki Mihály.

1794. augusztus 17-én Bogáthy Pál Váradolasziból Bihar vármegyéhez intézett kérelmében, negyven-egynéhány új nyíregyházi lakosának és a még vártaknak 4 év mentességet kért a közterhek alól, hogy az újonnan érkezettek házaikat felépíthessék, és egyéb épületeket emelhessenek, illetve gazdaságukban gyarapodjanak.⁵⁷ Az 1794-ben Nyíregyházáról érkezettek közül ekkor 22-en bírtak házzal, 15-en voltak ház nélküliek.⁵⁸

Az elvándorló evangélikusok hittestvérekre is találtak Biharban, hiszen „nem telepítettek a Felvidékről szlovák ajkú evangélikus népességet, ide német nyelvterületről hívtak – a váradi káptalan tiltakozása ellenére – vállalkozó szellemű telepeseket.”⁵⁹

A migráció sajátossága, hogy az elköltözöttek között mindig volt olyan, aki általában a szabad évek letelte után újra útra kelt és tovább- vagy visszaköltözött. Ez utóbbiakról a nyíregyházi bírák évkönyvében ez olvasható: „1794-ben néhány lakos elköltözött Bihar megyébe, Monospetribé. Ezek némelyike hazatért, néhány azonban ott maradt, de hamarosan mindannyi, ide haza jöttek.”⁶⁰ Ennek a hazatérésnek az igazolása nehezebb, mint a távozásé, hiszen a vizsgálat főként a korabeli töredékes összeírások névanyagára alapozódhat. Ez azonban hordoz magában kockázati tényezőket, hiszen lehetnek azonos nevű lakosok, illetve a generációkat sem különböztetik meg minden esetben ifjabb vagy idősebb megnevezéssel, ráadásul a nevek írásmódja nem rögzült, így hol magyaros, hol szlovákos formában vetik papírra. Ráadásul nem áll rendelkezésre ugyanazon évből mindkét település lakosságlistája. Az elköltözés után egy évtizeddel, az 1803-as nyíregyházi adóösszeírásban mindenestre a Monospetribé távozottak közül az alábbiakat találjuk újra a városban: Asztalos Márton, Benkó János, Béres Márton Bodnár Jakab, Bukoviczki György, Czvik Mihály, Csernik János, Gyuris Mátyás, Haraj/Garai Pál, Hladki György, Hrestyák János, Hudák Mátyás, Jasko György, Juhász Mihály, Kis Pál, Kis Tamás, Kolostini Mátyás, Kosska György, Kubanyi/Kubinyi János, Kvitka/Kvaka Mihály, Laczkó Márton, Magyar János, Mallya Jakab, Mallya Mihály, Pivarts Mátyás, Salay György, Szuchi János, Tokár János, Tóth Mátyás, Zajác Simon.

Három évtized múlva, az 1828-as országos összeírásban a monospetri lakosok között már alig található Nyíregyházáról átköltözött, csak a Bornyi, Kiss és Zajác családok őrzik a nagy áttelepülés emlékét.⁶¹ Vagy tévedünk? A Monospetribé történő kirajzás azért érdemelne komolyabb figyelmet, mert az 1785-ben ott élt 137 családhoz érkezett 70–80 nyíregyházi akár meghatározó is lehetett volna a település életében.⁶² Az 1828-as összeírás

⁵⁶ Uo. N. 621., 637.

⁵⁷ MNL HBML IV.1.b. 1794. II. 252.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Szálkai 2019. 40.

⁶⁰ Balogh 1982. 110., 127.

⁶¹ MNL OL C 59. Monospetri 1767. évi urbárium.

⁶² Nyíregyházán már a beköltözés első évében átvették a település vezetését az újonnan érkezettek.

szerint ez nem történt meg. Hogy miért nem, illetve a nyíregyháziak miért tértek vissza a bihari faluból, arra csak egy családszintig lemenő, alapos forráskutatás adhatna választ.

Éva Kujbusné Mecsei

Residents of Nyíregyháza in Monospetri in the 18th Century

In the 18th century, migration was continuous in Nyíregyháza. In addition to the organized settlers from the 1750s, spontaneous arrivals also increased the population, which continued to grow. At the same time, the difficulties of personal prosperity, the hindrance of free religious practice and the promises of new settlements contributed to emigration and onward migration, one of the destinations of which was Bihar County.

In accordance with migration, the misinterpreted descriptions of the specialized literature occasionally lead to the drawing of inaccurate conclusions, but the lack of resources does not always allow the exploration of the causes of migration, the knowledge of its course, and the analysis of its consequences. In the 18th century history of Nyíregyháza, it is also an open question why so many people moved to Monospetri in 1794, how they fit in there, why they did not become as dominant in public life as the people from Békés who also came here, and also, who and when returned, and why they did so.

An overview of the past of the two settlements by comparing the nomenclature allows interesting conclusions to be drawn, the proof of which, however, requires the discovery of new resources.

Források

Kézírtos források

MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
IV.1.b.	Bihar Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 130	Magyar kancelláriai levéltár. Levéltári segédletek. Családtörténeti cédulagyűjtemény. Illésy-féle családtörténeti cédulagyűjtemény.
C 59	Helytartótanácsi levéltár. Magyar Királyi Helytartótanács. Departamentum urbariale. Monospetri 1767. évi urbárium. https://archives.hungaricana.hu/en/urber/bihar-monospetri/?list=eyJxdWVyeSI6ICJN-RUdZPUJJSEFSIn0
E 156.a	Magyar kincstári levéltárak. Magyar Kamara Archivuma. Összeírások. Urbaria et conscriptiones. Registrata.
E 156.b	Magyar kincstári levéltárak. Magyar Kamara Archivuma. Összeírások. Urbaria et conscriptiones. Irregistrata.
E 227	Magyar kincstári levéltárak. Magyar Kamara Archivuma. Vegyes iratok, ügyviteli segédletek, pecsétnyomók. Libri donationum.
N 78	Regnicolaris levéltár. Archivum Regni. Országos összeírások. 1715. évi összeírás.
P 398	Magánlevéltárak. Károlyi-levéltár. Károlyi család nemzetségi levéltára. Károlyi család. Missiles.
MNL SzSzBML	Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára
IV.1.b.	Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok.
V.11.e.	Nyíregyháza Mezőváros Választott Hites Közönségének iratai. Folyamodások.
V.12.a.	Nyíregyháza Mezőváros Tanácsának iratai. Jegyzőkönyvek.

Forráskiadványok

- Balogh 1987. Pósalaki János: Debrecen siralmas állapotának megvilágítása 1685–1696. Fordította, életrajzzal ellátta: Balogh István. Debrecen, 1987.
- Tessedik–Berzeviczy 2004. Tessedik Sámuel, Berzeviczy Gergely: A parasztok állapotáról Magyarországon. Válogatta, szerkesztette, a bevezetést és az életrajzokat írta: Zsigmond Gábor. Bp., 2004.

Szakirodalom

- Ács 1983. Ács Zoltán: Jobbágyszökések Szabolcsból Békésbe a 18. század első felében. In: Békési Élet, 18. (1983) 3. sz. 364–369.
- Ács 1985. Ács Zoltán: Jobbágyvándorlás Szabolcs megyéből a XVIII. század első felében. In: Agrártörténeti Szemle, 17. (1985) 3–4. sz. 588–605.
- Balogh 1982. Balogh István: Az újratelepített Nyíregyháza első félévszázada. (A nyíregyházi bírák évkönyvei) (1753–1803). In: Szabolcs-Szatmár Megyei Helytörténetírás III–IV. Szerk.: Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, (1982). 93–131.
- Biró 2009. Biró Endre: Monospetri. Emberek, sorsok, dokumentumok. Monospetri, 2009.
- Borovszky [é. n.] Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., [é. n.]
- Danyi–Dávid 1960. Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Szerk.: Danyi Dezső, Dávid Zoltán. Bp., 1960.
- Kujbusné 2001. Kujbusné Mecsei Éva: Migráció Nyíregyházán 1753–1837 között. In: Migráció. Szerk.: Novák Veronika. Dunaszerdahely, 2001. 113–122.
- Kujbusné 2003. Kujbusné Mecsei Éva: Migráció és peregrináció Nyíregyházán (1753–1848). In: Nyíregyháza, előadások a város újratelepítésének 250. évfordulóján. Szerk.: Frisnyák Sándor. Nyíregyháza, 2003. 95–115.
- Kujbusné 2010. Kujbusné Mecsei Éva: Az újratelepítéstől 1848-ig. In: Nyíregyháza története I. Szerk.: Németh Péter. Nyíregyháza, 2010. 123–255.
- Nagy 1858. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest, 1858.

- Németh 1979. Németh Zoltán: Tírpákokra vonatkozó iratok Nyíregyháza történetéhez 1755–1797. In: Szabolcs-Szatmár Megyei Helytörténetírás I–II. Szerk.: Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, (1979). 351–381.
- Papp 1998. Papp Klára: Biharország jobbágnépe. A magánbirtok és jobbágysága a XVIII. században. Debrecen, 1998.
- Szálkai 2010. Szálkai Tamás: Armálisok és armalisták a kora újkori Biharban a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár egyéni címeres nemeslevelei (1535–1811) és nemesi iratai alapján. (PhD-értekezés.) Debrecen, 2010.
- Szálkai 2019. Szálkai Tamás: Magyarokká válván – Reformátussá lett bihari evangélikusok. In: Evangélikus Élet, 84. (2019) 5–6. sz. 40–41.
- Veres 1962. Veres Miklós: Szabolcs megye népességi viszonyai a XVIII. században. In: Történeti Statisztikai Évkönyv, 1961–1962. Szerk.: Ember Győző. Bp., 1962. 159–192.

Szendrei Ákos

Hol van a Bihari Hegyköz központja? Központ-e Szalárd, vagy a kistrégió Nagyvárad vonzásában él?

A Papp Klára történelmi munkássága előtt tisztelgő Új Nézőpont tematikus kötet kiváló alkalmat teremt egy olyan téma felvillantására, amely mindkettőnk (ti. az évfordulót ünneplő professzor asszony és jelen tanulmány szerzője) érdeklődési körében megtalálható. A Berettyó középszakasznak völgyében elhelyezkedő kistáj múltjának feltárása ugyanis a történelem több szakaszában is érdekes összefüggésekkel szolgál.

Papp Klára munkáiban a tájegység főleg, mint az általa előszeretettel kutatott Csáky család egyik élettere és birtokegysége kap helyet.¹ A török kor, majd a terület újbóli benépesítése időszakának kutatása – a jó forrásadottságoknak köszönhetően – kiváló terepet biztosít az ott élő nemesség és a jobbágság szerepvállalásának, társadalmi folyamatainak és gazdálkodási viszonyainak a feltárására. Bár a történet szereplői mások, nincs ez másként a 19–20. század fordulóján sem, hiszen a polgárosodás korszaka is megfelelő kutatási témát nyújt a térség iránt érdeklődő kutató számára.²

A térségbeli mezővárosok fejlődésének alakulása nemcsak a városfejlődés szempontjából lehet érdekes, hanem meghatározhatja egy adott régió életét és lehetőségeit is. Tehát a mezővárosok a körülöttük elterülő régió történetéhez is szorosan kapcsolódnak. Tanulmányom célja vázlatosan bemutatni azt a folyamatot, amely során egy évszázadokon át fejlődő és több városias településsel is rendelkező térség pályája megtörik, és a régió belül az addig észlelhető demográfiai és urbanizációs folyamatok visszafejlődnek. Az áttekintés végén választ szeretnék találni arra is, hogy miért következett be ez a jelenség.

A Bihari Hegyköz két nagytáj, az Alföld és az Erdélyi-szigethegység találkozásánál fekszik, amelyet délről a Körös-vidék, nyugatról a Bihari-síkság, északról az Érmellék, keletről pedig a Rézalja tájegységei öveznek. A kistáj települései a Berettyó folyó középszakasznak völgyében helyezkednek el, és ha a szomszédos régiók széleit képező városokkal, településekkel próbáljuk körbehatárolni, akkor egy Nagyvárad, Bihar, Székelyhíd, Margitta, Berettyószéplak, Mezőtelegd csomópontok által megrajzolható sokszög vonalai közötti területként értelmezhetjük.³

Népességmozgás

A Bihari Hegyköz területét a magyarság már valószínűleg a 10. században benépesítette és az államalapítás korára az itt talált (főleg türk-török eredetű, kisebb részben szláv) népek asszimilációja is végbement. Ezt követően a 16. századi oszmán-török hódításig nem változott a térség népességének az összetétele.

A 11. és 16. század között a népesség felekezeti viszonyaiban sem történt komolyabb elmozdulás, hiszen a római katolikus egyház dominanciáját legfeljebb a korszak legvégén

¹ Papp Klára ezen témát érintő írásai, a teljesség igénye nélkül: Papp 2021., Papp 2020., Papp 2017., Papp 2012., Papp 2011., Papp 2009a., Papp 2009b., Papp 1985., Papp 1981., Papp 1979.

² Ezen tanulmány szerzőjének munkái közül: Szendrei 2013., Szendrei 2016.

³ Szilágyi 2007., Szilágyi 2013. 189–190. 42. ábra és 2. táblázat.

a Balkánról betelepülő ortodox délszlávok tarkították kissé. Ezt követően azonban a 16. század közepén érkező reformáció – a két, majd három részre szakadt ország határzónáiban talált hatalmi őr, valamint az ekkor felborult társadalmi, civilizációs viszonyok miatt – teljes mértékben átalakította a Hegyköz népességének felekezeti hovatartozását.⁴ Kijelenthetjük, hogy az itt élő magyar népesség rövid időn belül egyöntetűen református vallásúvá vált. A katolikus egyház birtokállománya szétzilálódott és a korábban a mindenkori államhatalom által támogatott társadalmi szervezőereje évszázadokra lehangyolott.

Az ország három részre szakadásának túlnyomó részében Bihar vármegye az Erdélyi Fejedelemség fennhatósága alá tartozott (Partium), de az erdélyi állam nyugati határának bizonytalanságai nem kedveztek a térség gazdasági és társadalmi fejlődésének. A török hódítás, különösen Várad „gazdát cserélése” különösen nagy megrázkódtatást jelentett a környező települések számára. Ennek köszönhetően a 17. század végére jelentősen lecsökkent a terület népessége. Az addig virágzó falvak egy része lakatlanná vált vagy elpusztult. Különösen az erődítések környéke sínylette meg a háborús korszakot. Az egyik jelentős pusztulás a szentjobbi vár környezetében volt, ahol Csanáros, Szentlázár, Sanci, Királyi, Terebes és Széplak is szinte elnéptelenedett. Mezősi Károly elemzésére támaszkodva az 1692-es összeírás alapján a Berettyó völgyében 10 lakott és 38 lakatlan falut találunk. A falvak nagy része azonban mindössze csak néhány éven keresztül nem rendelkezett lakossággal.⁵ A Hegyköz délnyugati részén fekvő települések sorsa a váradi várral volt összekötve, ezért ezek valamivel nagyobb része vészelt át a török korszakot és a felszabadító háborúk okozta pusztítást. Az 1692-es megyei összeírás adatai szerint a török kiűzésekor a megyében kb. 12500 ember élt, a Hegyközben pedig kb. 1600 fő. Ha abból indulunk ki, hogy ez a szám csak az adózó népességet jelenti, akkor a vármegye lakosságát kb. 50 ezer főre, a régióét pedig kb. 6000 főre is tehetjük. A legnagyobb települések Bihar, Csátár, Szentimre és Újlak lehettek kb. 500–600 lakossal. Az egyik legjelentősebb pusztulás a térség korábbi központját, Szalárdot érte, ugyanis a mezőváros adóra fogható lakossága 50 fő alá csökkent a 17. század végére.⁶ Szalárd pusztulása a magyar-török harcokban több ízben gazdát cserélő Adorján-vár közelségével volt magyarázható. Ennek ellenére azt is észrevehetjük, hogy az óriási pusztulás ellenére a hegyközi népesség megmaradási arányai sokkal kedvezőbbek voltak a megyei adatoknál, hiszen míg Bihar vármegyében a lakosság kb. 20%-a maradt meg, addig a Hegyközben – elsősorban a földrajzi viszonyoknak köszönhetően – kb. 60% volt a túlélő. Komoly megtartóerőnek bizonyult a szőlőtermesztés és a borászat, amely ebben az időszakban is képes volt megélhetést biztosítani az itt élők számára. Ezzel együtt mondhatjuk azt is, hogy a térség erősen ki volt téve a kettős, vagy hármas adóztatás rendszerének. A hegyközi jobbágyok hivatalosan hol a török Portának, hol pedig az erdélyi kamarának adóztak, de általában mindkettő beszedte az éves járadékát, és több esetben a királyi Magyarország adótisztjei is megjelentek járandóságukért.

A magyarság a török uralom végére is meg tudta őrizni a súlyát a hegyközi településeken. Ezzel szemben a falvak újbóli benépesítése nagyszámú román, jelentékeny számú szlovák és elszórtan érkező sváb lakosság részben természetes, részben pedig szervezett letelepítésével ment végbe. A románság 18–19. században lezajlott erőteljes betelepülése

⁴ Veliky 2005. 7–8.

⁵ Mezősi 1943. 137.

⁶ Uo. 123., 126.

elsősorban Dél-Biharra és a Berettyó felső folyására koncentrálódott. Ennek eredményeképpen 1840-ben már a megye lakosságának kb. 40%-a a románság soraiból került ki. A Hegyköz vidékén a román betelepülés elsősorban a délkeleti (Sítervölgy, Borzík, Szalárdalmás és Kővág) és részben a keleti falvak (Farnos, Csohaj, Sárszeg, Vámosláz, Szentlázár, Királyi) nemzetiségi viszonyait alakította át. Itt román falvak láncolata jött létre. A szlovákság betelepítése ennél lényegesen kevesebb települést érintett, ezek között csak Szentjobb, Tóti és Töttelek említhető meg. Szentjobbra emellett kevés számú sváb település is érkezett. A 18. században betelepült szlovákok és svábok a 19. század második felére, végére többnyire betagozódtak a magyarság soraiba, amit elsősorban a magyarokhoz hasonló kulturális és vallási szokásrendszerükkel hozhatunk összefüggésbe. (Ezzel szemben a közeli Rézsalja szlováksága sokkal inkább megőrizte etnikai különállását, hiszen az ottani román többség miatt nem jött létre keveredés a többségi lakossággal.) A 18. század végén – a II. József által elrendelt 1784–87. évi népszámlálás adatait felhasználva – a Hegyközben kb. 18 ezer ember élhetett, ennek kb. 70%-a magyar, 27%-a román és 2%-a szlovák volt. Az évszázad első felében ide telepített svábok nyomait ekkor már alig találjuk a térségben.⁷

A 18. század harmadik évtizedétől kezdve a régió népességének nemzetiségi arculata mellett az itt élők felekezeti hovatartozása is átalakult. A katolikus restauráció eredményeképpen – néhány kivétellel (pl. Kovácsi, Síter) – a legtöbb faluban a református templom mellé katolikus templom is épült. A korábbi központi és stratégiai szerepnek megfelelően Szentjobbon két római katolikus templom is létesült, az egyik 1745-ben, a másik pedig 1769-ben. Ezzel együtt a hegyközi magyarság legnagyobb része ezt követően is megmaradt a református egyház kötelékében, később azonban, a szlovákok és svábok gyors asszimilációja következtében a 19. században már számos magyar katolikus gyülekezet is született. Ezt természetesen az is táplálta, hogy a Hegyköz területén a legjelentősebb nagybirtokok – a török hódítás előtti viszonyoknak megfelelően – a katolikus egyház tulajdonába kerültek vissza. A betelepülő románság nagyobb része ortodox vallású volt, de kb. 25%-ban találunk köztük görögkatolikus híveket is.

A 19. század második felében, utolsó harmadában lezajló demográfiai forradalom természetesen a Hegyköz vidékén is éreztette hatását, amelynek köszönhetően jelentősen – az 1880-as évekhez képest kb. 50%-kal – megnövekedett az itt élő népesség lélekszáma. Az 1910-es népszámlálás alkalmával – amely az utolsó demográfiai adatfelvétel volt a történelmi Magyarországon – már több mint 30 ezer fő élt itt, ezen belül a nemzetiségi összetétel azonban – a 19. században is folytatódó román betelepülés ellenére – lényegesen nem módosult, sőt némileg növekedett a magyarság részaránya. A népességnek kb. a 72%-át a magyarok, 23%-át pedig a románok tették ki, míg a svábok és a szlovákok létszáma tovább csökkent.

Ezeknek az adatoknak a fényében a felekezeti arányok sem módosultak sokat. Az 1910-es népszámlálás adatait tekintve a magyarság kb. 80%-a református volt, 20%-a pedig a római katolikus felekezethez tartozott. A románságon belül némileg növekedett (kb. 25%-ról 30%-ra) a görögkatolikus hívek aránya. Meg kell említenünk a 19. század során folyamatosan betelepülő izraelitákat is, akiknek az aránya a Hegyköz vidékén – a 4%-os megyei átlag alatt – kb. 2–3%-ot tehetett ki. Noha a zsidóság – kis létszámban –

---

⁷ Népszámlálás 1874–1887.

szinte minden helységben képviseltette magát, elsősorban a nagyobb településeken (Bihar, Szalárd, Szentjobb) vagy azok közelében (Hegyközkovácsi, Csátár) jelentkezett nagyobb számban.⁸

A Bihari Hegyköz népességének a 20. század első felében mért arányaira és demográfiai adataira természetesen nagy hatással voltak a világháborúk és a történelmi Magyarország széthullása. Míg a 19–20. század fordulójának prosperáló gazdasági környezetében (vasúthálózat kialakulása, iparosodás stb.) országos szinten páratlan társadalmi fejlődésnek is tanúi lehettünk, amelynek köszönhetően három évtized alatt a népesség megduplázódását könnyelhetjük el, addig az 1910 és 1941 között eltelt ugyancsak három évtized alatt csupán 15%-os növekedés volt mérhető. Az itt élő népesség 1941-ben – az egy évvel korábbi országgyarapodást követően ismét magyar statisztikusok által – mért létszáma 34196 fő volt, amelynek az 1910-es adatoktól csak alig eltérően kb. 69%-a a magyarság és kb. 28%-a a románság soraiból került ki.

A magyarság felekezeti arányai szinte változatlanok maradtak, rendkívül enyhe növekedés tapasztalható a római katolikusok aránya tekintetében, aminek következtében 78%-ra módosult a reformátusok, 22%-ra pedig a római katolikusok aránya. Ehhez hasonló mértékű volt a románság berkein belüli eltolódás a görögkatolikus felekezet irányába, ennek megfelelően a görögkatolikusok a románok 32%-át, az ortodoxok pedig a 68%-át alkották.⁹

Az 1945 utáni nehezen értékelhető román statisztikákat most átlépve a 21. század első népességfelmérését 2002-ben végezték el. Ennek adatai alapján a Hegyköz népessége valamivel több mint 23500 főt számlált. Ez az adat az előzőekkel egybevetve jelentős csökkenést (>30%) mutat, és ha összehasonlítjuk a korábban rögzített adatsorokkal, akkor megállapíthatjuk, hogy a 2002-ben mért népességszám az 1880-as évek elejének népességszámával (tehát 120 évvel korábbi adatokkal) mutat egyezőséget. A 20. század második felének népszámlálási adatait szemlélve nagy törést érzékelhetünk az 1960-as évek végétől az 1980-as évek végéig terjedő időszakban, a román szocialista iparosítás korszakában. A települési adatokat egyenként tekintve megállapíthatjuk, hogy valamennyi település népességszáma 20–40%-kal csökkent. A Hegyköz vidékének demográfiai csökkenésével párhuzamosan a környező kisvárosokban, Székelyhídon és Érmihályfalván enyhe (kb. 10%), Margittán pedig jelentős (kb. 30%) emelkedés ment végbe a népesség számának tekintetében. Ezekről azonban jóval intenzívebb volt Nagyvárad lakosságának a növekedése, amely az 1950-es évek végétől kezdődően – kb. 100 ezer főről 210 ezer főre növekedve – megduplázódott. A Hegyköz és a szélesen értelmezett régió demográfiai adataiból kiolvashatjuk, hogy a Berettyó-völgy népességének jelentős része a környező fejlődő városokba, de főként Nagyváradra vándorolt. A régióon belüli népességkoncentráció 100 éve állandó adatai is ekkor módosultak először jelentős mértékben. A három legnagyobb (1880: Bihar, Csátár, Szalárd; 1910: Bihar, Szalárd, Szentjobb; 1941: Bihar, Szalárd, Szentjobb; 2002: Bihar, Szalárd, Tóti) és a három legkisebb (1880: Hőke, Szalárdalmás, Kővág; 1910: Hőke, Szalárdalmás, Farnos; 1941: Hőke, Farnos, Szalárdalmás; 2002: Hőke, Szalárdalmás, Kővág) település lakosságának a teljes régióon belüli népességhez képest 23%-ról 30%-ra nőtt, illetőleg 3%-ról 1,7 %-ra csökkent az aránya amellet, hogy minden faluban fogyatkozott a népesség száma. Ez az elmozdulás egyfelől arra utal,

⁸ Népszámlálás 1910. 280–296.

⁹ Népszámlálási adatok 1850–2002 között. Bihar megye.

hogy a nagyobb településeknek a létszámcsökkenés ellenére is nagyobb a népességmegtartó erejük, másfelől pedig arra, hogy – mivel ezekben a községekben főként a románság létszáma emelkedett – sokkal jobban ki vannak téve a beköltözési migráció folyamatának. A létszámalakulásokkal együtt a térség etnikai arculata is változott. 2002-ben a lakosság 60%-a volt magyar és 36%-a román, hivatalosan pedig kb. 4%-ot tett ki a cigányság részaránya. Ez utóbbi adat – a tapasztalatok alapján – akár a mért kétszeresénél is nagyobb lehet a valóságban. A népességcsökkenést és a nemzetiségek adatait együttesen tekintve láthatjuk, hogy a magyarság kisebb népességszaporulatával és a térségből kifelé irányuló magasabb migrációs mutatójával szemben a románság lélekszáma csak kis mértékben csökkent. Ez azzal magyarázható, hogy a románság magasabb népességszaporulata mellett a városba telepedési számokat jelentős mértékben ellensúlyozta a távolabbról érkező újabb román migrációs hullám.¹⁰

A felekezeti arányokat tekintve további enyhe eltolódás figyelhető meg a magyarságon belül a római katolikus vallás irányába, amelynek hívei így a hegyközi magyar népesség 25%-át, a reformátusok pedig 75%-át alkotják. A románság felekezeti arányai a görögkatolikus vallás 1948-as betiltását követően teljes mértékben az ortodox egyház irányába tolódtak el, a görögkatolikus népesség a hivatalos statisztikai adatok szerint máig alig mutatható ki.¹¹

Birtokviszonyok

A törökök 17. század végén történt kiűzését követően nagyobb részben visszaálltak a Hegyközt a 16. század közepe előtt jellemző birtokviszonyok. Ennek legszembevetőbb jeleként a római katolikus egyház ismét hatalmas birtokállományát említhetjük meg, amely három egymástól független uradalmat hozott létre a térségben. A legtekintélyesebbé – a török előtti méreteket is meghaladóvá – a váradi püspök birtoka növekedett, amely a térségben Bihar, Csátár, Száldobágy, Szentimre, Szentmiklós és Tóttelek falvakra, valamint ezek határaitra terjedt ki. A méretét tekintve ez – a 100 hold feletti birtokokat összevetve – a 19. század végén is csaknem 5000 holdat jelentett. A szentjobbi apátság – meghaladva a 2200 holdat – Szentjobbot és Csokajt tudhatta a birtokában. A váradi káptalan egy falut birtokolt a Hegyköz területén, az 1300 holdas határral rendelkező Újlakot. Itt jegyezzük meg, hogy a református egyház nem rendelkezett a római katolikus egyházzal hasonló méretű birtokokkal, a 100 hold feletti birtoktesteket összesítő 1893-as Gazdacímtár adatai szerint is csupán Bihar község határában volt egy 145 holdas birtoktest.¹²

A 19. század második feléig a Hegyköz legnagyobb birtokosa a gróf Csáky család volt, amely már a török korszak előtt is a térség legjelentősebb családjának számított. A Csákyak hét falu – Borszeg, Szalárdalmás, Fegyvernek, Nagytótfalu, Síter, Sítervölgy és Szalárd – határában rendelkeztek birtokkal, összesen kb. 10 ezer hold erejéig. Ezek a földek a margittai uradalom részeként kapcsolódtak be a gazdaság vérkeringésébe, de a 18. század második felétől jobbra zálogbirtokban voltak (Haller, Korniss stb.), egy részük pedig 1852 után az Ausztriában fekvő melki apátság tulajdonába került (Micske, 294

---

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Gazdacímtár 1893. 146–176.

hold; Királyi 389 hold; Papfalva 2235 hold és az uradalomközpont Margitta 4000 hold), illetőleg helyi birtokosok (Farkas család, Tóth család: Szalárd) kezére jutott.¹³ Noha más főrendek is rendelkeztek birtokokkal a Berettyó középvídekének falvaiban, hasonló méretű uradalommal más család nem bírt. Utóbbiak sorában említhetjük meg a Karintiából származó gróf Dietrichstein családot, amelynek tagjai a (Nagylétát, Vedresábrányt és Székelyhíd egy részét is magába olvasztó) székelyhídi uradalom birtokosai voltak. 1830-ban ezeket a birtokokat házasság révén a Stubenberg grófok szerezték meg. Ugyancsak meg kell említenünk az osztrák gróf Seilern családot, amely a Hegyközben Kistótfalu (733 hold) és Tataros (391 hold) határában rendelkezett nagyobb kiterjedésű földbirtokkal, valamint a cseh eredetű báró Draveczy családot, akiknek az érmelléki földjeik mellett a 18. században Poklostelkén, majd Terebesen is voltak birtokaik (220 hold).¹⁴

A Hegyközben elég jelentős volt azoknak a földeknek a száma, amelyek helyi birtokosok kezén halmozódtak fel. Ezek között említhetjük a Csáky-birtokok egy részét megszerző Farkas és Tóth családokat, akik a 19–20. század fordulójára a térség legnagyobb birtokosaivá lettek. A Farkas család Sítér és Sítervölgy (3000 hold), a Tóth család pedig Szalárd határában (4000 hold) rendelkezett komoly birtokállománnyal. Emellett ugyancsak jelentős a nemesi eredetű birtokkal rendelkező Baranyi család gazdasága, akiknek Micskén (639 hold), Királyiban (757 hold) és Tótiban (119 hold) voltak földjeik. A nagy múltú és főként a közeli Érmelléken birtokos Fráter család Csanáros és Terebes határában rendelkezett birtokkal, de a 19. század végére már csak az utóbbi volt a tulajdonukban (189 hold). A kisebb birtokosok között a 19. század második feléig jelentősnek számított a Komáromy család (Hegyközkovácsi, Hegyközpályi, Jákóhodos), a 20. század elejéig pedig a Zatureczky család (448 hold), de mellettük az Ertsey család (360 hold) nevét is megemlíthetjük, akik Hegyközkovácsiban rendelkeztek nagyobb kiterjedésű földbirtokkal.¹⁵

Központi települések

A török korszakig a Hegyköz – időben változó – centrumokkal vagy centrális jellegű településekkel rendelkezett (Bihar, Adorján, Szalárd, Szentjobb), a 18. századot követően azonban a központ szerepét egyértelműen Nagyvárad (és kisebb mértékben Margitta) vette át. Ez az átrendeződés a történelmi és társadalomföldrajzi folyamatok összefüggésrendszerében törvényszerű és nagyjából kiszámítható, hiszen a megyeszékhely közvetlen közelsége eddig is komoly hatást gyakorolt a térségre, miközben a gyors növekedés, a közlekedési tényezők javulása, az elsődleges piacörzetek méretének a 19. század folyamán lejátszódó átalakulása még inkább ebbe az irányba terelte a fejlődést. A hazai polgárosodás sodrában Nagyvárad robbanásszerű modernizáción ment keresztül, és ezzel párhuzamosan olyan rendkívüli szerepre tett szert, amely együtt járt azzal is, hogy a közvetlen közelében fekvő Hegyköz (különösen annak délnyugati része) a város elsődleges vonzáskörzetébe került, és a térség elveszítette – az addig sem túl karakteres – belső központjait.

A Bihari Hegyköz a török uralom alóli felszabadulást követően jelentős mértékben veszített abból a kedvező stratégiai pozíciójából, amelyet számára a középkor évszázadai

¹³ Uo. 164–165., Papp 2003., Varga 2000.

¹⁴ Gazdacímtár 1893. 165–166., 170–172.

¹⁵ Reszegi–Zsák 1901. 652–669.

kijelöltek, és amelyet visszanyerni többé már nem tudott. Az átalakulás fő oka a közlekedési útvonalak átalakulásában keresendő. Bár megmaradt a Hegyközt kelet–nyugat irányban átszelő útvonal, annak jelentősége erősen lecsökkent. A Berettyó völgye kikerült az Erdélybe vezető főútvonalak sorából, szerepét egyértelműen a Sebes–Körös völgye vette át.

A belső központok hanyatlását elsődlegesen mégis a vasútvonal megépítése okozta. A vasút Nagyváradot 1857-ben érte el, majd 1870-ben kiépült a Nagyvárad–Kolozsvár útvonal is. Ezek a fővonalak nem érintik a Hegyköz területét. Az 1887-ben átadott Nagyvárad–Margitta vasút is csak eléri a régió északkeleti peremét, de nem halad át a térség jelentősebb településein. Ennek következményeként a régió belül korábban centrumhelyzetben lévő Szalárd – vasútállomás híján – kikerült a kereskedelmi és közlekedési utak áramából és más hegyközi település sem vehette át a központ szerepét.

Ezzel párhuzamosan Szalárd elsősorban adminisztratív tényezőknél köszönhetően 1945-ig (kis)városi hierarchiaszintet képviselt, s a Hegyköz középső részére kiterjedő – alkalmanként változó kiterjedésű – járás központja volt. A térség délnyugati része ezzel szemben a Nagyvárad vezette központi járáshoz, az északkeleti része pedig a margittai járáshoz tartozott. (1867 és 1884 között Micske központtal még egy hegyközi járás létezett, de ez aztán felosztásra került.) Így kezdetét vette a máig tartó folyamat, miszerint a Hegyköz különböző részei különböző centrumok irányába gravitálnak, de legerősebben a megyeközpont szerepe érvényesül.¹⁶

A 20. század elején ez a folyamat azzal egészült ki, hogy a Romániához került Bihar megye tulajdonképpen az ország perifériavidékét képezi – s kiszakadt a Kárpát-medence organikus kialakult civilizációs hálózatából.¹⁷

Az 1945 utáni Romániában Szalárd már nem kapott városi szerepkört és elvesztette járási (rajon) központi szerepét is. A korábbi szalárdi járásba tartozó falvak az 1968-ig fennálló margittai járáshoz kerültek, a térség másik része pedig megmaradt Nagyvárad vonzáskörzetében, s a 21. század elején pedig a Nagyvárad Metropolisz Övezetbe tartozik.¹⁸

A Bihari Hegyköz településstruktúrájának a 18. század óta fennálló alapvető problémája az, hogy több, közel azonos funkciójú és adottságú település (Szalárd, Micske, Szentjobb) él egymás mellé rendelve, amelyek közül a kiemelkedésre egyik sem képes. A térség Bihar megye „városhiányos” körzeteinek egyik legtipikusabb példája.

A Hegyközön belüli központ és térszerkezet kérdésével összefüggésben áll a térség gazdasági szerepének megváltozása is. Az 1855-ben végbement Berettyó-szabályozás eredményeként – bár az alkalmankénti árvizek nem szűntek meg – nőtt a termő- és legeltető terület aránya. A gabonatermesztés és állattartás (szarvasmarha, sertés, baromfi) lehetőségei javultak, de a folyószabályozással és az élelmiszeripari fejlődéssel párhuzamosan felszámolásra kerültek a helyi fogyasztási viszonyokat kielégítő vízimalmok. 1870 után a térség gazdaságai elsősorban a lendületes fejlődésnek indult nagyvárad malomipar beszállítójává váltak. A modern korban lejátszódó mezőgazdasági szerkezetváltozás eredményeként a Hegyközben is egyre nagyobb szerepet kaptak a kerti növények (paprika, paradicsom, káposzta, burgonya stb.), és a 19. század végén jelentkező filoxéra-

---

¹⁶ Szilágyi 2008. 47–100. és Uó. 2013. 53–115.

¹⁷ Veliky 2005.

¹⁸ Szilágyi 2008. 91–100.

pusztításig hagyományosan jelentős maradt a kiváló adottságokkal rendelkező szőlő- és bortermelés. Míg a szomszédos Érmellék inkább Debrecen, addig a Hegyköz elsősorban Nagyvárad „szőlőskertjévé” vált. A közeli városok adta jelentős piaclehetőség miatt a hegyközi bor azonban inkább csak regionális érték maradt. Ezt erősítette az is, hogy a borgyártásra nem szerveződtek helyi vállalatok, hanem az háziipari technikával lett előállítva. Míg az érmelléki Bihardiószegen vincellérképző iskola és pezsgógyár is működött – ami lehetőséget kínált a hegyközszentmiklósi, hegyközszentimrei és szentjobbi szőlők felvásárlására, addig a Hegyköz délebbi részein termett szőlőt ipari szinten nem tudták feldolgozni. Ezt, és más Bihar megyei termőterületek hasonló problémáját kihasználva jött létre a 19–20. század fordulóján – a gőzmalmot is működtető – Moskovits-féle nagyváradai szeszgyár (Adria ipartelep), amely a pálinkagyártás mellett – részben Ausztriában piacra kerülő – brandy előállításával is foglalkozott.¹⁹

Az 1923-as romániai földosztás a Hegyközben található nagybirtokok felszámolásához vezetett, amely néhány évtizedre még ugyan megerősítette a helyi közép- és kisbirtokosok gazdasági erejét, de a termény-előállítás mértéke a 19. századi látványos fejlődés eredményeitől elmaradt. A 2. világháborút követő időszakban pedig felszámolták az önálló gazdálkodó kis- és középbirtokokat is, és megtörtént a földek kollektivizálása. A térségre olyannyira jellemző gyümölcsstermesztést felsőbb utasításra búza- és kukoricatermesztés váltotta fel.

A nagyipari fejlődés egészen a legutóbbi időkig elkerülte a Hegyköz vidékét. A térség falvaiban az 1940-es évek végéig azonban virágzó kisiparos (kőműves, ács, lakatos, kovács, kádár, szerszámkészítő, fazekas, molnár, cipész, szabó, hentes stb.) réteg élt, akik a helyi szükségletek kielégítésére rendezkedtek be. A 20. század második fele ennek a rétegnek sem kedvezett, hiszen részben az olcsó nagyipari termelés, másrészt pedig a helyi iparosok szövetkezetekbe és városba kényszerítése ellehetetlenítette a működésüket.

Ezek a változások – noha különböző elgondolásokon alapultak – tovább erősítették a térség korábban létező belső centrumainak elenyészését és a közeli Nagyvárad központi szerepének körbebástyázását.

Összegzés

A tanulmány alapján láthatjuk, hogy a Bihari Hegyköz 10. és 17. század közötti időszak egyes szakaszában központi szereppel rendelkező települései, Bihar, Adorján, Szentjobb, Szalárd, valamint Hegyközcsatár és Micske a török hódítás alatt és után megtorpantak a fejlődésben. Ezt követően pedig, annak ellenére, hogy a 18. századi viszszatelepítésnek köszönhetően még életképesek maradnak, a 19. század utolsó harmadában kezdődő modernizáció, majd a történelmi Magyarország széthullása és a 20. századi egymást váltó rendszerek során végképp elvesztik centrális szerepeiket. A térség központi helyévé elsősorban a Bihari Hegyköz közvetlen környezetében található Nagyvárad vált.

¹⁹ Sarkadi–Winkler–Vende 1901. 304–306.

Ákos Szendrei

Where is the Centre of 'Bihari Hegyköz'? Is Szalárd the Centre, or Does the Small Region Live in the Attraction of Nagyvárad?

The development or stagnation, regression of market towns can be interesting not only from the point of view of urban development for history or social sciences, but can also largely determine/reflect the life and possibilities of a given region, thus, the market towns themselves are closely related to the history of the region around them. The aim of my study is to outline the process during which the trajectory of a region that had been developing for centuries and had several urban settlements and market towns was broken, and the demographic and urbanization processes that had been noticeable within the region until then regressed and withered away. At the end of the review, I would also like to find an answer to why this phenomenon occurred.

In the first half of the article, I present the demographic development of the region. There was no major break in the population of the Hegyköz settlements until the first third/middle of the 17th century, its population was approx. 10,000. After this, by the end of the Turkish era, the number of people living here decreased considerably (1692: 6,000 people). Then, in the 18th century, the area inhabited almost exclusively by Hungarians was repopulated with the help of a significant number of Romanians and a smaller Slovak and Swabian population, and in 1787 the number of inhabitants was already 18,000 (Hungarians made up approx. 70%).

In parallel with the demographic and ethnic development of the population, the religious affiliation of the people living there also largely changed. While almost only Roman Catholics lived in the region until the Turkish era, in the 17th century, as a result of the rapid spread of the Reformation, the majority of Hungarians became Reformed. The majority of the Romanians, who appeared in large numbers during the resettlement, represented an Orthodox but growing Greek Catholic population, while the Slovaks and Swabians were Roman Catholics. The industrialization and modernization that took place in the second half of the 19th century had a positive effect on the number of people living here, which already exceeded 30,000 by 1910. In the 20th century, however, there was first a further increase of less intensity (1941: 34,196 people), then a large-scale decrease in the population. As a result, according to the data of the 2002 census, the number of inhabitants does not even reach 25,000, which corresponds to the level of 1880. Meanwhile, by the beginning of the 21st century, the number of Hungarians decreased to approx. 60%, and that of Romanians to approx. 36%. 75% of Hungarians are Reformed, 25% are Roman Catholic, and Romanians – as a result of the banning of Greek Catholicism in 1948 – are almost entirely adherents of Orthodoxy.

Based on the demographic and historical geographical changes of the region, we can see that the settlements of the 'Bihari Hegyköz', which played a central role in certain stages of the period between the 10th and 17th centuries, Bihar (Biharia), Adorján (Adrian), Szentjobb (Sâniob), Szalárd (Sălard), as well as Hegyközcsatár (Cetariu) and Micske (Mișca), halted in their development during and after the Turkish conquest. And after that, even though they kept their viability thanks to resettlement in the 18th century, they completely lost their central roles during the modernization that began in the last third of the 19th century, the disintegration of historical Hungary and the changing systems of

the 20th century. Nagyvárad (Oradea), located in the immediate vicinity of Bihari Hegyköz, became the central place of the region.

Szakirodalom

- Gazdacímtár 1893. Bellusi Baross Károly: Magyarország földbirtokosai. Bp., 1893.
- Mezősi 1943. Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében, 1692. Bp., 1943.
- Népszámlálás 1784–1787. Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Szerk.: Danyi Dezső, Dávid Zoltán. Bp., 1960.
- Népszámlálás 1910. A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Bp., 1912.
- Népszámlálási adatok 1850–2002. Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–2002 között. Bihar megye. Bp., 2010. www.kea.hu/~konyvtar/erdely/erd2002/bbetn02.pdf (Utolsó letöltés: 2022. augusztus 18.)
- Papp 1979. Papp Klára: Bihar vármegye magánföldesúri birtokai a XVIII. század első felében. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VI. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, (1979). 111–126.
- Papp 1981. Papp Klára: A magánföldesúri birtokok jobbágynépessége a XVIII. századi Bihar megyében. In: Magyar történeti tanulmányok, 14. (1981). 93–154.
- Papp 1985. Papp Klára: Adatok a bihari Csáky uradalom társadalomtörténetéhez a XVIII. században. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XII. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, (1985). 53–66.
- Papp 2003. Papp Klára: A bihari Csáky birtokok az úrbérrendezés idején. In: Bihar Diéta IV. Szerk.: Matolcsi Lajos. Debrecen, (2003). 51–66.
- Papp 2009a. Papp Klára: Csáky László bihari birtokai. In: Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk.: Bessenyei József, Draskóczy István. Bp.–Miskolc, 2009. 274–283.
- Papp 2009b. Papp Klára: Szőlő- és földbirtoklásból származó konfliktus Vajdán a Csáky és a Dobozy család között. In: Szőlőtermelés és borkereskedelem. (Speculum Historiae Debreceniense 2.) Szerk.: Orosz István, Papp Klára. Debrecen, 2009. 197–206.
- Papp 2011. Papp Klára: Az erdélyi Csákyak. (Erdélyi Tudományos Füzetek 273.) Kolozsvár, 2011.
- Papp 2012. Papp Klára: Útkereső Csákyak az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban. In: „...*éltünk mi sokáig 'két hazában'...*” – Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk.: Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor. Debrecen, 2012. 193–219.

- Papp 2017. Papp Klára: Debrecen és Nagyvárad kapcsolatai a kora újkorban. In: „*Őrizzük Váradot...*” – Nagyvárad és Bihar vármegye története a kora újkorban. Szerk.: Oborni Teréz. Nagyvárad, 2017. 12–32.
- Papp 2020. Papp Klára: „*Most pedig Biharról!*” Raisz György jószágigazgató levelei a 19. század elejéről. In: Új Nézőpont, 7. (2020) 3. sz. 40–53.
- Papp 2021. Papp Klára: „*Mindenkor igaz nemesi szabadságban élt...*” Adalékok a Váradhoz kötődő nemesi famíliák történetéhez Bihar vármegyében a török kiűzése utáni időszakban. In: „*Az Várad dolga a legnagyobb...*” Váradi és partiumi nemesek, katonák és tisztviselők a kora újkorban. Szerk.: Oborni Teréz, Rácz Balázs Viktor. Nagyvárad, 2021. 181–200.
- Reiszig–Zsák 1901. Reiszig Ede, Zsák J. Adolf: Bihar vármegye kiváló szülöttei. In: Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., 1901. 652–669.
- Sarkadi–Winkler–Vende 1901. Sarkadi Lajos, Winkler Lajos, Vende Aladár: Bányászat, ipar és kereskedelem. In: Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., 1901. 304–306.
- Szendrei 2013. Szendrei Ákos: A Bihari Hegyköz történetének vázlata. In: Bihari Hegyköz 1. Szerk.: Forró Enikő, Kőrösi Zoltán, Szendrei Ákos, Veres Péter. Debrecen, 2013. 15–53.
- Szendrei 2016. Szendrei Ákos: Országgyűlési képviselők párthovatartozása és társadalmi háttere a dualizmuskori Debrecenben, Nagyváradon és közös vonzaskörzeteikben. In: Aetas, 31. (2016) 1. sz. 76–101.
- Szilágyi 2007. Szilágyi Ferenc: Bihar megye első kétnyelvű falitérképe. Debrecen, 2007.
- Szilágyi 2008. Szilágyi Ferenc: A Partium közigazgatási földrajza. (PhD-értekezés.) Debrecen, 2008.
- Szilágyi 2013. Szilágyi Ferenc: Közigazgatás a Partiumban. A honfoglalástól napjainkig. Nagyvárad, 2013.
- Varga 2000. Varga Gyula: Gróf Csáky Albert siteri uradalma 1836-ban. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1999. Szerk.: Sz. Máthé Márta, Selmeczi László. Debrecen, (2000). 273–293.
- Veliky 2005. Veliky János: A Kárpát-medence modernizációjának útja. In: Érmelléki kalauz 1. Szerk.: Veliky János, Szendrei Ákos. Debrecen, 2005.

Szendiné Orvos Erzsébet

A Debreceni Nyomda 1847. évi kiváltságlevele

A Debrecenről alkotott városképhez a Nagytemplom és a Református Kollégium mellett köztudottan hozzátartozik a Városi Nyomda is. Az 1561 óta folyamatosan működő nyomda alapításától kezdve öregbíti Debrecen hírnevét. A város vezetői hamar felismerték a könyvnyomtatás fontosságát, társadalomformáló szerepét, ezért élvezhette a nyomda Debrecen városának pártfogását kezdettől fogva, ami biztosította töretlen fejlődését is.

Profiljában nemcsak teológiai kiadványok, de tudományos és szépirodalmi művek, valamint tankönyvek is szerepeltek. Ellátta főleg magyar nyelven íródott művekkel nemcsak a várost, de az országot is, ezáltal válhatott Debrecen a magyarság legjelesebb kultúrhelyeinek egyikévé. Az államosítás után Alföldi Nyomda néven a mai napig működik, s a külföldi megrendeléseknek köszönhetően határainkon túl is betölti jeles szerepét. Ma már Európa egyik legszámottevőbb „könyvgyára”.

Fennállása óta persze számos nehézséggel kellett megküzdenie. Voltak válságos pillanatai is: 1705-ben például, amikor a labanc csapatok prédálása következtében a nyomdai eszközök szinte teljesen megsemmisültek.¹ 1835-ben azonban még ennél is nagyobb veszély fenyegette a debreceni könyvnyomtatás jövőjét. December 29-én ugyanis a városatyák levelet kaptak a cenzúrát is gyakorló Helytartótanáctól, amelyben a hivatal a nyomda királyi kiváltságlevele iránt érdeklődött. Ez nem volt új keletű kérdés, hiszen már az 1720-as években felszólították a várost, hogy mutassa be nyomdájára királyi szabadalomlevelét. Debrecen azonban – hasonlóan a többi magyarországi nyomdához – nem rendelkezett külön szabadalomlevellel, így a kormány hallgatólag hozzájárult, hogy e nélkül működjen.

A polgári törekvések elfojtása végett azonban a kormány elhatározta a nyomdák ellenőrzésének szigorítását. Mednyánszki Alajos tanácsos szerint ugyanis az országban a legtöbb bajt a „gonosz” könyvek okozzák, amelyek kinyomtatásának és terjesztésének meggátlásában szinte tehetetlen a kormány. Ezért javasolta, hogy szüntessék meg azokat a nyomdákat, amelyek királyi engedély nélkül működnek.

A város számára a tipográfia működése természetes volt, ebbe sem az uralkodók, sem az erdélyi fejedelmek soha bele nem avatkoztak, ezért nem is sietett a válasszal. Jó fél év múlva fejtette csak ki véleményét a leirattal szemben: a levéltári adatok szerint a nyomda 1562-ben már működött, azóta egyfolytában a város tulajdonában van. Mivel a könyveken a város neve áll, nem működik titokban, ha régen kellett engedély, nyilván

¹ MNL. HBML IV.1011.a. 25. k. 911.

volt is. Különböen pedig I. Lipót Debrecen szabad királyi városi rangra emelésekor a nyomda használatát is megerősítette.

Az érvelésnek fontos pontja volt az 1812. évi kiváltságlevél is. I. Ferenc ugyanis ekkor kizárólagos privilégiumot adott a magyarországi református egyházkerületek által összeállított egységes énekeskönyv nyomtatására, ami hallgatólag a működést is megengedte.² A Kancellária azonban hajthatatlan volt, és év végén utasította a várost a kiváltságlevél megszerzésére. A városatyák a régi taktikát követve egyszerűen nem választak a leíratra. Halogatták, ameddig lehetett, hátha elsimul az ügy.³

Történt azonban, hogy 1843-ban a kassai Werfer József litográfiai intézetet akart létesíteni Debrecenben, ezért kérvényt nyújtott be a Helytartótanácsához. Persze a város hevesen tiltakozott a konkurencia ellen, inkább azt kérte, hogy ő maga állíthasson könyvmó intézetet a nyomdán belül. A folyamodványt a Helytartótanács azzal utasította el, hogy addig nem teljesíti a kérést, míg meg nem szerzi a nyomdai szabadalomlevelet. A város azonban inkább lemondott a litográfiai műhelyről, mintsem olyan oklevelet kérjen nagy költséggel, amelyre semmi szükség nem volt.⁴

A Helytartótanács türelme azonban 1845-re végképp elfogyott. Újabb leiratban sürgette a kiváltságlevél megszerzését: „[...] ebbeli kötelességeinek mulasztását rosszalván komolyan meghagyja, hogyha a Könyvnyomda birtokában maradni kíván, magának a szükséges királyi kiváltságlevelet minél előbb megszerezni szoros kötelességének tartsa.”⁵

A tanács látva, hogy ennek a fele sem tréfa, 1845. október 18-án egyenesen Ferdinánd királyhoz fordult a szabadalomlevél felőli mentesség ügyében. Közben összehívta a debreceni polgárok Választott Hites Közönségét is, nem mervén vállalni a felelősséget az ügyben. A nyakas debreceni kálvinista polgárok testülete azonban zaklatásnak vélte az ügyet, s „magán véleményének adását... megtagadta.”⁶

Utolsó lehetőségként még felvették, hogy adjon az uralkodó egy megerősítő iratot a kiváltságlevél helyett a nyomda tulajdonjogáról. Ezt a javaslatot a Királyi Könyvbíráló Főhivatal is támogatta, Ferdinánd azonban a Kancellária javaslatára mégis elutasította. Nem volt tehát

más megoldás, kérni kellett a privilégiumlevél kiállítását.

² MNL HBML XV.21.b. 225.

³ MNL HBML IV.1011.c. 115. d. 33/1835.

⁴ MNL HBML IV.1011.a. 113. k. 282–283.

⁵ MNL HBML IV.1011.a. 115. k. 227.

⁶ MNL HBML IV.1011.a. 144. k. 720.

A Debreceni Könyvnyomtató Intézet kiváltságlevelét V. Ferdinánd 1847. január 7-én írta alá Debrecen „[...] okos, értelmes főbírójának, polgármesterének s többi esküdtpolgárainak és tanácsbelijeinek, kedvelt híveinek alázatos esedezésére [...]”, kihirdetésére pedig 1847. augusztus 12-én került sor.⁷ Az érte kifizetett összeg 198 Ft 57 krajcár volt, mely magában foglalta az anyagköltség mellett a kamarai, a kiadási, fogalmazói és írói díjat is, mely summa miatt a nyomda abban az évben jelentős veszteséggel zárt.⁸

Az oklevél szövege a következő:

Mi, Első Ferdinánd, Isten kedvező kegyelméből ausztriai császár, Magyar- és Csehország e néven ötödik, Dalmát, Horvát, Tót, Halics és Ladomér országok apostoli, úgy Lombardia, Velencze, Illírja stb. királya; Ausztria főhercege, Lotharingia, Salzburg, Steyer, Korontán és Krajna, Fel- és Al-Szlézia hercege; Erdély nagyfejedelem; morvai őrgróf; Habsburg és Tirol grófja, stb. Emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindennek, kit illet: hogy mi mind Szabad Királyi Debreczen városunk okos, érdemes bírójának, polgármesterének s többi esküdtpolgárainak és tanácsbelijeinek, kedvelt híveinknek alázatos esedezésére, mind pedig azért is, mert hív alattvalóink hasznát és javát atyailag s kegyelmesen előmozdítani kívánjuk, királyi legfelsőbb hatalmunkból, egyszersmind különös kegyelmünkkel megengedendőnek tartottuk, miszerint: nevezett szabad királyi városunk a kebelében lévő s általa felállított Könyvnyomtató Intézetet használhassa, és az egyes könyvek nyomtatására nézve bárkinek részére kiadott más különös kiváltságok sérelme nélkül, bárminemű könyveket és munkákat nyomtathasson, s azokat eladhassa. De azon világos feltétel, és pedig jelen kegyelmünk s királyi kegyelmes engedélyünk elvesztése alatt, hogy az iránt: miszerint az említett intézetbe, a könyvnyomtatói mesterségben eléggé kiképzett egyén alkalmaztassék, kellőleg intézkedvén azt csinosabb nyomtatóbetűkkel ellátni. Mindazt, mit sajtó által nyilvánítani s közrebocsátani szándékozik, eleve az ország igazgató kormányzója, vagyis Magyar Királyi Helytartótanácsunk által rendelt vizsgálat alá terjeszteni, azon vizsgálat, tehát a felsőbb hatóság hivatalos jóváhagyása nélkül semmit ki nem nyomtatni, s ki nem adni. A nyomdájában készült valamennyi könyvnyomtatokból minden félév lefolytával öt-öt példányt, melyekből egy az országos kearok és rendek alázatos felírására ezernyolczázharminhatodik évi Szent György hó huszonhatodikán 5440-ik szám alatt kelt királyi elhatározatunk értelmében a Magyar Tudós Társaságot illeti, említett Magyar Királyi Helytartótanácsunknak benyújtani, végre ugyanazon Magyar Királyi Helytartótanácsunk útján eddig már kibocsátott vagy ennek utána kibocsátandó könyvnyomtató intézeteket illető rendelkezéseinkhez magát mindenkor szorosan alkalmazni tartozzék, köteleztesék. Miért is nektek híveink, bármi rendű, rangú, állapotú, hivatalú s méltóságú alattvalóink, kiknek e levelünk bármiképp tudomástokra jut, ezennel szigorúan meghagyván, parancsoljuk. Miszerint a fentnevezett Szabad Királyi Debreczen Városunkat a könyvnyomtatói mesterségnek az itt leírt módon engedett úzésében se nyilván se alattomban háborgatni, akadályozni s korlátozni ne merészeljétek, hanem azt, a neki ezen levelünk által engedett királyi kegyelmünk és kegyelmességünk szabad, biztos, sértetlen és háborítatlan élvezetében hagyni, s az illetők által hagyatni okvetlen tartozzatok, köteleztesetek, – másképp ne tegyetek! Apostoli magyar királyi titkos pecsétünkkel függőleg megerősített jelen levelünket pedig az előmutatónak elolvasás után visszaadjátok! Kelt a mi őszintén kedvelt hívünk, tekintetes és nagyságos nagyapponyi gróf Apponyi György aranykulcsosunk, valóságos belső titkos tanácsosunk, Magyarországunkon királyi udvari másodkancellárunk kezéből, birodalmi fővárosunkban, Bécsben, Ausztriában Boldogasszony hó betedik

⁷ MNL HBML IV.1011.a. 117. k. 720–721.

⁸ MNL HBML IV.1011.a. 144. k. 1074. sz. 1847. április 12.

napján, az Úr ezernyolczszáznegyvenhetedik esztendejében, magyar, cseh, stb. országai uralkodásunk tizenkettedik évében.

Ferdinánd

A 172 éves könyv alakú, vörös bársonyba kötött, művészi kivitelű kiváltságlevél ma az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának őrizetében található. Diplomagyűjteményének egyik legszebb darabja. Az írnok valószínűleg magyar volt, nevét az utolsó oldalon olvashatjuk: Schütz Ferenc. Személyéről egyebet nem tudunk, munkája azonban méltó a csodálatra.

A pergamenlapokra finom gyöngybetűkkel írta a korban szokásos formulákat. A címlapon rózsák között elhelyezve láthatjuk Magyarországot, mellette Dalmácia és Horvátország címerét. A művész az egészet gazdagon díszítette, aranyozott keretbe foglalta. A harmadik oldalon egy szintén csodálatos kivitelű illusztráció látható: a tudományt jelképező nőalak egy betűszekrényre támaszkodik, lábánál könyvek és lúttollas tintatartó láthatók. Háttérben a nyomdai sajtó és könyvszekrény. Természetesen Debrecen címerét, illetve az osztrák császári koronát is megtalálhatjuk az emblémán, melyet halvány sugárnyalábok vesznek körül. Az oklevél pecsétje skófiúmos zsinóron függ, aranyozott tokban.

A kiváltságlevél kihirdetése után a város úgy rendelkezett – minthogy a nyomda a városé – hogy ezentúl a nyomtatandó könyvek címlapjára a következőket írják: „Nyomtatott Debreczen Sz. K. Város könyvnyomdájában”. Az Alföldi Nyomda is Huszár Gál működésétől számítja alapítását, egyértelműen jelezve erős kötődését a városhoz, annak múltjához és hagyományaihoz.

Függelék

A Helytartótanács sürgeti a nyomdára vonatkozó jelentés megküldését 1835. február 9.

4112.

Értelmes és Gondosok!

Ezen városban fennálló Könyv-áros, Könyv-nyomtató, Kőedző és más hasonló intézetek iránt, a még múlt esztendőben Sz. György hava 29-én 11327. szám alatt fel kívánt jelentés még mind ekkoráig ide nem érkezvén, annak haladék nélküli beküldésére ezen Városi Tanács ezennel utasítatik. Költ Budán, a Kir. Magyar Helytartótanácsnak ezernyolcszáz-harmincötödik esztendőben, Bőjtelő hava kilencedik napján tartatott tanácsüléséből.

Ezen Városi Tanácsnak jóakarói:

Mérey Sándor
Komáromy Péter
Gentsy József

MNL HBML IV.1011.c. 115. d. 33/1835.

A Városi Tanács lemond a Könyomó Intézetről, mintsem szabadalomlevelet kérjen 1843. június 26.

Június 26-án tartott Tanács- és Választott Hites Közönség ülésében jelen voltak helyettes polgármester I. Miklósy Ferenc; szenátor Poroszlay Fridrik, Derecskey József, Bayler István, Nánásy Gábor; jegyző Vámosy Károly, Csató István, Pfansmid Károly; népszószóló Vecsey József urak és a Választott Hites Közönség több tagjai.

1031. A Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács folyó év május 10-én 17573. sz. a. költ K. és K. intézvényében a Városi Tanácsnak f. é. március 4-én 1084. szám alatt kelt abbéli felírására, miszerint ezen városi Könyvnyomtató Intézettel öszvekapcsolandó Könyomó Intézetnek felállíthatására legfelsőbb engedelmet eszközöltetni esedezett, meghagyni méltóztatik, hogy az 1836. esztendei december 27-én 38.554. sz. a. tudtára adott legfelsőbb kegyelmes határozat elégtelenül mindenekelőtt az e Városi Könyvnyomtató Intézetre nézve nyerendő kegyelmes szabadalmú oklevél végetti folyamodását multhatatlanul felterjeszteni kötelességének esmérje.

[Határozat]

A Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanácsnak tisztelettel megíratni rendeltetik, hogy e Városi Tanács és Választott Hites Közönség annak, miszerint Könyvnyomtató Intézetére, melynek századokat meghaladó békességes birtokába van, szabadalmi oklevelet kérjen, semmi szükségét felforogni nem látja – és ha a Könyomó Intézetnek felállítását a Könyvnyomtató Intézetre kérendő szabadalmi oklevél nélkül meg nem nyerhetné – az e részben benyújtott folyamodásáról is lemondani kész.

MNL HBML IV.1011.a. 113. k. 282–283.

**A Helytartótanács sűrgeti a várost a szabadalomlevél megszerzése ügyében
1845. augusztus 25.**

Jelen voltak főbíró T. Poroszlay Fridrik; polgármester Reviczky Menyhért; tanácsnok Derecskegy József, Csató István, Blaskovich Kálmán, Komlósy László, Vass Benjámín, Frank Antal; Jegyzők Pfansmid Károly, Tar Károly és Szabó Bálint urak.

1899. Olvastatott a Nagyméltóságú Magy. Kir. Helytartótanács folyó évi július 29-én 26549. sz. alatt költ k. intézvénye, mi szerént Detrich Miklós királyi tanácsos s e város kebelében működő királyi biztosnak az e város birtokában lévő könyvnyomdának haszonbérbe adatására vonatkozó jelentése folytán – amennyiben e város tanácsának legfelsőbb királyi udvari rendelvény tartalmához képest még 1836. évi 38554. szám alatt kelt intézvény által köteleességül tétetett, hogy a fennálló k. rendszabályok értelmében magát a birtokban levő könyvnyomdára nézve k. kiváltságlevéllel lássa el – ebbeli köteletségének mulasztását rosszalván, komolyan meghagyja, hogy ha a könyvnyomda birtokában maradni kíván, magának a szükséges k. kiváltságlevelet minél előbb megszerezni szoros köteletségének tartsa.

[Határozat]

A K. Intézmény rendelete annyival sajnosabb hatású lévén e városra nézve, amennyiben ennek emberemlékezetet meghaladó idő olta folytonos gyakorlattal, sőt a zsoldárok kinyomtatására nézve kizáró k. kiváltságlevéllel erősített joga hozatik kétségbe, mint ez már a K. Intézménybe felhívott 1836. évi rendelet folytán felterjesztett felírásban is kifejeztett; annál fogva, hogy ezen megújított rendelet folytán még bővebb okokkal felterjesztendő tudósítás tétethessen a K. Intézmény, valamint az e tárgyban már megbízott küldöttség tudósítása a Nemes Város Hites Közönségnek tárgyalás és vélemény előterjesztés végett kiadatni rendeltetnek.

MNL HBML IV.1011.a. 115. k. 625–626.

**A Városi Tanács nem gördít akadályt a szabadalomlevél megszerzése elé
1846. március 26.**

Március 26-án tartott tanácsülésben jelen voltak főbíró Poroszlay Fridrik; polgármester Reviczky Menyhért; tanácsnok Dömsödy Gábor, Nagy Sándor, Bayler István, Nánásy Gábor, Csató István, Blaskovich Kálmán, Komlósy László, Vass Benjámín, Frank Antal; jegyző Pfansmid Károly és Szabó Bálint urak.

720. A V. H. Közönség f. hó 23-ról a tanács által hozzája intézett azon újabb felszólításra is, mi szerént felsőbb helyről érkezett kegyes utasító rendelet következtében az eránti magánvélemény adásra hivatott fel, hogy mivel az érdeklött felsőbb kegyes utasítás által az adatik tudtára e városnak, hogyha e város könyvnyomdáját nemcsak bírni, de használni is akarja kir. kegyelmes szabadalomlevél kiadatása eránt, legfelsőbb helyre folyamodás felterjesztésének kötelessége alól fel nem mentődhetik: annál fogva kívánja-é már részben felterjesztett, s legkegyelmesebb kezeknél lévő folyamodásban elősorolt indokoknál fogva a város ebbeli jogának megerősítését a keletkezendő királyi kegyelmes határozattól várni, vagy szükségesnek látja-é azt bé nem várva az elnöki kegyes utasító rendelethez

képest Őfelségéhez királyi kegyelmes szabadalomlevél kiadatásáért alázatosan folyamodni? A bizodalommal kért, s várt vélemény adását megtagadván.

[Határozat]

Mennyivel inkább teljes reménnyel volt a tanács, hogy a V. H. Közönség engedve a hozzája intézett bizodalmas felszólításnak, egyedül csak e várost annyira nyomósan érdeklő és sürgetős intézkedést igénylő tárgyat a város könyvnyomtató intézetének jövődóbeli kétes sorsát méltó figyelembe véve, ha csak ez érdeket is kiemelve a létező súrlódások mikénti eltávolításának hosszabb időt kívánó, s jelen tárgyra nézve a késedelmeskedés miatt káros hatást vonható vitatásával felhagyván, vagy legalább egyedül e tárgyra szorítkozva, azt kevésse távolítandja, és kívánt magánvéleményének nyilvánításától vonakodni nem fog; annyival nem várt és sajnosb hatást gerjesztett, midőn a V. H. Közönség felvett és csak kölcsönös felvilágosítások útján megvitandó, vagy ennek nem sikerültével felsőbb rendeletek által megállapítandó elvhez elfogultan ragaszkodva, s nem tekintve a fontos tárgyat, nem a közérdeket, őszinteséggel kért magánvéleményének adását a Tanács erányába tekintélyt sértő s jegyzőkönyvébe helyet sem foglalható kitételekkel teljes nyilatkozatában megtagadja. Ily kedvetlen helyzetben a tárgyra nézve pedig késedelemből e városra háramolható káros következmény elhárítása tekintetéből a Tanács elöljárói kitűzött, s e város javára, boldogítására nemcsak hittel kötelezett, de felelősséggel is összekötött tiszténél fogva fölhívottnak látja magát azon az úton, melyen főméltóságú elnöki felszólítás folytán a legfelsőbb kegyelmes rendelet felől értesítettet, Mélt. Kir. Biztos Úr Őnagyságát felterjesztendő következő véleményéről tudósítani. Ugyanis e város Könyvnyomda Intézetének több százados gyakorlattal erősített törvényeken alapuló, de több rendbeli legfelsőbb kir. k. engedményekkel is felruházott jogához Ő Cs. Kir. Apostoli Felsege elébe felterjesztett alázatos felírásban bővebben kifejtett indokoknál fogva hazánk legkegyelmesebb atyja erányába jobbágyi s fiúi rendületlen bizodalom által lelkesítetve annyira ragaszkodik, hogy teljes remény által biztatódván a felől, miszerint Ő Cs. Kir. Apostoli Felsege a jobbágyi hódolattal felterjesztett jogszerű adatokat s körülményeket kegyelmes figyelemre méltatva e városnak, ez érdekbeli jogát magas kegyelmével pártolni méltóztatik, s a kegyelmes szabadalomlevél kérésétől felséges hatásához képest felmentendi; jobbágyi ezen hódolattal párosult bizodalomból kifolyó következetesség kitűzte kötelességének látja, miképen jelenleg legfelsőbb kegyelmes kezeknél lévő esedezésnek reményteljes eredménye a legfelsőbb kir. kegyelmes válasz bévárattassék, azonban, hogyha Ő Cs. K. Felsegének változhatatlan kegyelmes akaratja és parancsolatja leend, e várost kir. kegyelmes szabadalomlevél kiadása eránti folyamodásra utasíttatni, az e részbeni jobbágyi engedelmességet tanúsítani késni nem fog.

MNL HBML IV.1011.a. 116. k. 234–237.

**A Városi Tanács értesíti a közgyűlést, hogy elkészült a nyomdai kiváltságlevél
1847. március 26.**

1847. március 26-án tartott Tanács és Választott Hites Közönség gyűlésében jelen voltak főbíró Poroszlay Fridrik; polgármester Reviczky Menyhért; tanácsnok Dömsödy Gábor, Derecskey József, Csató István, Blaskovich Kálmán, Komlósy László; jegyzőke Pfansmüd Károly, Tar Károly, Szabó Bálint; népszószóló Kovács Lajos; esküdtek Szentpéteri János, Beőr László, Nagy József, Újvárosi Pál, Juhász

Mihály, Szabó Márton, Földi János, Bacsó Bálint, Ubrinyi Pál, Komlós Imre, Szőnyi Lajos, Budai Ferencz, Kálmáncz helyi Gábor, Sági Sámuel; számvevő Lengyel Imre; esküdt Mannó József, Blattner József, Csáthy Károly és Csapó János.

801. A Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács folyó évi február 16-ról 7909. szám alatt költ k. intézvényben arról, hogy Ó Cs. K. Felsege közelebb kelt felsőbb határozatánál fogva e város birtokába levő könyvnyomdára nézve kért kir. kiváltságlevelet a szokott óvások és a fennálló legfelsőbb szabályrendeletek szoros megtartása mellett kegyelmesen megadni méltóztatta, a végett értesíti a Város Tanácsát, hogy a nyert királyi kiváltságlevél felvétele végett a Magyar Királyi Udvari Kancellária kiadó hivatalához forduljon!

[Határozat]

Tudományul vetetvén udvari ügynök Németh Lajos úr levél által megkerestetni rendeltett a kir. kiváltságlevél kiadásának eszközzése végett, a felől eleve értesítés is kértetvén, hogy mennyiben kerülend a k. kiváltság kiadattatása. Egyszersmind ez alkalommal a Nagyméltóságú Magyar Királyi Udvari Kamara is megkérettetni rendeltett a végett, hogy mivel a k. kiváltságlevél kiadása kegyelmesen elrendelve van, a könyvnyomdai ellenőr fizetését, melyet ettől függesztetett fel, rendszeresíteni méltóztassék!

MNL HBML IV.1011.a. 117. k. 227.

Német Lajos udvari ágens értesíti a városi tanácsot a szabadalomlevél költségeiről 1847. április 12.

Április 12-én tartott tanácsülésben jelen voltak főbíró T. Poroszlay Fridrik úr elnökelete alatt. Tanácsnok Dömsödi Gábor, Derecskey József, Bayler István, Nánásy Gábor, Csató István, Blaszkovich Kálmán, Vas Benjámín, Frank Antal. Jegyző Pfansmid Károly, Tar Károly és Szabó Bálint urak.

1074. Udvari ágens T. Német Lajos úr folyó év április 7-én kelt levele által az eránt értesíti a Város Tanácsát, hogy folyó év 2840. sz. alatti felszólítása következtében a Nemes Város részére nyert könyvnyomdai szabadalomlevél kiadását eszközölni fogja; ennek megtörténte előtt azonban szükséges lesz az udvari díjakat és egyéb költségeket a Felseges Királyi Kancelláriának lefizetni, melyeknek tehát mielőbbi felküldetését kéri, – amely költségek ezek:

1. Kamarai díj	60 ft.	kr p. p.
2. Kiadási díj	28	–
3. Az anyagokért	20	57
4. A levél fogalmazójának adatni szokott tiszteletdíj	25	–
5. Az írónak	50	–
6. Kisebb költségek	15	–

Összesen tehát: 198 frt. 57 kr. p. p.

[Határozat]

Ezen Könyvnyomda részére k. szabadalom kiadásának eszközzésére szükséges és 198 ezüst frt. 57 krt. tevő összeget házi pénztárnok Szöllősy János, esküdt Drágota Ignácz

kereskedésébe lefizetvén, arról kiszolgáltatandó váltót eszközöljön, és felküldés végett mielőbb terjessze elő!

MNL HBML IV.1011.a. 117. k. 311–312.

**A királyi szabadalomlevél megérkezik Debrecen városához
1847. augusztus 12.**

Augusztus 12-én tartott Tanács- és Választott Hites Közönség gyűlésében jelen voltak főbíró Poroszlay Fridrik; polgármester Reviczky Menyhért; tanácsnok Dömsödy Gábor, Nagy Sándor, Derecskey József, Nánássy Gábor, Csató István, Komlóssy László. Jegyzők Pfansmid Károly, Tar Károly, Szabó Bálint, népszószóló Kovács Lajos, esküdtek Bacsó Bálint, Sárváry Ferenc, Komlóssy Imre, Sápó Sámuel, Szőnyi Lajos, Budai Ferencz, ifj. Nagy Mihály, Földi János, Simon György, Nagy József, Csapó Lajos, Ormos József, Treleczy József, Percz József, Blattner József, Bészler János, Simonffy Gábor, Juhász Mihály, Jéger József, Szentpétery János, Beregszászi Pál, Sutha Mihály, Jáskó László, Ubrinyi Pál.

2496. Ő Császári Királyi Apostoli Felsege V. Ferdinánd e városnak emberemlékezetét haladó idő oltali háborítatlan birtokába létező könyvnyomdáját annak további szabályszerű használata tekintetéből legkegyelmesebben szükségesnek méltóztatván látni királyi kegyelmes kiváltságlevéllel ellátni, és az arról szóló függőpecsétetes oklevelet kegyelmes rendelet folytán felterjesztett folyamodás következtében a város részére folyó év június 15-én a királyi könyv 165. számja alatt kegyelmesen ki is adatván.

[Határozat]

A kegyelmes királyi kiváltsági oklevél felolvastatván, kihirdettetett és amennyiben az szabályszerű rendeletek megtartását tűzi ki, hiteles másolatban könyvnyomdai főfelügyelő tanácsnok Nánássy Gábornak kiadatni rendeltetett a végett, hogy az abban elősorolt szabályok felől a művezetőt értesítse, és azoknak időről-időre leendő foganatosítására és felelősség terhe alatti megtartására komolyan figyelmeztesse. Egyszersmind az eránt is rendelkezzen, hogy az ennek utána nyomtatandó könyvek címlapjai alá nem a művezető neve nyomattassék, hanem ez:

*Nyomatott
Debreczen Sz. K. Város Könyvnyomdájában*

MNL HBML IV.1011.a. 117. k. 720–721.

Erzsébet Szendiné Orvos

The 1847 Privilege Letter of the Debrecen Printing House

Since its founding in 1561, the City Press has been enhancing the reputation of Debrecen. It used to be managed by the city council, the rulers did not interfere in its affairs until 1835. At that time, the Governor's Council forcefully demanded that it present their royal patent. However, the Debrecen Press - similarly to the other printing houses in Hungary - did not have a separate patent. Nevertheless, in order to suppress civil aspirations, the government wanted to abolish printing presses that operated without a royal permission. The city fathers of Debrecen argued in vain that Leopold I confirmed the use of the printing press when he elevated Debrecen to the rank of free royal city, King Ferdinand rejected their request. There was no other solution, the issue of the privilege letter had to be requested.

The charter of the Debrecen Book Printing Institute was announced on August 12, 1847. Due to the amount paid for it, the printing house closed that year with a significant loss. The present study not only follows the struggle to obtain the privilege letter, but also provides relevant archival resources, including the correspondence of the Debrecen City Council and the Council of Governors between 1835 and 1847.

Források

MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
IV.1011.a.	Debrecen Város Tanácsának iratai. Tanácsülési és közgyűlési iratok.
IV.1011.c.	Debrecen Város Tanácsának iratai. A Magyar Királyi Helytartótanács rendeletei.
XV.21.b.	A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban őrzött oklevelek gyűjteménye. Mohács utáni oklevelek.

Szakirodalom

Benda–Irinyi 1961.	Benda Kálmán, Irinyi János: A négyszáz éves Debreceni Nyomda (1561–1961). Bp.–Debrecen, 1961.
Csűrös 1911.	Csűrös Ferenc: Debrecen Szab. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület tulajdonát tevő 370 esztendő könyvnyomda fejlődésének rövid története. Debrecen, 1911.
Takács 2005.	Takács Béla: Debrecen vonzásában. Debrecen, 2005.

Veres Tünde

Interjú Papp Klárával

Veres Tünde: Mi az, ami Tanárnőt a történelem felé fordította, szülei mivel foglalkoztak?

Papp Klára: Mind a ketten Debrecenben kezdték tanulmányaikat, mivel az egyetem épülete adott otthont a Pedagógiai Főiskolának, amely a második tanévtől Egerbe települt át, a szüeim is ott tanultak. Édesapám magyar-történelem szakos volt, édesanyám magyar történelem-rajz szakos. A főiskola elvégzése után egy ideig a Dunántúlon tanítottak egy kis faluban, majd később jöttek vissza Debrecen környékére, ahol Ebesen laktunk. Apukám igazgató is volt a helyi általános iskolában, majd az 1960-as évek végén kapott állást a Debreceni Egyetem Könyvtárában. Akkor költözött a család Debrecenbe, amikor negyedik osztályos voltam, édesanyám ekkor már a Fazekas Mihály Általános Iskolában tanított. Apukám egy jó darabig a könyvtárban dolgozott osztályvezetőként, történelemből elvégezte az egyetemet, megszerezte az egyetemi doktori címet, majd utána az egyetem első főitkára lett, s ebből az állásból ment nyugdíjba. Viszont ezt követően is igen aktív volt, szakácskönyvet és anekdotás könyveket, egyetemtörténetet, visszaemlékezéseket kezdett el írni. Anyukám pedig éveken keresztül a Kölcsey Művelődési Központ szövőszakkörét vezette, 80 éves koráig. Azt szokta mondani, hogy 200 nőt tanított meg a vászonszövésre, amelyre joggal büszke is, mivel a tanítványai és ő maga is nagyon sok díjat nyertek, kiállításokon szerepeltek. Tehát mind a ketten nyugdíjasként is igen aktívak voltak.

VT: A 200 nőben Ön is benne volt?

PK: Nem. Érdekelni érdekelt a szövés, de ez anyukám privilégiuma maradt. Egy másik művészeti területen viszont kapcsolódtam hozzá. Az 1980-as években a nyírbátoriak működtettek egy rajztanári stúdiót, minden héten szombaton foglalkozásokkal, ahová a tanárok járhattak továbbképzésekre, festőművészektől, grafikusoktól tanulni. Ott ismerkedtek meg a zománcművességgel is, ahol 1981 nyarán én is csatlakoztam hozzájuk. Minden nyáron szerveztek egy művésztelepet, akkor már nagyjából zománcművészeket (Józsa János, Morelli Edit stb.) meghívva, akik a foglalkozások szakmai vezetői voltak, újabb és újabb technikákkal foglalkozva, korrigálva az alkotásokat és formálva a résztvevők szemléletét. A rajztanárok pedig igyekeztek ezt a tudást az óráikon továbbadni. Ez a lehetőség az 1990-es évek végéig létezett, majd a zománcozás még 5-6 évig Debrecenben, a Kölcseyben folytatódott. Ezután vége lett a Művelődési Központ működésének, benne a szakköröknek is. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy 1982-től az 1990-es évek végéig az éves zsűrizések után több csoportos és egyéni kiállításon volt módom részt venni, 2003-ban Finnországban is több városban bemutatták 35 zománcképeimet. A hajdúdorogi gimnázium is szervezett néhány évig egyhetes nyári tábort, de nekem 2010-től jött a dékánság, ami lehetetlenné tette, hogy a nyaraim egy részét ezzel töltssem.

VT: A zománcozás mellett mással is foglalkozik hobbiszinten?

PK: Azt mondhatom, hogy az, amivel foglalkozom, az is valamilyen értelemben hobbi, mert ha az ember szereti a történelmet, akkor élvezzi, ha levéltárba kell járni és fotózhatja, elolvashatja, értelmezheti, elemezheti az anyagot. Valahol tehát ez is egy hobbi, és az ehhez kapcsolódó mindenfajta tevékenység is az. A 18–19. századi családi

levelezések anyagának fényképezése közben vettem észre, hogy milyen érdekesek a családi pecsétek, milyen szoros kapcsolatuk van a nemesi családok címereivel. Így kezdtem el a pecséteket is külön fotózni. Lehet, hogy egyszer majd írok róla valamit. Tanulmányi kirándulásokon is rendszeresen fotóztam épületeket, azok jellemző részleteit, hogy az előadásokon, szemináriumokon elő lehessen venni őket, de embereket is, akikkel együtt voltunk. Utólag visszanézve ezeket a képeket egy nagyon jó élmény, s olyan szempontból is tanulságos, hogy mi lett az ember tanítványaiból és milyen jó volt velük fiatalnak lenni.

VT: A történelem mellett nem volt egy másik opció? Mindig is tudta, hogy ezzel akar foglalkozni, vagy elgondolkozott esetleg más szakterületen is?

PK: Mivel mind a két szülőm történelemmel foglalkozott, ezért az egész lakás tele volt történelemkönyvekkel, sohasem volt kérdés, hogy a történelem iránt érdeklődök, és olyan pályát szeretnék választani magamnak, ahol történelemmel és tanítással lehet foglalkozni. Persze voltak érdekes mellékszálak, mint amikor középiskolás koromban a matematika tanárnőm nagyon szerette volna, ha matematika szakra mennék. De azt mondhatom, hogy semmi nem tántorított egy pillanatra sem – mondjuk talán gyermekkoromban, amikor szerettem volna csokoládégyárban dolgozni. De ez csak a csokoládé szeretetéből következett, aminek fiatal tanár koromban is lett egy következménye. Az 1980-as években a kedves patronált csoportomban egy szerencsi lány szervezett egy gyárlátogatást a csokoládégyárba, úgyhogy megtapasztalhattam, hogyan dolgoznak ott, s a gyerekkori álmom alapján valóban végigkóstolhattam a félkész termékeket. Sajnos, nem sikerült bennem a finom csokoládék iránt kellő ellenszenvet kialakítani.

VT: 1976-ban végzett az akkor még Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem-orosz nyelv és irodalom szakán. Az orosz történelem, illetve kultúra iránti érdeklődése mihez köthető?

PK: Általános iskolában volt egy nagyon jó osztályfőnököm, Erdei Károlyné, aki oroszot tanított, ő szeretettette meg velem a nyelvet, s küldött városi és megyei versenyekre, amelyeket megnyertem. Viszont a gimnáziumban nem volt olyan színvonalas az orosz oktatás. Az egyetemi jelentkezésnél a történelem egy biztos pont volt, s úgy gondoltam, hogy egy nyelvszak elvégzése hasznos lehet. De az első egyetemi évek alatt orszból nagyon sokat kellett tanulnom, hogy utolérjem a gimnáziumban orosz tagozaton végzett csoporttársaimat. Az egyetemi évek alatt nagyon kedveltem az orosz irodalomtörténetet. A 18–19. századi orosz írók-költők műveiből olvastuk a legtöbbet.

VT: Bár két szakos tanárként végzett, mégis a történelem, a történelmi kutatás volt az, amelyet magas szinten művelt és művel a mai napig. Sose voltak irodalmári ambíciói?

PK: Mivel mind a két szülőm magyar szakos is volt, ezért sokat olvastunk, de nem gondoltam arra, hogy magyar irodalomtörténettel foglalkozzak. A sok olvasás miatt volt egy olyan elgondolásom általános iskolás koromban, hogy majd egyszer regényeket fogok írni, de itt meg is állt a történet.

VT: Van kedvenc könyve, esetleg olyan, amelyet többször forgat?

PK: Többször nem olvasok el semmit, mert az első a nagy, igazi élmény. Orosz szakosként persze kénytelen voltam ezt megtenni, de akkor már az újraolvasás az elemzést jelentette. Középiskolás koromban az egyik nyári szünetben, annak idején a nagymamám-nál a Jókai összest elolvastam. Azóta se. De nagyon sok Gogolt, Tolsztojt, Csehovot olvastam, ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az orosz szakot választottam.

VT: Mennyiben volt más az 1970-es évek közege, mint a mai? Értem ezt oktatási és hallgatói szinten.

PK: Akkoriban az órák között a szaktárgyak voltak többségben, a pedagógia tárgyakból volt kevesebb, s mi még azt is soknak éreztük. Azonban eléggé irányított volt, hogy ki milyen órára járhat. Csoportok voltak, így a szakpárosításnak megfelelően történelem-magyar, történelem-földrajz stb., akik együtt látogatták az órákat. Történelemből az első két évben ez a rendszer működött, majd utána harmadévtől lehetett önállóan jelentkezni szemináriumra, annak megfelelően, hogy milyen téma érdekelt bennünket. A tematikák alapján lehetett választani, volt több speciálkollégium is, illetve a tanév végén a nagyobb történeti korszakokból (ókor, középkor és kora újkor, 19. és 20. század) szigorlatok voltak, amelyek az áttekintő és elemző képesség kialakulása nyomán segítettek felkészülni az államvizsgára. Örültünk, hogy végre lehetett választani és azoknál a tanároknál hallgatni az előadást, dolgozni a szemináriumokon, akiknél akartunk. Néha ez anomáliákhoz vezetett, mert Ránki György elé a történelem-földrajzos társaság felment Pestre és a visszaúton, a vonaton jelentkeztek be nála órára, így mire Ránki tanár úr Debrecenbe ért, már hozzá nem lehetett menni, mert minden hely betelt.

VT: Tanárnő milyen órákra jelentkezett szívesen? Melyek voltak azok a meghatározó órák, tanárok, akik egyengették útját, formálták érdeklődési körét?

PK: Orosz Istvánhoz szívesen jártam, Barta tanár úrhoz, Menyhárt Lajoshoz orosz történelmi témákból, de Kövics Emmához is, diplomáciatörténetből. Niederhauser Emil kifejezetten szerette az orosz szakosokat, sok szláv nyelven értett, tudott. Ott volt olyan élményem, hogy az első félévben kimerült a szeminárium abban, hogy mindenki lefordított egy orosz nyelvű szaktanulmányt, amelyet a tanár úr javasolt és előadta azt. Félév végén mindenki négyest kapott. A következő félévben elhatároztam, hogy változtatok a módszerem. Így a téma alapján mellé olvastam több tanulmányt, amely a fordításra előírt munkát segítette elhelyezni a korban és a témakörben, s ez lett a kiselőadásom alapja. Akkor csak én és egy másik hallgató kaptunk ötöst, mindenki más négyest. Az intézet híres igazgatója, Irinyi Károly a történetírás történetét tanította. Ő olyan olvasottsággal és szuggesztíven, logikusan adta elő a mondandóját, hogy mindenkit lebilincsel, nemcsak historiográfiát hallgattunk, hanem egyben kortörténetet is. Ez serkentő hatású volt, ösztönzött minket az olvasásra. A vizsga is érdekes volt, mert Irinyi személyre szabott kérdéseket talált ki, amelyet nem lehetett jegyzetből megválaszolni, hanem ott helyben kellett a félévi anyagból úgy összeállítani a választ, hogy az neki megfeleljen. Az 1848-as forradalommal foglalkozó szemináriumon pl. azt találta ki, hogy vitatkozzunk. Ma már ez nem újdonság, de akkor ez mindenképp az volt. Így történelem-földrajz szakosokkal kellett vitatkoznunk, amely vitában a szemináriumi kiselőadásban pl. valakinek Görgeyt az akkori 1848-as korszak szerint kellett bemutatni, míg a másik előadó a legújabb kutatások tükrében írta le ugyanazt a személyt, ennek alapján kellett a véleményeket ütköztetni. Madaras Éva volt az első tanárunk, aki nem adott ki szakirodalmat. Megvolt a téma, és azt mondta, hogy olvassunk bármit, ami a témával kapcsolatos, tanulmányt, vagy forrást, csak szemináriumon szóljunk hozzá, legyen vita. Az, hogy harmadévtől szabadon választhattunk témát, tanárt, kinek az óráját vegyük fel, egyfajta kihívás is volt. Mert hallva a professzorokat beszélni azokról a témákról, amelyek iránt érdeklődtünk, ez egyben ösztönzőleg is hatott, arra sarkallt sokunkat, hogy minél többet olvassunk, hogy ne valljunk szégyent hiányos ismeretünkkel a hozzászólások során. S így valóban komolyan vettük, hogy az 5 év alatt minél több tudást kell magunkba szívni.

VT: Ki volt a témavezetője, hogy terelődött a koraujkor, gazdaságtörténet felé?

PK: Témavezetőmet Szendrey Istvánnak hívták és a tanszék vezetője volt, szakdolgozatomat Debrecen és a Rákóczi-szabadságharc kapcsolatáról írtam. Azonban amikor az egyetemre jöttem, a reformkor érdekelt, a társadalomtörténet, viszont ahogy az ember tanulja az egyes korszakokat, formálódik is egyben. Így rájöttem, hogy a koraujkor egyrészt szép, másrészt nem sok kérdésről született tanulmány, így ott bőven akad kutatni való téma. De amikor a szakdolgozatot kellett választani, akkor még nem dőlt el, hogy ezen a területen fogok tovább menni, hiszen sok minden függött attól, hogy milyen állást kaphat az ember az egyetem elvégzése után. Tanárszakosként én is kaptam állásajánlatot iskolából, de ezzel párhuzamosan az egyetemen is hirdettek tudományos továbbképzési ösztöndíjat. Két évre szól, amit elnyertem, így kerültem be a Középkori és Koraujkori Magyar Történeti Tanszékre. Ilyen módon indult a pályám. A tanszéknek egy OTKA pályázathoz kapcsolódóan volt saját kutatási témája: Bihar megye mezőgazdasága és paraszti társadalma a 18. században. Többen kutatták már a megye történetét: Bársony István az egyházi birtokokkal foglalkozott, Balogh János a kamarai birtokokkal, Szendrey tanár úr pedig akkorra már megírta a derecskei uradalom történetét. Mivel ez idő tájt ő dékán volt, így a világi birtokok vizsgálatát én kaptam meg. Az elején nagyon nem voltam lelkes tőle, mert kicsit unalmasnak találtam azt számolgatni, hogy mennyi az igaerőállomány, hány kétökrös és hány hatökrös gazda van egy-egy összeírás szerint a kétszáznál több településen. Több nyáron át ültem nap, mint nap a levéltárban és állítottam össze a tízévenkénti statisztikai adatsort, mivel akkor még sem másolatot, sem fotót nem lehetett a forrásokról készíteni. De ahogy egyre több forrást sikerült bevonni a vizsgálatokba, ahogy az anyaggyűjtést felváltotta az elemzés, minden egyre izgalmasabbá vált. Egyszer Szendrey tanár úr az Országos Levéltárban Maksay Ferencnek is bemutatott, de közös munka a találkozásból az ő halála miatt már nem lehetett. Maksay akkor a Csáky család repertóriumán dolgozott, így érdekes, hogy ugyan nem kerültem hozzá, nem dolgoztunk együtt, de mégis összekötött vele a tény, hogy később hosszú ideig foglalkoztam ezzel a főnemesi családdal. Tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy ez a Bihar-kutatás volt az, ami az egyetemi doktori értekezést, illetve a kandidátusi disszertációm – amit már Orosz István témavezetésével védtem meg – megalapozta, s ami a településmonográfiák (Nagybajom, Konyár, Tokaj) koraujkori részének megírásához, vagy a hajdú kutatásokhoz is elvezetett. A Csáky-birtokok vizsgálatával az 1990-es évek végére jutottam el oda, hogy ezzel kapcsolatban egyéni OTKA pályázatot adtam be és meg is kaptam. A Csáky család erdélyi anyagának kutatásához Kiss András kolozsvári főlevéltáros is nagyban hozzájárult. 1998-ban érdeklődtem a Kolozsvári Levéltárban, hogy van-e a családról anyag, amelyre gyakorlatilag nemleges választ kaptam (csupán nyolcoldálnyit anyagot tudtak előkeresni), de nagy szerencsémre András bácsi tudott arról, hogy sok Csáky-anyag található a Jósika család hitbizományi levéltárában. Nos, ez a mennyiség olyan jelentős, hogy még 20 év után is bőven akad feltáratlan anyag benne.

VT: Miért és hogy jöttek a Csákyak?

PK: Amikor a Bihar-kutatással kapcsolatban össze kellett írnom, kik az itteni birtokosok, azzal együtt a birtokosok fennmaradt iratanyagát és annak mennyiségét is meg kellett nézmem, akkor derült ki, hogy a Csákyoknak jelentős birtokrésze volt a megyében. Tovább vizsgálódva pedig kiderült, hogy nem egyszerű családi birtokról van szó, hanem Luxemburg Zsigmond óta itt birtokoltak, tehát a vármegyében találhatóak az ősi családi birtokok.

VT: A jövőbeni tervek középpontjában továbbra is a Csáky család áll?

PK: Legutóbbi kolozsvári levéltárlátogatásomkor Csáky-anyagot fotóztam, mert rájöttem, hogy vannak források, amelyek korábban kimaradtak, vannak még részletkérdések, amelyek tisztázásra várnak. De áttekintettem a Bánffy család levéltárát is, ott is rengeteg feltáratlan anyag van még. Meglátjuk, mennyire futja még az erőmből.

VT: Közel 200 publikáció, ez kimagasló szám. Mindemellett rengeteg védett PhD és szakdolgozó hallgató köthető Tanárnőhöz. Mely feladatokban látta a legnagyobb kihívásokat egyetemi pályája során?

PK: Pályám kezdetén kicsit izgultam bejönni ebbe a gyönyörű egyetemi palotába, s itt oktatni. Az elején az embernek nagyon sokat kell olvasni, hogy tanárként egy, a gondjaira bízott csoport épülésére szolgáljon. Amikor elkezdtem tanítani, nem 18. századi szemináriumot kellett tartanom, hanem a tanszékvezetői utasításnak megfelelően Anjou-korit, úgyhogy engem a hallgatók ezért először – ahogyan később értesültem – Anjou Klárinak hívtak. De ez persze azt jelenti, hogy a 15. századot is én tartottam. Majd az 1980-as évek elejétől Szendrey tanár úr javaslatára az előadások tartásába is bekapcsolódtam. Akkor a Balogh János által előadott „magyarok vándorlása” őstörténeti előadást, illetve ennek az előadás-sorozatnak a felét kellett átvennem. Ő aztán az év végén eléggé megdöbbsent, megjegyezve, hogy „de hát Klári, nem csak Verecke híres útjairól beszélt az előadásai-ban!” Mire én válaszoltam, hogy természetes, igyekeztem mindent elolvasni, amit lehetett. Erre vallotta be, hogy „nem az a probléma, hanem hogy most nekem is ezt mind el kell olvasni, hogy le tudjam vizsgáztatni a hallgatókat.” Utána az Árpád-korból írta elő a professzorom a féléves előadást, amelyet két évig a hallgatók által elismerten, és nagy örömmel tartottam. Ezután kaptam meg párhuzamos előadásként Bársony István mellett – aki kora újkori politika és diplomáciatörténetről adott elő – a 16–17. századi gazdaság- és társadalomtörténetet. 18. századi előadást 1994-ben Miskolcon kaptam legelőször, a Bölcsészettudományi Kar ottani megalapítása után, de ott is Heckenast Gusztávval – aki a Rákóczi-szabadságharcról beszélt – párhuzamosan kellett előadni. Szóval azt lehet mondani, hogy a kutatás és az oktatás nem feltétlenül kapcsolódott össze, bár kétségtelenül nagyon sokat olvastam, képeztem magam, ami egyértelműen a hasznomra vált. Később már szabadabban lehetett előadást, speciálkollégiumokat tartani, abban az értelemben, hogy olyan témákban is, amely az ember kutatásához kapcsolódott. Ennek hatására indítottam el az Erdély történetével, a társadalomtörténettel foglalkozó órákat, amelyeket nagy élvezettel tartottam.

VT: Amellett, hogy több tanulmánykötet szerkesztése, tanulmányok, külföldi intézményekkel való kapcsolattartás, 15 védett doktorandusz hallgató említhető Tanárnő neve mellett, mi az, amire szívesen emlékszik vissza?

PK: Mindenre nagyon szívesen emlékszek vissza. Tanítványaim sikeresen megvédett doktori disszertációjára különösen büszke vagyok, vagy arra, hogy lehetőséget kaphattam a Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola vezetésére is. Igen, az a 33 könyv is érdekes, amely a „Speculum Historiae Debreceniense” sorozatunkban megjelent, s amelyben két arisztokrata OTKA pályázat eredményeit is közreadhattuk. Jó ötlet volt az útnak indítása 2009-ben, amely abból indult ki, hogy az intézetből többünknek is volt olyan kézírata, amely nem mindig juthatott el könyvkiadókhöz, a konferenciák nyomán született tanulmánykötetek, doktori disszertációk, forráskiadványok megjelentetése is bizonytalan volt, egy saját kiadványsorozat pedig ezt a problémát orvosolhatta. És orvosolta is. Ugyanilyen hosszan tartó munka volt a határon túli magyar intézményekkel kialakított kapcsolatok

köre, amely a közös konferenciákon túl köteteket és főleg mély emberi kapcsolatokat eredményezett. Ennek a munkának nyomán szerveztük meg 2014-ben az Inter-regionális Társadalomtörténeti és Néprajzi Kutatóközpontot, amelynek még én vagyok a vezetője, s amely novemberben – más szervezőkkel közösen – konferenciát és emléknapot szentel a kolozsvári Kiss András főlevéltárosnak, aki októberben ünnepelhetne volna 100. születésnapját. De őszintén szólva, 1976-tól mostanáig, önmagában véve az, hogy valaki jó néhány évtizedet eltölthet egy olyan közegben, ahol mindig friss szellemű fiatal emberekkel találkozhat, velük beszélgethet, felvethet problémákat, kaphat impulzusokat, mindenél fontosabb. Ez egy privilégium, az egyetem egy nagyon jó közeg, nagyon élveztem, hogy ilyen lehetőségem van és ezt semmiért nem adnám oda. A legjobb talán az egész életemben, hogy ez megtörténhetett. Az is egy nagyszerű dolog, hogy az embernek a szakmája és a hobbija ennyire közel áll egymáshoz. Amikor az Árpád-házi előadást tartottam, akkor kezdtem el foglalkozni a rekeszszománc-készítéssel és azoknak a képeknek a témái ezekhez az előadáshoz kapcsolódnak, viszont ez már csak utólag tűnt fel nekem. Ebből is az látszik, mennyire visszaköszön más tevékenységekben az, ami az embert foglalkoztatja. Tudományos kutatást végezni nem mindig izgalmas, hanem többnyire fárasztó, hosszadalmas munka, amiben az elemzés és az összefüggések megtalálása hozza a felüdülést, az igazi élményt. Az a legjobb, ha az ember úgy tudja szervezni, hogy az életében legyenek hosszan tartó, kiérlelt eredményt hozó feladatok és emellett olyanok is, amelyek gyorsabb sikerélményt hoznak. Mindenkinek szüksége van a pozitív megerősítésre, hogy érezze, van értelme annak, amit csinál. Ezt kapja meg a kutató a konferenciákon, szakmai beszélgetésekben, tanárként az óráin is, vagy akkor, amikor diákjai még plusz órát kérnek tőle valamely témakörből, és az évek múlva visszatérő egykori hallgatók visszajelzéseiből. De szervezési feladatok, a szakszervezeti főbizalmiság, a szerkesztői bizottsági-kuratóriumi tagsági feladatok eredményei is mindig adtak kis örömöket és meglepődöttséget, ami továbblendített a mindennapi munkában. Nekem az életemben jól kiegészítve egymást alakult ez, s örülök, hogy így sikerült.

VT: Említette, hogy szülei is nagyon aktívak voltak nyugdíjas éveik alatt is. Ön is hasonlóan tervez?

PK: Erre azt tudom mondani, hogy majd az élet eldönti, hogyan lesz. Lehet, hogy újra visszatalálok a zománccfestéshez, bár erre igen kevés az esély, de az is lehet, hogy csak a történelemmel, a kutatással foglalkozom majd. Vannak befejezetlen témáim, megbízásaim, feltehetően több időm lesz levéltárba járni, olvasni és írni is. Eddig mindig megtalálták a feladatok, a megoldandó problémák, gondolom, most sem lesz ez másként. Hiszen nem abbahagyok valamit, hanem kicsit másként folytatom...

VT: Jó egészséget és jó munkát kívánunk Tanárnőnek az elkövetkezőkben is.

Debrecen, 2022. október 11.

Papp Klára beszédet mond a Nemzeti Művelődési Intézet rendezvényén.

A Speculum Historiae Debreceniense kiadványsorozat DVD-kiadásával.

Egyetemi évfolyamtársakkal. (Papp Klára az első sorban, balról másodikként szerepel a képen.)

Egyetemista évek.

Prof. Dr. Orosz Istvánnal és az Erdélyi Múzeum Egyesület tagjainal Kolozsváron.

Beszélgetés Papp Klárával a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában.

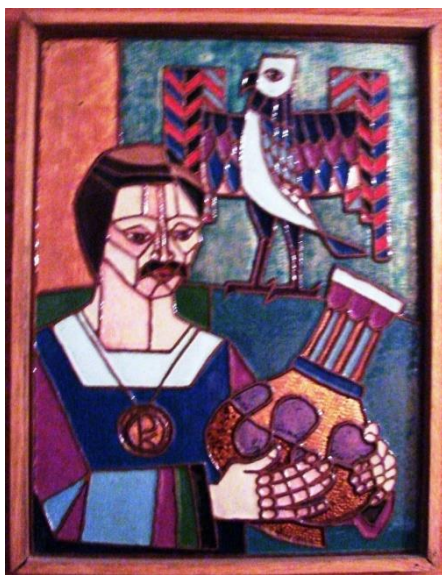
A DE Bölcsészettudományi Kar dékánjaként.

Papp Klára: Grotteszk.

Papp Klára: Ifjabb király.

Papp Klára: Ötvösmester.

Papp Klára: Szűzmadéné.

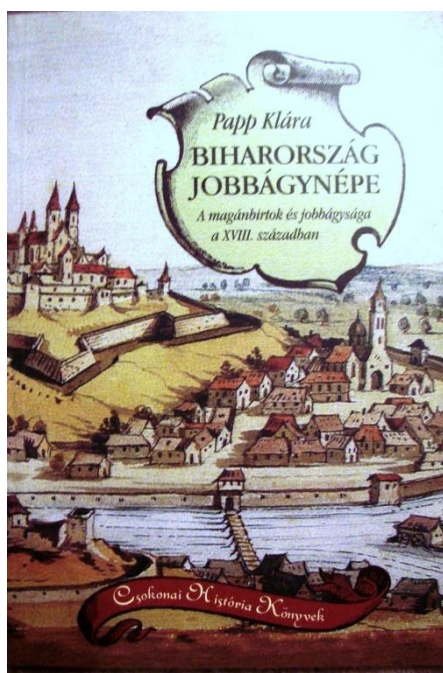
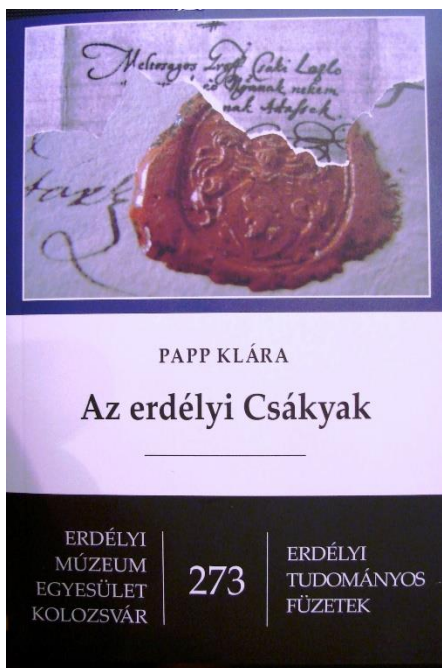
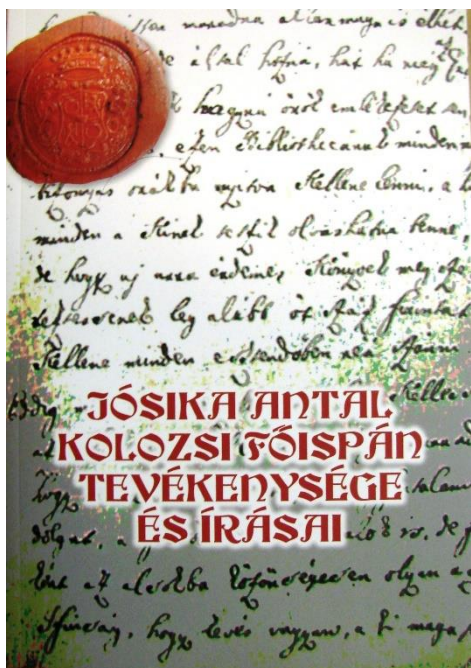

Lemberg-i egyetem, 2016.

Vajdahunyadvár, 2018.

Papp Klára művei.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A TANULMÁNYOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A MŰHELYMUNKÁK MAXIMUM 20000 KARAKTER,
A FORRÁSKÖZLÉSEK, ADATTÁRAK ÉS HONISMERETI ÍRÁSOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A RECENZIÓK MAXIMUM 5000 KARAKTER TERJEDELEMBEN KERÜLNEK KÖZLÉSRE.

A KÉZIRATOKAT DOC FORMÁTUMBAN, AZ ILLUSZTRÁCIÓKAT MELLÉKELVE, PDF,
ILLETVE JPG FORMÁTUMBAN KÉRJÜK ELJUTTATNI AZ IMPRESSZUMBAN MEGADOTT
E-MAIL CÍMRE. AMENNYIBEN EZT A TERJEDELEM NEM TESZI LEHETŐVÉ, ELŐZETES
EGYEZTETÉST KÖVETŐEN VESSZÜK ÁT A SZERZŐTŐL.

KÉRJÜK, HOGY A KÖZÖLNI KÍVÁNT ILLUSZTRÁCIÓK KÖZLÉSI ENGEDÉLYÉT IS CSA-
TOLJÁK A MEGKÜLDÉSRE KERÜLŐ KÉZIRATHOZ!

A FOLYÓIRAT KIADVÁNYKÉSZÍTÉSI GYAKORLATÁT ELFOGADOTT SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI
NORMAKÖNYVEK ELŐÍRÁSAIVAL ÖSSZHANGBAN ALAKÍTOTTA KI, EZÉRT CSAK A
KÖVETELMÉNYEKNEK MEGFELELŐ APPARÁTUSSAL ELLÁTOTT DOLGOZATOKAT FOGAD BE
ÉS JELENTET MEG.

FELHÍVJUK TISZTELT SZERZŐINK FIGYELMÉT, HOGY A LEADOTT KÉZIRATOK KAPCSÁN
FELMERÜLŐ VALAMENNYI SZERZŐI ÉS TULAJDONJOGI KÉRDÉSBEN (PÉLDÁUL ILLUSZ-
TRÁCIÓK TULAJDONJOGA) A FELELŐSSÉG A KÉZIRAT KÉSZÍTŐJÉT TERHELI!

[HTTP://UJNEZOPONT.COM](http://ujnezopont.com)